

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Π.Μ.Σ.

«ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΚΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της ΤΣΟΠΑΝΗ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑΣ

Α.Μ.: 425Μ/2011039

ΘΕΜΑ: «Η ΦΙΛΙΑ ΑΓΟΡΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ»

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΜΑΡΙΟΣ ΒΡΥΩΝΙΔΗΣ	ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ
ΝΙΚΗΤΑΣ ΠΟΛΕΜΙΚΟΣ	ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΜΕΛΟΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΓΟΥΒΙΑΣ	ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ	ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΜΕΛΟΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Περίληψη

Μέχρι πρόσφατα, η φιλία μεταξύ ενός άνδρα και μιας γυναίκας θεωρούνταν ανέφικτη και ανύπαρκτη, εφόσον παρέπεμπε στην ύπαρξη κάποιας μορφής ερωτικής-σεξουαλικής έλξης ή και σχέσης. Αυτό προφανώς εξηγεί και τα λίγα διαθέσιμα ερευνητικά δεδομένα σχετικά με τη φιλία μεταξύ ανδρών και γυναικών, τα οποία αρχίζουν να εμφανίζονται κατά την δεκατία του 80'. Τα τελευταία 50 χρόνια παρατηρείται μια σημαντική κοινωνική εξέλιξη σχετική με το θέμα αυτό. Η ετερόφυλη φιλία αρχίζει να γίνεται μια αποδεκτή δυνατότητα, αλλά και μια βιωμένη πραγματικότητα για ένα σημαντικό αριθμό ατόμων.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί τόσο τη θεωρητική προσέγγιση του ζητήματος της ύπαρξης ή μη ετεροφυλικής φιλίας στην εφηβική ηλικία όσο και την εμπειρική διερεύνησή του μέσω ημι-δομημένων συνεντεύξεων με ομάδες εφήβων. Κύριο αποτέλεσμα της έρευνας αποτελεί η αποτύπωση των παραγόντων και των συνιστώσεων που διαμορφώνουν και καθορίζουν τη σχέση μεταξύ των κοριτσιών και των αγοριών κατά την εφηβεία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	2
Εισαγωγή.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	6
1.1 Τα συναισθήματα και ο ρόλος τους.....	6
1.2 Ταξινόμηση συναισθημάτων.....	7
1.3 Ο ρόλος της κοινωνικο-συναισθηματικής ανάπτυξης.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	9
2.1 Η έννοια της φιλίας.....	9
2.2 Ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας.....	9
2.3 Η επίδραση της φιλίας στην αναπτυξιακή διαδικασία.....	12
2.4 Ορισμός ετερόφυλης φιλίας:.....	14
2.4.1 Η σύνδεση σεξουαλικότητας & ετερόφυλης φιλίας.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	17
3.1 Προσχολική ηλικία.....	17
3.2 Αποκτήση ταυτότητας Φύλου.....	19
3.3 Εγωκεντρισμός.....	20
3.4 Σεξουαλική ανάπτυξη.....	21
3.5 Προσχολική ηλικία & ετερόφυλη φιλία.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο.....	23
4.1 Μέση παιδική ηλικία.....	23
4.2 Σεξουαλική ανάπτυξη.....	24
4.3 Μέση Παιδική ηλικία& Ετερόφυλη φιλία.....	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο	27
5.1 Η φιλία στην εφηβεία.....	27
5.2 Στάδια εφηβείας.....	27
5.3 Ήβη.....	29
5.4 Σωματικές αλλαγές.....	30
5.5 Ψυχοκοινωνική ανάπτυξη.....	33
5.6 Ετερόφυλη φιλία στην εφηβεία.....	35
5.6.1 Τα οφέλη της ετερόφυλης φιλίας στην εφηβεία.....	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο	37
6.1 Η Ομάδα.....	37
6.2 Χαρακτηριστικά των εφηβικών ομάδων.....	38
6.3 Συγκρότηση των ομάδων φιλίας.....	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο	44
7.1 Μεθοδολογία της Έρευνας.....	44
Σκοπός έρευνας.....	44
Ερευνητικά ερωτήματα.....	44
Στάδια της έρευνας.....	45
Δειγματοληψία.....	45
Μέθοδος συλλογής δεδομένων και ερευνητικά εργαλεία.....	46
Μέθοδος ανάλυσης και επεξεργασίας των δεδομένων.....	48
Εγκυρότητα – Αξιοπιστία.....	51
Δεοντολογία.....	52
Μεροληψία – Εμπλοκή Ερευνητή.....	53
7.2 Η Δομή της συνέντευξης.....	55
7.3 Παρουσίαση – Ανάλυση της έρευνας.....	56
Τα κοινωνικά / δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος.....	56

Ο ρόλος και η επιρροή του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος ή του ευρύτερου σχολικού στη διαμόρφωση αντιλήψεων για την φιλία μεταξύ κοριτσιών και αγοριών στην εφηβεία	57
Αν τα κοινά χαρακτηριστικά οδηγούν τους έφηβους στη σύναψη στενών ετερόφυλων σχέσεων	61
Πώς κορίτσια και αγοριά κατανοούν, αντιλαμβάνονται, αξιολογούν και ερμηνεύουν τις διαφορές ομόφυλης και ετερόφυλης φιλίας;	64
Αν οι έφηβοι διαχωρίζουν τη φιλική σχέση από την ερωτική έλξη.....	64
Συμπεράσματα.....	67
Βιβλιογραφία.....	69

Εισαγωγή

Φιλία είναι η εκούσια σχέση μεταξύ δυο ατόμων, η οποία εμπεριέχει αμοιβαία αποδοχή, επιθυμία για συναναστροφή, οικειότητα, εμπιστοσύνη, ψυχολογική (και υλική) υποστήριξη, αλληλεξάρτηση, διαχρονικότητα και δεν εδραιώνεται λόγω κοινωνικής σκοπιμότητας, συγγένειας ή σεξουαλικής έλξης.

Έναν από τους βασικούς άξονες της παρούσας μελέτης αποτελεί η φύση των ετεροφυλικών σχέσεων που διαμορφώνουν οι εφήβοι. Οι φιλικές και κοινωνικές σχέσεις αποτελούν βασικό κομμάτι της εξέλιξης των εφήβων σε ενήλικες και ενεργά μέλη της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκουν.

Η διεθνής βιβλιογραφία έχει επιχειρήσει τη μελέτη των ποιοτικών διαστάσεων και των στοιχείων που συνθέτουν μια υγιή φιλική σχέση και έχει εστιάσει κυρίως στην επίδραση των παραγόντων φύλο, ηλικία στη διαμόρφωση και ανάπτυξη των στοιχείων αυτών.

Έχοντας υπόψη ότι η διαμόρφωση μιας φιλίας είναι μία σύνθετη και εξελικτική διαδικασία και ότι η ποιότητα αυτής διαφέρει από άτομο σε άτομο και επηρεάζεται από τις εκάστοτε κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες και δομές, μελετήθηκαν οι παράγοντες και οι κοινές συνισταμένες των φιλικών σχέσεων που διαμορφώνονται μεταξύ αγοριών και κοριτσιών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Το ενδιαφέρον των ερευνητών κατά την τελευταία δεκαετία έχει στραφεί στη φύση αυτών των σχέσεων και την επίδραση που έχουν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της κοινωνικής συμπεριφοράς των εφήβων. Για παράδειγμα, έχει υποστηριχτεί ότι είναι πιθανό οι φιλικές σχέσεις με άτομα του άλλου φύλου να έχουν διαφορετικά οφέλη και διαφορετικές επιπτώσεις για το κάθε φύλο (Arndorfer & Stormshak, 2008), καθώς αγόρια και κορίτσια έχουν διαφορετικές προσδοκίες από τις φιλικές τους σχέσεις είτε με το ίδιο είτε με το άλλο φύλο (McDougall & Hymel, 2007).

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος περιλαμβάνονται εννοιολογικές αποσαφηνίσεις και παράθεση βιβλιογραφικών και ερευνητικών δεδομένων αναφορικά με την ετεροφυλική σχέση στην εφηβεία και την εν γένει θετική επίδραση της φιλίας στην εξελικτική ανάπτυξη των παιδιών. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται η μεθοδολογία της παρούσας ποιοτικής έρευνας καθώς επίσης και τα αποτελέσματα της ερευνητικής διαδικασίας. Τέλος περιλαμβάνονται τα βασικά ευρήματα, τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν εύνασμα για περαιτέρω μελέτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

1.1 Τα συναισθήματα και ο ρόλος τους

Το γνωστικό και το συναισθηματικό κομμάτι συνεργάζονται για την δημιουργία της συναισθηματικής εμπειρίας. Τα συναισθήματα ρυθμίζουν τόσο τον εσωτερικό κόσμο, την ενδοπροσωπική δηλαδή συμπεριφορά, όσο και τις αλληλεπιδράσεις με τον εξωτερικό κόσμο, τις διαπροσωπικές σχέσεις (intrapersonal & interpersonal behavior) (Denham, 1998:5). Τα συναισθήματα διαμορφώνουν συμπεριφορές και προσδοκίες για τις μελλοντικές διαπροσωπικές επαφές (Denham, 1998:8-9)

Είναι δύσκολο να δοθεί ένας ολοκληρωμένος και πλήρης ορισμός του όρου συναίσθημα (Emotion) λόγω της ποικιλίας των συναισθηματικών καταστάσεων που βιώνουν οι άνθρωποι. Μια απόπειρα απόδοσης ορισμού θα ήταν πως πρόκειται για την ψυχική κατάσταση που βιώνει το άτομο θετικά ή αρνητικά συναισθήματα ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες. Ορισμένοι ερευνητές (Goleman, 1995) θεωρούν ως συναίσθημα το ενδιαφέρον, την χαρά, την έκπληξη, την λύπη, το θυμό, την ντροπή άλλοι όμως αναφέρονται σε μικτές ψυχικές καταστάσεις όπως η αγάπη που περιλαμβάνει την χαρά και την αποδοχή, την φιλία που εμπεριέχει την αμοιβαιότητα χαράς και αποδοχής (Κακαβούλης, 1997: 83)

Σύμφωνα με τον Κακαβούλη (1997), η φύση των συναισθημάτων εμπεριέχει πέντε βασικά χαρακτηριστικά:

- Τα ερεθίσματα που τα προκαλούν (εξωτερικές εικόνες, παραστάσεις)
- Οι αντιδράσεις του νευρικού συστήματος
- Οι μεταβολές στις φυσιολογικές λειτουργίες του οργανισμού (παλμός, πίεση του αίματος)
- Οι εξωτερικές αλλαγές του προσώπου (φωνή, συμπεριφορά)
- Οι εμπειρίες του ατόμου ως αποτέλεσμα τις βίωσης αυτών των συναισθημάτων.

Οι Leutenberg & Khalsa – Korb (1999) παράτειναν τον κατάλογο από 16 σε 23 συναισθήματα. Τα 16 συναισθήματα που χρησιμοποιούμε όταν απευθυνόμαστε σε μικρά παιδιά είναι το συναίσθημα της αγάπης, της απογοήτευσης, της απόρριψης, του εγωισμού, της ειλικρίνειας, της ενοχής, της επιθετικότητας, της ευγνωμοσύνης, της ζήλιας, του θυμού, της μοναξιάς, της ντροπής, της περηφάνιας, της συγκίνησης, του φόβου και της χαράς. Σε μεγαλύτερα παιδιά και έφηβους χρησιμοποιούμε πιο σύνθετα συναισθήματα όπως

ευγνωμοσύνη, ευθυμία, κακία, κατήφεια, κολακία, κόπωση, ματαιώση, οδύνη, πλήξη, προδοσία, σύγχυση, συγκίνηση, συγκλονισμός.

1.2 Ταξινόμηση συναισθημάτων

Τα συναισθήματα ταξινομούνται σε ατομικά, κοινωνικά, βιολογικά και ανώτερα. Ξεκινώντας από τα ατομικά συναισθήματα (αυτοσυναισθήματα) που έχουν ως σημείο αναφοράς το ίδιο το άτομο και τι αισθάνεται μπορούμε να οδογηθούμε στο θετικό ή στο αρνητικό αυτοσυναισθήματα. Σε οριακές καταστάσεις αυτό μπορεί να οδηγήσει σε σύμπλεγμα ανωτερότητας ή κατωτερότητας αντίστοιχα.

Επιπλέον έχουμε τα κοινωνικά συναισθήματα όπου έχουν ως πεδίο αναφοράς τον άλλον και τα συναισθήματα που δημιουργούνται μέσα από αυτή την συναναστροφή. Πρόκειται για τις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ του ατόμου και των ανθρώπων που τον περιβάλλουν. Η επικοινωνία όταν είναι πραγματοποιήσιμη και εφικτή προκαλεί θετικά κοινωνικά συναισθήματα όπως: φιλία, αποδοχή, συμπάθεια, αναγκαία για την ψυχική υγεία του ατόμου. Αντίθετα τα αρνητικά κοινωνικά συναισθήματα οδηγούν σε διάσπαση της ψυχικής ηρεμίας του ατόμου ωθώντας το στην οργή, τον θυμό, την επιθετικότητα.

Σχετικά με τα βιολογικά συναισθήματα που προκαλούνται στο άτομο αυτά έχουν σχέση με τις βιολογικές λειτουργίες όπως η δίψα, η πείνα, ο κορεσμός και τα συναισθήματα που προκαλούνται στο άτομο ως αποτέλεσμα αυτών.

Τέλος τα ανώτερα συναισθήματα συνδέονται με ανώτερες γνωστικές καταστάσεις και τον κώδικα αξιών και χωρίζονται σε θεωρητικά, ηθικά, καλαισθητικά, θρησκευτικά, ανθρωπιστικά, εθνικά, πατριωτικά (Κακαβούλης Α.1997).

1.3 Ο ρόλος της κοινωνικο-συναισθηματικής ανάπτυξης

Η προσωπική, η κοινωνική και η συναισθηματική ανάπτυξη αποτελούν τρεις από τους σημαντικότερους πυλώνες της επιτυχίας στη ζωή. Καθε μία από αυτές τις διαστάσεις σχετίζεται με τις υπόλοιπες δύο, ενώ συχνά, θεωρούνται ως μία συνιστώσα, με συνισταμένες τη μάθηση και την ανάπτυξη (<https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/DCSF-00707-2008.pdf>).

•Προσωπική ανάπτυξη

(Να είμαι ο εαυτός μου)- πώς αντιλαμβανόμαστε ποιοι είμαστε, τι μπορούμε να κάνουμε και πώς να φροντίσουμε τον εαυτό μας.

•Κοινωνική ανάπτυξη

(Να είμαι κοινωνικός)- πώς αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας σε σχέση με τους άλλους, πώς κάνουμε φίλους, πώς κατανοούμε τους κανόνες της κοινωνίας και συμπεριφερόμαστε σε σχέση με τους άλλους.

•Συναισθηματική ανάπτυξη

(Το να έχω συναισθήματα)- πώς αντιλαμβανόμαστε τόσο τα δικά μας συναισθήματα όσο και τα συναισθήματα των άλλων και αναπτύσσουμε την ικανότητα να μπαίνουμε στη θέση του άλλου και να βλέπουμε τα πράγματα από τη δική του σκοπιά (συχνά αναφέρεται ως ενσυναίσθηση).

Η πρόωμη προσωπική και κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη έχει τεράστιο αντίκτυπο στην μετέπειτα ζωή του παιδιού, επηρεάζοντας τη μελλοντική του ευεξία, τη μαθησιακή του ικανότητα, τα επιτεύγματά του, αλλά και τις οικονομικές συνθήκες στις οποίες θα ζήσει. Η συναισθηματική ζωή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με κάθε τομέα των κοινωνικών σχέσεων. Η ανταλλαγή συναισθημάτων είναι παράγοντας πρωταρχικής σημασίας . Η γνωστική και συναισθηματική ανάπτυξη είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος μέσα στην ολότητα της ζωής

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^Ο

2.1 Η έννοια της φιλίας

Η φιλία είναι ένα διαχρονικό φαινόμενο το οποίο αποτελεί αντικείμενο μελέτης απο την αρχαιότητα. Χαρακτηριστική είναι η φράση του Αριστοτέλη, «Κανένας δεν θα επέλεγε μια κατάσταση, οπου θα είχε όλα τα αγαθά του κόσμου, αλλά δεν θα είχε φίλους». Το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημών για την φιλία ξεκίνησε την δεκαετία του 1970 και πυροδοτήθηκε απο την έμφαση που δίνεται όλο και περισσότερο στην παιδική κοινωνικοποίηση. Βασικά αντικείμενα μελέτης αποτελούν το γνωστικό επίπεδο των παιδιών σε κάθε ηλικιακό στάδιο, τα κριτήρια με τα οποία γίνεται η επιλογή των φίλων, καθώς και η επίδραση αυτών στην εξελικτική πορεία του παιδιου (Κακαβούλης, 1997).

Ως φιλία χαρακτηρίζεται μια σχέση ισότιμη, από την οποία αντλούν ικανοποίηση και τα δύο μέλη. Στις σχέσεις φιλίας , έχουμε έκφραση συναισθημάτων, αμοιβαιότητα και ισότητα μεταξύ των ατόμων (Κουλακιώτη & Μαρτιμιανάκη , 2005). Δύο ακόμα χαρακτηριστικά της φιλίας αποτελούν η στενή σχέση και η μεγάλη χρονική διάρκεια (Κακαβούλης 1997), ενώ προστίθενται και μερικές ακόμα έννοιες, όπως η εθελοντική σχέση, η συναισθηματική αλληλεπίδραση, το ενδιαφέρον, η διασκέδαση και η ασφάλεια. Μέσω των φιλικών σχέσεων, το άτομο κοινωνικοποιείται αναπτύσσοντας κοινωνικές δεξιότητες, καθώς και χαρακτηριστικά προσωπικής ανάπτυξης όπως αυτογνωσία και διαμόρφωση υψηλής αυτοεκτίμησης.

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι τα αποτελέσματα της φιλίας στην ζωή του ανθρώπου είναι ποικίλα και κυρίως ευεργετικά (Berndt, 2002). Για αυτό τον λόγο δεν δύναται να καθοριστεί με έναν ορισμό η έννοια της φιλίας. Στην ουσία αποτελεί « μια αφηρημένη έννοια» καθώς αυτή βιώνεται με διαφορετικό τρόπο από κάθε άτομο και καλύπτει συγκεκριμένες του ανάγκες (Eve, 2002). Συνεπώς, για το κάθε άτομο η έννοια της φιλίας δεν είναι σταθερή αλλά καθορίζεται από την ίδια την εμπειρία του ατόμου.

2.2 Ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλίας

Η Hartup (1993), έχει διατυπώσει την άποψη ότι στην εφηβεία τρεις διαστάσεις της φιλίας μπορούν να επηρεάσουν την πορεία της εξέλιξης του ατόμου, το αν κάποιος έχει φίλους, το ποιοί είναι αυτοί οι φίλοι και ποιά η ποιότητα της φιλίας. Όσον αφορά στην ποιότητα της φιλίας έχουν αναγνωριστεί θετικά χαρακτηριστικά όπως η συντροφικότητα, η εμπιστοσύνη,

η υποστήριξη, η ασφάλεια αλλά και αρνητικά χαρακτηριστικά όπως οι συγκρούσεις, η κυριαρχία, η ζήλια, ο ανταγωνισμός τα οποία θα αναλύσουμε συνοπτικά παρακάτω.

Ακόμη και όταν οι εξωτερικές συνθήκες είναι ευνοϊκές (υπάρχει συχνή αλληλεπίδραση με θετικά αποτελέσματα) και δύο άτομα έχουν παρόμοια χαρακτηριστικά και απόψεις δεν είναι πάντοτε δεδομένο ότι θα αναπτυχθεί μεταξύ τους φιλική σχέση. Σύμφωνα με την θεωρία της Κοινωνικής Ανταλλαγής (Social Exchange Theory, Thibaut & Kelley, 1959), ένα βασικό συστατικό μιας σταθερής σχέσης και συνεπώς μιας φιλίας, είναι **η αμοιβαιότητα**.

Γενικά, το να ξέρουμε ότι αρέσουμε σε κάποιον ενισχύει το πόσο αυτός αρέσει σ' εμάς άρα και την αμοιβαία έλξη. Στην συνέχεια η αμοιβαία αυτή έλξη μπορεί να οδηγήσει σε εθελοντική αλληλεξάρτηση, βασικό χαρακτηριστικό των φιλικών σχέσεων (Hays, 1988). Τα άτομα τα οποία εμπλέκονται σε φιλικές σχέσεις είναι πρόθυμα, σε ένα βαθμό να συντονίσουν αυτήν συμπεριφορά τους με αυτήν του άλλου ατόμου και να λάβουν υπόψη τους τα συμφέροντα του. Σε αντίθεση με άλλες σχέσεις, όπως οι συγγενικές ή οι επαγγελματικές, στις φιλικές σχέσεις η αλληλεξάρτηση είναι η επιλογή των ατόμων.

Η φιλία χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένους κανόνες σχετικά με το τι πρέπει ή δεν πρέπει να κάνει κανείς: εθελοντική προσφορά βοήθειας και συμπαράστασης όταν ο φίλος βρίσκεται σε ανάγκη, σεβασμός του προσωπικού του χώρου, εχεμύθεια, εμπιστοσύνη, συμπαράταξη και υποστήριξη της θέσης του φίλου όταν αυτός δεν είναι παρών και αποφυγή της δημόσιας επίκρισης του (Argyle & Henderson, 1985). Η παραβίαση αυτών των κανόνων παίζει σημαντικό ρόλο στην διάλυση των φιλικών σχέσεων. Οι σημαντικότερες, ωστόσο αιτίες διάλυσης των φιλικών σχέσεων είναι η ζήλια και η αποδοκιμασία του ενός ατόμου για άλλες προσωπικές σχέσεις του άλλου (Argyle & Henderson, 1985). Με άλλα λόγια παρόλο που η παραβίαση των κανόνων που διέπουν τις φιλικές σχέσεις μπορεί να οδηγήσει σε διάλυση τους, οι φιλικές σχέσεις διαλύονται συνήθως είτε επειδή τα άτομα ζηλεύουν το ένα το άλλο είτε επειδή δεν «εγκρίνουν» άλλες προσωπικές σχέσεις του φίλου τους. Στα πρώτα χρόνια της εφηβείας υπάρχει το στοιχείο της κτητικότητας και της αποκλειστικότητας με το πέρασμα των χρόνων επέρχεται μια ισορροπία ανάμεσα στην συντροφικότητα και την στενή σχέση και στην ανάγκη για αυτονομία και ανεξαρτησία, ώστε να μπορούν και τα δύο μέλη να έχουν και άλλες διαπροσωπικές σχέσεις (Baϊράμη, 2005)

Για τον έφηβο ή την έφηβο, η προδοσία ενός φίλου ή μιας φίλης μπορεί να είναι μια συγκλονιστική εμπειρία, που θα αγγίξει την ψυχή του. Δεν αποτελεί απλώς πλήγμα στις απαιτήσεις του για αποκλειστικότητα και στην έντονη ανάγκη του για τρυφερότητα και

αγάπη αλλά αμφισβητεί το ίδιο το συναίσθημα της προσωπικής του αξίας, αίσθημα που δυναμώνει μέσα από την φιλία. Σ' αυτή την ηλικία ο φίλος παίζει το ρόλο του στηρίγματος του Εγώ. Συχνά η διάλυση μιας φιλίας είναι και η αιτία φυγής ορισμένων εφήβων από το σπίτι τους. Μπορούμε να πούμε ότι στην βάση της νεανικής φιλίας υπάρχει πολύς **ναρκισσισμός**, αφού η σχέση με το σύντροφο είναι από πολλές απόψεις σχέση καθρέπτη.

Θα ήταν ωστόσο λάθος να θεωρήσουμε αυτό το ναρκισσισμό (ο οποίος χαρακτηρίζει γενικότερα όλη τη συμπεριφορά του εφήβου) αρνητικό, καθώς δεν αποκλείει τις εξάρσεις γενναιοδωρίας και αφιλοκέρδειας, αλλά αυξάνει την εμπιστοσύνη του εφήβου στον εαυτό του, ενισχύει το Εγώ, και διευκολύνει τη συνοχή και την ενότητα της προσωπικότητας, η οποία ψάχνει να βρει τον εαυτό της μέσα από τον άλλο.

Μια ακόμη επιλογή είναι ο **συμβιβασμός**, μέσω της επίτευξης και των δυο «θέλω» όμως σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Η επίλυση της συγκρούσης μπορεί να προέλθει με τα παρακάτω πέντε βήματα:

- Την υποχώρηση ενός παιδιού ακολουθώντας τις αποφάσεις του άλλου
- Την υποχώρηση και από τις δυο πλευρές σε συγκριμένα θέματα
- Την αλλαγή συζήτησης χωρίς την επίλυση του προβλήματος
- Την φυγή του ενός από τον χώρο συζήτησης
- Την εμπλοκή ενός ακόμα ατόμου ο οποίος θα λειτουργήσει ως διαμεσολαβητής

Η επίλυση της συγκρούσης εξαρτάται τόσο από το είδος της φιλικής σχέσης όσο και από την ηλικία (Γαλανάκη 2003).

Όσον αφορά στο ρόλο του φύλου υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ ανδρικών και γυναικείων φιλικών σχέσεων. Γενικά, οι γυναίκες προτιμούν φίλους στους οποίους μπορούν να μιλήσουν για προσωπικά θέματα και προβλήματα « να ανοίξουν την καρδιά τους». Αντίθετα, οι άνδρες αναζητούν φίλους με παρόμοια ενδιαφέροντα, δίνουν έμφαση στις κοινές δραστηριότητες και μικρότερη βαρύτητα στο να συζητούν τα συναισθήματα τους (Sherrod, 1989).

2.3 Η επίδραση της φιλίας στην αναπτυξιακή διαδικασία

Ένα ευρύ δίκτυο φίλων είναι σε θέση να ενισχύσει τόσο την ψυχική υγεία όσο και την φυσική ευεξία . Η φιλία αποτελεί χώρο στον οποίο το παιδί θα μεγαλώσει και θα κατανοήσει τον εαυτό του και τους συνανθρώπους του (Zick 1987).

Η υπάρξη φιλικών σχέσεων στην μέση παιδική ηλικία επηρεάζει την μετέπειτα πορεία του ατόμου (Φεντ 1989), όμως αυτή η άποψη δεν πρέπει να θεωρηθεί ως απόλυτη. Υπάρχουν άτομα τα οποία στην μέση παιδική ηλικία δεν είχαν συνάψει φιλικές σχέσεις , όμως υπήρχε υποστηρικτικό οικογενειακό περιβάλλον και τα παιδιά αυτά δεν αντιμετώπιζαν πρόβλημα στις μετέπειτα σχέσεις τους. Επίσης υπάρχει και η αντίθετη περίπτωση όπου παιδιά τα οποία είχαν φιλικές σχέσεις στην παιδική ηλικία, δεν εξελίχθηκαν σε ψυχικά υγιείς ενήλικες.

Είναι σημαντικό να μελετήσουμε τους μηχανισμούς μέσω των οποίων οι φιλικές σχέσεις επηρεάζουν τη μετέπειτα ενήλικη ζωή του ατόμου , τόσο κοινωνικά όσο και συναισθηματικά . Οι φιλικές σχέσεις, ανάλογα με τον **αριθμό** αλλά και την **ποιότητα** τους, επηρεάζουν « τις σκέψεις , τα συναισθήματα και την συμπεριφορά των παιδιών» (Γαλανάκη, 2003). Πιο συγκεκριμένα , η σκέψη των παιδιών επηρεάζεται ως προς την αντίληψη που έχουν για τον εαυτό τους και για τις κοινωνικές τους συναναστροφές. Επίσης , επηρεάζονται οι συναισθηματικές αντιδράσεις τους με την άντληση ικανοποίησης από τις σχέσεις ή αντίθετα υπάρχει μοναξιά και απομόνωση.

Ένα τρίτο στοιχείο , αποτελεί η συμπεριφορά απέναντι στους άλλους, η θέληση για κοινωνικές συναναστροφές ή αντίθετα η αποφυγή τους. Ένα τέταρτο στοιχείο αποτελεί και ο τρόπος αντιμετώπισης των αγχώγων και των στρεσογόνων καταστάσεων οι οποίες σχετίζονται με τις σχέσεις , όπως ο τρόπος προσσέγγισης μιας νέας ομάδας παιδιών, η επίλυση δυσάρεστων καταστάσεων μέσα σε μια σχέση καθώς και η αντιμετώπιση δυσάρεστων συναισθημάτων (Γαλανάκη,2003).

Σύμφωνα με τον Bowlby (1980)(παραπομπή στους Παπαδάκη –Μιχαηλίδη, 2006) οι εμπειρίες των πρώτων παιδικών χρόνων, δημιουργούν μηχανισμούς οι οποίοι λειτουργούν υποσυνείδητα και ονομάζονται εσωτερικά μοντέλα λειτουργίας σχέσεων, σημαντικό ρόλο έχει η σχέση του παιδιού με την μητέρα του. Τα μοντέλα αυτά διαμορφώνονται κατά την παιδική ηλικία , όμως το πέρασμα των χρόνων επηρεάζουν όλο και περισσότερο την ανθρώπινη προσωπικότητα, αποτελώντας κεντρικό της στοιχείο. Τα εσωτερικά μοντέλα λειτουργίας των σχέσεων διατηρούνται ενεργά καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Περιλαμβάνουν, γεγονότα ζωής, πεποιθήσεις καθώς και συναισθήματα των παιδικών χρόνων.

Επίσης, σημαντικό ρόλο έχει το αίσθημα ασφάλειας ή ανασφάλειας των σχέσεων αυτών. Τα μοντέλα λειτουργίας των σχέσεων, βοηθούν στην κατανόηση της συμπεριφοράς των άλλων καθώς και στην πρόβλεψη των αντιδράσεων τους. Το γεγονός αυτό προέρχεται από την αναγκαιότητα για πρόβλεψη του εξωτερικού κόσμου , ως απαραίτητο στοιχείο επιβίωσης. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί επίσης η ικανότητα αντιμετώπισης νέων καταστάσεων , έχοντας στο μυαλό παρελθοντικές καταστάσεις. Ο Bowlby,(1980) υποστηρίζει πως τα χαρακτηριστικά των μοντέλων λειτουργίας των σχέσεων, παραμένουν αναλλοίωτα στα μετέπειτα χρόνια, συνεπώς τα παιδιά που έχουν αναπτύξει καλές φιλικές σχέσεις θα δημιουργήσουν υγιείς σχέσεις σε αντίθεση με τα παιδιά τα οποία είχαν δυσλειτουργικές παιδικές σχέσεις. Οι πρώτες λοιπόν σχέσεις αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για τη ζωή του ανθρώπου καθώς επηρεάζουν τη συμπεριφορά του ατόμου απέναντι σε καταστάσεις της καθημερινής ζωής , όπως η εργασία, η σεξουαλικότητα καθώς ο τρόπος αντιμετώπισης του στρες.

Άνθρωποι οι οποίοι έχουν δημιουργήσει *ασφαλείς σχέσεις* έχουν εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και εμπιστεύονται με μεγαλύτερη ευκολία τους συνανθρώπους τους. Υποστηρίζουν την έννοια της αγάπης δημιουργώντας και διατηρώντας μακροχρόνιες ερωτικές σχέσεις . Επίσης, αναγνωρίζουν τα συναισθήματα των άλλων, ενώ έχουν ανεπτυγμένη ενσυναίσθηση .

Αντίθετα οι άνθρωποι οι οποίοι προέρχονται από *ανασφαλείς σχέσεις*, είναι ιδιαίτερα καχύποπτοι και αδυνατούν να εμπιστευτούν τους συνανθρώπους τους. Ανάλογα με τον τύπο των παιδικών σχέσεων , είναι πιθανόν στο μέλλον να αναζητά σχέσεις οι οποίες του επιβεβαιώνουν τα συναισθήματα αυτά του παρελθόντος. Επίσης, οι άνθρωποι αυτοί συνηθίζουν να τονίζουν τα άσχημα γεγονότα που συνέβησαν στην ζωή τους και πολλοί διατηρούν αμφιβολίες για την ύπαρξη της μακροχρόνιας αγάπης. Στα άτομα αυτά, υπάρχει ένα συναισθηματικό κενό το οποίο δυσκολεύονται να καλύψουν, λόγω του φόβου σύναψης σχέσεων ως αποτέλεσμα του φόβου απόρριψης τους. Συχνά τα άτομα τα οποία δεν έχουν βιώσει ασφαλείς σχέσεις, εκδηλώνουν επιθετικές συμπεριφορές με έντονα συναισθήματα θυμού, επίσης , έχουν χαμηλή αυτοπεποίθηση και εκτίμηση και δυσκολεύονται να αναγνωρίσουν τόσο τα δικά τους συναισθήματα όσο και των άλλων. Στην περίπτωση κατά την οποία έρθουν αντιμέτωποι με μια στρεσογόνο κατάσταση σπάνια αναζητούν βοήθεια από το κοντινό οικογενειακό ή κοινωνικό περιβάλλον (Miel & Dallos, 2009).

2.4 Ορισμός ετερόφυλης φιλίας:

Μέσα σε μια εξελισσόμενη κοινωνία λογικό είναι να εξελίσσονται οι σχέσεις των ανθρώπων. Συνεπώς , αφού καθορίσαμε γενικά κάποια χαρακτηριστικά της φιλίας μπορούμε να προσωρήσουμε και στον καθορισμό της ετερόφυλης φιλίας.

Το θέμα της ετερόφυλης φιλίας δεν είχε ερευνηθεί μέχρι την δεκαετία του 1980. Σ' αυτό συνέβαλαν τα κοινωνικά στερεότυπα τα οποία υπήρχαν εκείνη την εποχή και σύμφωνα με τα οποία οποιαδήποτε σχέση υπήρχε ανάμεσα στα δύο φύλα θεωρούνταν καθαρά ερωτικής φύσεως (Muraco, 2005). Η κοινωνία έχοντας ήδη διαμορφωμένα κοινωνικά πρότυπα, δεν ήταν σε θέση να αποδεχτεί το γεγονός ότι υπήρχε περίπτωση ν' αναπτυχθεί φιλία ανάμεσα σ' έναν άντρα και μια γυναίκα χωρίς αυτό να παραπέμπει σε σεξουαλική έλξη ή σχέση (Muraco, 2005).

Για τους παραπάνω λόγους , μέχρι και τις δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα η έρευνα πάνω στα πρότυπα τις φιλίας αφορούσε κυρίως τις ομόφυλες φιλίες. Το θέμα της ετερόφυλης φιλίας αποτελεί ένα καθαρά καινούργιο ερευνητικό θέμα προς μελέτη για την κοινωνία μας (Monsoor 2002).

Πιο συγκεκριμένα , η έρευνα αρχίζει να δίνει βάση στο θέμα της ετερόφυλης φιλίας απο το 1980 και μετά. Την περίοδο αυτή επιτελούνται τα πρώτα βήματα αποδοχής της πιθανότητας να μπορούν ένας άντρας και μια γυναίκα να γίνουν φίλοι. Με την πάροδο του χρόνου η ύπαρξη της ετερόφυλης φιλίας αρχίζει και γίνεται κοινωνικά αποδεκτή και συνεπώς να αποτελεί ένα νέο ερέθισμα προς μελέτη για ερευνητές. Αυτό το οποίο εμπόδιζε την έως τότε μελέτη του θέματος ήταν το γεγονός ότι λόγω των κοινωνικών αντιλήψεων της εποχής κάθε σχέση ανάμεσα στα δύο φύλα παρέπεμπε εξ ολοκλήρου σε ερωτικής υφή σχέση.

2.4.1 Η σύνδεση σεξουαλικότητας & ετερόφυλης φιλίας

Ο ορισμός της Ο' Meara (1989) σχετικά με την ετερόφυλη φιλία συμβάλλει στο να διευκρινιστεί το θέμα περαιτέρω. Σύμφωνα με την Ο' Meara η φιλία μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι μια μη ερωτική προσωπική σχέση απο την οποία όμως δεν λείπει η σεξουαλική έλξη και το πάθος. Σε μια σχετική έρευνα (Sapadin, 1988) το 64 % των ανδρών και 44% των γυναικών αποδέχονται το παραπάνω ενδεχόμενο, αν και λιγότερα από τα μισά αυτά άτομα αναφέρουν πως αυτό ισχύει σε κάποιες απο τις ετεροφυλικές τους σχέσεις (Monsoor, k.a 1994). Ευρύματα όπως τα παραπάνω δείχνουν ότι στην ετερόφυλη φιλία η

προβληματική της σεξουαλικότητας και του ερωτισμού είναι εντονότερη στους άντρες. Όπως σημειώνει ο Maisonneuve (2001) , οι άντρες παρουσιάζουν μια αμφιθυμία απέναντι στις γυναίκες φίλες τους «λες και η εικόνα της γυναίκας ταλαντεύεται ακόμα ανάμεσα στο σεξουαλικό και αντικειμενικό και τον κοινωνικό σύντροφο». Σύμφωνα με τον Rubin (1985), επειδή η ετερόφυλη φιλική σχέση προσφέρει στους άντρες μεγαλύτερα επίπεδα οικειότητας αλλά και σωματικής επαφής απ'ότι η ομόφυλη, είναι πιθανόν ότι οι άνδρες συχνά παρερμηνεύουν αυτά τα στοιχεία ως ενδείξεις σεξουαλικής έλξης και σύναψη σεξουαλικής – ερωτικής σχέσης. Σχετικά , θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι κοινωνικά το πρότυπο αρρενωπότητας του **αντρικού ρόλου** απαιτεί επίδειξη αμεσότερης και εντονότερης διεκδικήσης του σεξουαλικού παράγοντα στα πλαίσια των διαφυλικών σχέσεων.

Ωστόσο, αν και η ερωτική- σεξουαλική έλξη θεωρείται ένας *εν δυνάμει* παράγοντας στην διαφυλική φιλία, πολλοί άντρες (40%) και γυναίκες (20%) δηλώνουν ότι αποφεύγουν την εκδήλωση της θεωρώντας ότι θα απειλούσε τη συνέχιση της φιλικής σχέσης (Bell, 1981). Σχετικά ο Rubin (1985) επισήμανε ότι τέτοιοι φόβοι προκύπτουν διότι οι πολιτισμικοί κανόνες υπονοούν ότι η σεξουαλική σχέση εμπεριέχει συναισθηματική εμπλοκή και συναισθήματα και πρακτικές κτητικότητα. Σύμφωνα με τον Reeder (2000) στα πλαίσια της διαφυλικής φιλίας όπου ενυπάρχει ερωτική –σεξουαλική έλξη, με το πέρασμα του χρόνου αυτή τείνει να μειώνεται.

Συνοψίζοντας θα αναφερθούμε στα κύρια θέματα που περιγράφουν την προβληματική της διαφυλικής φιλίας (O'Meara, 1989, Fehr,1996).

- Οι άνθρωποι στις δυτικές κοινωνίες κοινωνικοποιούνται στο να αντιμετωπίζουν τα άτομα του αντίθετου φύλου περισσότερο ως σεξουαλικούς ερωτικούς συντρόφους παρά ως φιλικούς. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μια σύγχυση όσον αφορά τις ετερόφυλες φιλίες εφόσον άλλοτε ένα μέλος της σχέσης και άλλοτε άτομα του κοινωνικού περίγυρου « παρεξηγούν» την ουσία της παρερμηνεύοντας την και αντιμετωπίζοντας την ως σεξουαλική.
- Με δεδομένη τη σχετικά πρόσφατη αποδοχή της "κοινωνική νομιμότητας» των ετερόφυλων φιλικών σχέσεων, τα μέλη μιας τέτοιας σχέσης καλούνται να δίνουν εξηγήσεις στο κοινωνικό και στο φιλικό τους περίγυρο σχετικά με αυτή, πολύ περισσότερο από κάθε άλλο είδους σχέση. Επιπρόσθετα τα άτομα τα οποία είναι παντρεμένα αντιμετωπίζουν επιπλέον προβλήματα στο να βιώσουν και να διατηρήσουν μια φιλική σχέση με άτομα του αντίθετου φύλου έφοσον οι σύζυγοι τους ενδέχεται να παρερμηνεύουν την σχέση αυτή ως ερωτική-σεξουαλική.

- Η σεξουαλική ένταση είναι ένας εν δυνάμει παράγοντας στα πλαίσια της ετερόφυλης φιλίας. Οι άντρες τείνουν να εκφράζουν την σεξουαλική αυτή πλευρά περισσότερο απο τις γυναίκες. Η εμπλοκή του σεξουαλικού παράγοντα σε μια ετερόφυλη φιλία δημιουργεί συχνά εντάσεις στην σχέση καθώς τα άτομα θα πρέπει να διαπραγματεύονται το κατα πόσο το σεξ μετατρέπει την υφή της σχέσης απο φιλική σε ερωτική- σεξουαλική ή όχι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

3.1 Προσχολική ηλικία

Η φιλία παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην προσχολική ηλικία. Οι ίδιοι οι φίλοι του παιδιού αποτελούν τους παράγοντες εκείνους που συμβάλουν πολλές φορές στο να καθορίσει το παιδί την εικόνα του σε συνάρτηση με τον εαυτό του αλλά και σε σχέση με το σχολικό περιβάλλον (Buysse, Goldman & Skinner, 2002).

Η παιδική φιλία είναι μία στενή και έντονη συναισθηματική σχέση που νιώθει ένα παιδί προς ένα ή περισσότερα παιδιά. Η σχέση αυτή είναι πολύ σημαντική για το παιδί, γιατί με τους φίλους του μοιράζεται πολλές στιγμές της καθημερινής του ζωής στο σχολείο και στη γειτονιά και ανταλλάσσει μαζί τους απόψεις για τους στόχους, τα ενδιαφέροντα και τα προβλήματα που τα απασχολούν.

Η συναισθηματική επικοινωνία του βρέφους ξεκινά με το κλάμα, τις συναισθηματικές εκφράσεις, την πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία, τους μορφασμούς του προσώπου, τις κινήσεις χεριών, ποδιών, ρυθμός της φωνής κ.α . Το κλάμα λειτουργεί ως μορφή επικοινωνίας.

Στην ηλικία περίπου των επτά μηνών, το μωρό παίζει μόνο του, αγνοώντας την αλληλεπίδραση με τα άλλα βρέφη. Στην ηλικία των έντεκα μηνών η κοινωνική του ανταπόκριση κατευθύνεται κυρίως προς τους ενηλίκους και προς τα μεγαλύτερα αδέρφια του. Το ενδιαφέρον του βρέφους αρχίζει να στρέφεται προς τα άλλα παιδιά περίπου στην ηλικία των δεκαπέντε μηνών ενώ στο δεύτερο χρόνο της ζωής του το παιδί αρχίζει να τροποποιεί τη συμπεριφορά του και να προσαρμόζεται με τις δραστηριότητες των άλλων παιδιών, άρα να αλληλεπιδρά κοινωνικά.

Η ανάπτυξη της κοινωνική συμπεριφοράς, όπως είναι φυσικό, έρχεται ως αποτέλεσμα της επικοινωνίας μας με τα πρώτα πρόσωπα του περιβάλλοντός μας, τα οποία κατά πάσα πιθανότητα είναι οι γονείς και στις περισσότερες περιπτώσεις η μητέρα μας. Αν οι γονείς λοιπόν ενθαρρύνουν το παιδί τότε αυτό αποκτά αυτοπεποίθηση και περιέργεια για να γνωρίσει νέα πρόσωπα, ενώ αν το αποθαρρύνουν (π.χ. με πολλαπλά αρνητικά σχόλια για το πως συμπεριφέρεται ή με το να του μαθαίνουν πως όλοι όσοι το πλησιάζουν αποτελούν έναν εν δυνάμει κίνδυνο, εκτός αν “η μαμά” δώσει την άδεια) τότε το παιδί κλείνεται περισσότερο στον εαυτό του και γίνεται δύσπιστο προς τους άλλους, κάτι που χρόνο με το χρόνο γίνεται εμπόδιο στην ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων με τους συνομηλίκους του.

Οι φιλικές επαφές των παιδιών, στην προσχολική ηλικία, αυξάνονται ραγδαία μεταξύ του δεύτερου και του πέμπτου χρόνου της ζωής τους. Τα νήπια δημιουργούν τις πρώτες τους φιλικές σχέσεις, κατά κανόνα, με άτομα του ίδιου φύλου και η κοινωνική τους αλληλεπίδραση είναι περισσότερο φιλική και συνεργατική παρά ανταγωνιστική και εχθρική. Μετά τον πέμπτο χρόνο της ζωής τους, οι φιλικές σχέσεις παίρνουν τη μορφή στενής προσκόλλησης προς συγκεκριμένα παιδιά ενώ οι συνομήλικοι και οι στενοί φίλοι ασκούν σημαντικές κοινωνικές επιδράσεις στο παιδί.

Σχετικές έρευνες οι οποίες πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια έδειξαν ότι τα παιδιά τα οποία συνάπτουν φιλικές και σταθερές σχέσεις με άλλα συνομήλικα παιδιά, παρουσιάζουν και την μεγαλύτερη επιτυχία στις σχολικές δεξιότητες, κοινωνικού, γνωστικού και συναισθηματικού τύπου (Guralnick, Neville, Hammond, & Connor 2007)

Όσον αφορά τους τρόπους με τους οποίους τα παιδιά προσχολικής ηλικίας συνάπτουν φιλικές σχέσεις με άλλα παιδιά σημαντικό ρόλο παίζει το κριτήριο της αυθεντικότητας. Πιο συγκεκριμένα αυτό που τους προκαλεί να κάνουν φίλους είναι τα κοινά ενδιαφέροντα (Epstein, 2009). Οι φιλικές σχέσεις των παιδιών στηρίζονται κυρίως στην έννοια της ισοτιμίας και της ομοιότητας. Δύο στενοί φίλοι μπορεί να μην έχουν ίδιες γνωστικές, μαθησιακές και κοινωνικές δεξιότητες (δηλαδή ίδια επίδοση στα σχολικά μαθήματα, κοινά ταλέντα) έχουν όμως ίδιες αξίες και κοινές αντιλήψεις, φιλοδοξίες σκοπούς και στόχους.

Στην αρχή οι παιδικές φιλίες αλλάζουν συχνά και είναι περιορισμένης διάρκειας. Με την πάροδο της ηλικίας, όμως, γίνονται σταθερότερες γιατί παγιώνονται τα κοινά ενδιαφέροντα των παιδιών. Πάντως, ακόμα και στις λεγόμενες ευκαιριακές φιλίες, οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των παιδικών φίλων είναι ιδιαίτερα έντονες και ξεχωριστές.

Τα πιο πολλά παιδιά, στην ηλικία περίπου των επτά ετών, διαλέγουν ως συμπαίκτες τους στα παιχνίδια τόσο τα κορίτσια όσο και τα αγόρια. Μετά, όμως, τον όγδοο χρόνο οι επαφές με τα άτομα του αντίθετου φύλου μειώνονται σημαντικά μέχρι την ηλικία περίπου των δώδεκα ετών.

Βασικό κριτήριο επιλογής των πρώτων παιδικών φίλων είναι η τοπική εγγύτητα, δηλαδή όταν τα παιδιά μένουν στην ίδια γειτονία ή πηγαίνουν στο ίδιο σχολείο. Τα παιδιά που ζουν σε απομονωμένες και αραιοκατοικημένες περιοχές, κατά κανόνα, δυσκολεύονται στην απόκτηση φίλων αφού το πεδίο των επιλογών είναι πολύ περιορισμένο. Αργότερα η ευκαιριακή φιλία λόγω τοπικής εγγύτητας παύει να υφίσταται και το παιδί ωριμάζοντας αποκτά φιλίες με βάση συγκεκριμένα κριτήρια. Τα παιδιά της σχολικής ηλικίας επιλέγουν κυρίως για φίλους άτομα με υψηλή δημοτικότητα που έχουν φιλική και χαρούμενη διάθεση.

Όσον αφορά τη χρησιμότητα της φιλίας στο στάδιο αυτό σύμφωνα με έρευνες, οι φίλιες στο νηπιαγωγείο ωφελούν τα παιδιά στο να αποκτήσουν την αίσθηση του ανήκειν καθώς και να νιώσουν ασφαλείς, μειώνοντας σημαντικά το άγχος (Geisthardt, Brotherson, & Cook, 2002). Επιπλέον, οι επιτυχημένες φίλιες στην προσχολική ηλικία συμβάλλουν στο να βελτιώσουν τα νήπια την καθημερινή τους ζωή και να προσαρμοστούν στην κοινωνική ζωή γενικότερα (Overton & Rausch, 2002, Richardson & Schwartz 1998).

3.2 Αποκτήση ταυτότητας Φύλου

Η απόκτηση ταυτότητας φύλου ή αλλιώς ταύτιση των παιδιών με ένα από τα δύο φύλα αποτελεί σημαντικό κομμάτι της κοινωνικοποίησης τους. Είναι πολύ σημαντικό να γίνει κατανοητό το πως το κάθε παιδί αντιλαμβάνεται το φύλο του, το αν είναι δηλαδή αγόρι ή κορίτσι και πως ερμηνεύουν το ρόλο αυτό.

Αρχικά πρέπει να αναφερθεί πως υπάρχει ένας προβληματισμός με την χρήση των όρων «Φύλο ή Sex» και «Γένος ή Gender» (Cole & Cole, 2000). Πιο συγκεκριμένα κάποιοι ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι ο πιο σωστός είναι ο όρος «Γένος» καθώς ο όρος «Φύλο» καθώς καθορίζει ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου σχετικά με το φύλο βασίζεται μόνο σε βιολογικά χαρακτηριστικά. Από την άλλη υπάρχουν επιστήμονες οι οποίοι υποστηρίζουν ότι ο όρος «Γένος» τονίζει περισσότερο την περιβαλλοντική επίδραση η οποία ασκείται πάνω στο «Φύλο» (Cole & Cole, 2000).

Τα παιδιά από το τρίτο κιόλας έτος της ηλικίας τους μεταβαίνουν από το στάδιο της προσκόλλησης, στο στάδιο της ταύτισης. Πιο συγκεκριμένα τα κορίτσια παύουν να βρίσκονται προσκολλημένα στη μαμά τους και αρχίζουν να εκδηλώνουν την επιθυμία να μοιάσουν σαν αυτή (Cole & Cole, 2000).

Εδώ είναι σημαντικό να αναφερθεί πως και τα αγόρια και τα κορίτσια κατά την βρεφική ηλικία είναι στενά συνδεδεμένα με την μητέρα τους. Τα αγόρια καλούνται να ταυτιστούν με ένα πρόσωπο τον πατέρα, με τον οποίο μέχρι τότε δεν είχαν στενή σχέση (Cole & Cole, 2000).

Τα παιδιά ήδη από την ηλικία των 2-2,5 ετών φαίνεται να έχουν κάποιες γνώσεις για το φύλο τους και το φύλο των άλλων. Παρόλα αυτά οι γνώσεις είναι θολές. Σε μετέπειτα ηλικιακά

στάδια της νηπιακής περιόδου το παιδί αναπτύσσει όλο και περισσότερο την ικανότητα διάκρισης και αντίληψης του φύλου (Cole & Cole, 2000).

Τέλος η ολοκληρωτική επίτευξη απόκτησης ταυτότητας φύλου επιτυγχάνεται κάπου ανάμεσα στην ηλικία των 4 με 6 χρονών (Salkind 2004, Cole & Cole 2000).

Συνοπτικά απο την ηλικία που το παιδί θα πάει στον παιδικό σταθμό η ανάπτυξη των κοινωνικών του δεξιοτήτων επιταχύνεται. Επομένως αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο αριθμός των φίλων που αποκτά αυτό το διάστημα να αυξάνεται σταδιακά (Craig & Baucum 2007).

Επιπλέον στην ηλικία των τριών με τεσσάρων χρονών αναπτύσσεται ο ανταγωνισμός μεταξύ των παιδιών (Craig & Baucum 2007). Αργότερα σε ηλικία 4- 5 ετών , ενώ η ανταγωνιστική διάθεση συνεχίζει να υφίσταται, παράλληλα τα παιδιά αρχίζουν να παίρνουν μέρος σε ομαδικά παιχνίδια. Σημαντική διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα όσον αφορά το συγκεκριμένο ανταγωνισμό είναι οτι αυτός είναι πιο έντονος ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια (Craig & Baucum 2007).

Στη συνέχεια, η ταυτότητα φύλων γίνεται πιο ευδιάκριτη καθώς σε ηλικία των πέντε χρόνων τα παιδιά αρχίζουν να ξεχωρίζουν τους αρχηγούς του παιχνιδιού (Cole & Cole, 2000). Σε ένα γενικότερο πλαίσιο οι φιλίες κατά αυτή την περίοδο χαρακτηρίζονται από μια ουσιαστική φιλικότητα και συνεργατικότητα ανάμεσα στα παιδιά.

3.3 Εγωκεντρισμός

Σύμφωνα με τον Salkid (2001) ο εγωκεντρισμός μπορεί να οριστεί ως έλλειψη ικανότητας για διαφοροποίηση του υποκειμένου από το αντικείμενο. Το εγωκεντρικό παιδί (συνήθως μικρής ηλικίας) δεν μπορεί να υπολογίσει την προοπτική ενός άλλου προσώπου και αυτή η κατάσταση επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο το εξελισσόμενο άτομο προσεγγίζει τον κόσμο, όπως επίσης επηρεάζει και την κοινωνική ανάπτυξη σε περιοχές όπως οι διαπροσωπικές σχέσεις, η διαμόρφωση στάσεων και η κοινωνική προσαρμογή.

Γενικά, τα παιδιά είναι εγωκεντρικά στις σχέσεις τους και το μόνο που τους ενδιαφέρει σε μια φιλία αρχικά (ηλικία 4-5 ετών) είναι το παιχνίδι και όχι η στοργή και η αλληλοϋποστήριξη. Μεγαλώνοντας μόνο, αρχίζουν να ενδιαφέρονται για τη μονιμότητα μιας φιλίας καθώς και για το πώς βλέπουν τα πράγματα οι φίλοι τους.

3.4 Σεξουαλική ανάπτυξη

Από την βρεφική και νηπιακή ακόμη ηλικία, τα παιδιά παρουσιάζουν έμφυτη περιέργεια και εξερευνούν το σώμα τους, ενώ παράλληλα παρατηρούν το σώμα των άλλων μελών της οικογένειας. Ανακαλύπτουν τα γεννητικά τους όργανα σε ηλικία 8-10 μηνών και συνειδητοποιούν το φύλο τους περίπου σε ηλικία τριών ετών. Σε ηλικία τεσσάρων ετών αποκτούν τη σταθερότητα συνείδησης του φύλου (γνωρίζουν ότι πάντοτε θα είναι αγόρια ή κορίτσια), και υιοθετούν συμπεριφορές συμβατές με το κοινωνικό τους φύλο (παίζουν «αγορίστικα» ή «κοριτσίστικα» παιχνίδια, ντύνονται ανάλογα κ.λπ). Το ενδιαφέρον τους για το σώμα είναι έντονο και εκφράζεται με το παιχνίδι (παίζουν «γιατρό» ή ξεντύνονται και αυτοπαρατηρούνται) παρατηρώντας το σώμα των γονιών τους ή αγγίζοντας σημεία του, όπως το στήθος της μαμάς κ.λπ.

Η σεξουαλική αγωγή ξεκινά από την βρεφική ακόμη ηλικία και ο παιδίατρος μπορεί να συζητήσει το θέμα με τους γονείς και να τους ενημερώσει για τη φυσιολογική δραστηριότητα της σεξουαλικής εξερεύνησης των πρώτων χρόνων. Οι γονείς ενθαρρύνονται να ονομάζουν τη γεννητική περιοχή κατά το άλλαγμα της πάνας ή το μπάνιο, να απαντούν με σαφήνεια, απλότητα και ειλικρίνεια στις ερωτήσεις των παιδιών και αργότερα να συμβάλλουν θετικά στην οριοθέτηση των συνηθειών και συμπεριφορών του (τι συνήθως γίνεται σε προσωπικό χώρο, τι μπορεί να γίνει δημοσίως κ.λπ).

3.5 Προσχολική ηλικία & ετερόφυλη φιλία

Κατά την προσχολική περίοδο τα παιδιά τείνουν να παίζουν με παιδιά του ίδιου φύλου (Mehta & Strough 2009). Αυτό οφείλεται στη παραπάνω διαδικασία της απόκτησης φύλου. Συνεπώς δεν υφίσταται φιλία ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια προσχολικής ηλικίας. Τη συγκεκριμένη ηλικιακή φάση χαρακτηρίζει κυρίως η απόκτηση φύλου, η οποία όμως πρέπει να αναφερθεί ότι διαφέρει ανάμεσα στα δύο φύλα με βάση των αριθμών των φίλων και το είδος των δραστηριοτήτων στις οποίες παίρνουν μέρος τα παιδιά (Fabes, Martin , Hanish 2003).

Οι παρέες αγοριών προσχολικής ηλικίας είναι μεγαλύτερες σε αριθμό και ασχολούνται με περισσότερο ενεργητικές δραστηριότητες από ότι τα κορίτσια. Σημαντικό είναι ότα τα παιδιά προσχολικής ηλικίας που ξοδεύουν περισσότερο χρόνο με παιδιά του ίδιου φύλου, όσον

αφορά την συμπεριφορά τους, ωθούνται με αυτό τον τρόπο στην υιοθέτηση φυλετικών στερεοτύπων (Martin & Fabes 2001).

Πιο συγκεκριμένα τα παιδιά δημιουργούν κοινωνικά στερεότυπα μέσω των μηνυμάτων τα οποία λαμβάνουν είτε απο τους μεγαλύτερους , είτε απο τα αδέρφια τους , είτε απο τους συνομήλικους τους, είτε απο την τηλεόραση (Blaise & Taylor 2012).

Σύμφωνα με τον Bowlby (1980) (από Παπαδάκη, Μιχαηλίδη, 2006) οι εμπειρίες των πρώτων παιδικών χρόνων, δημιουργούν μηχανισμούς οι οποίοι λειτουργούν υποσυνείδητα και ονομάζονται εσωτερικά μοντέλα λειτουργίας των σχέσεων. Στη διαμόρφωση των εσωτερικών μοντέλων λειτουργίας των σχέσεων σημαντικό ρόλο έχει η σχέση της μητέρας με το παιδί. Τα μοντέλα αυτά διαμορφώνονται κατά την παιδική ηλικία, όμως με το πέρασμα των χρόνων επηρεάζουν όλο και περισσότερο την ανθρώπινη προσωπικότητα, αποτελώντας κεντρικό της στοιχείο. Τα εσωτερικά μοντέλα λειτουργίας των σχέσεων διατηρούνται ενεργά καθ'όλη την διάρκεια της ζωής του ατόμου. Οι πρώτες λοιπόν σχέσεις αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για την ζωή του ανθρώπου.

Τέλος πρέπει να αναφερθεί ότι παρόλο που τα παιδιά προσχολικής ηλικίας δεν συνάπτουν ετερόφυλες φιλίες , μεγάλο μέρος της έρευνας έχει δείξει ότι η επαφή και η συνεργασία ανάμεσα ανάμεσα σε παιδιά προσχολικής ηλικίας αντίθετων φύλων μπορούν να αποτελέσουν ένα παράγοντα βελτίωσης της συμπεριφοράς αυτών των παιδιών (Cameron & Rutland 2008). Ακολουθεί το κεφάλαιο για τη μέση παιδική ηλικία, η οποία συμπίπτει με την έναρξη της σχολικής περιόδου του παιδιού. Πιο συγκεκριμένα, συντελείται ένας νέος κύκλος της κοινωνικότητας του ατόμου. Το στάδιο αυτό καθώς και το αν υπάρχει φιλία ανάμεσα στα δύο φύλα θα αναλυθεί στο παρακάτω κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 4ο

4.1 Μέση παιδική ηλικία

Οτιδήποτε συμβαίνει κατά την παιδική ηλικία στις παρέες των παιδιών επηρεάζει τη λειτουργία τους και στους άλλους τομείς της ζωής τους, συμπεριλαμβανομένης της οικογένειας, του σχολείου αλλά και της κοινωνίας γενικότερα. Συμβαίνει όμως και το αντίθετο: Ότιδήποτε συμβαίνει στους άλλους τομείς της ζωής του παιδιού καθρεφτίζεται στις σχέσεις του με την παρέα του. Γι' αυτό οι σχέσεις των παιδιών με τους συνομηλίκους τους και με τους φίλους σχετίζονται, από κάθε άποψη, με την σωστή ανάπτυξη τους, αλλά και με το αν έχουν επιτυχία, ή όχι, στο σχολείο.

Τα παιδιά ηλικίας 6 με 11 ετών προσπαθούν να κατακτήσουν πραγματικούς στόχους στο σχολείο καθώς και να επεξεργαστούν και να βελτιώσουν σχολικές και κοινωνικές δεξιότητες (Βοσνιάδου 2005). Όλες αυτές οι απαιτήσεις αλλά και ο ανταγωνισμός με τους συνομηλίκους του είναι πιθανόν να έχουν ως αποτέλεσμα συνεχείς αποτυχίες και κατά συνέπεια τη δημιουργία αισθημάτων κατωτερότητας (Βοσνιάδου 2005).

Όσο αφορά τα συναισθήματα, τα παιδιά στη μέση παιδική ηλικία μπορούν να κατανοούν την πολυπλοκότητα τους καθώς και τις αιτίες που τα προκαλούν. Είναι σε θέση να γνωρίζουν ποιά είναι η κατάλληλη περίπτωση για να εκδηλώσουν τα συναισθήματα τους. Η διαφορά στην έκφραση των συναισθημάτων είναι σημαντική άναμεσα στα δύο φύλα σε αυτή την ηλικία (Βοσνιάδου 2005). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι τα αγόρια προσπαθούν να μην εκφράσουν αισθήματα φόβου, δειλίας ή πόνου έτσι ώστε να μην χαρακτηρισθούν ευαίσθητα ή ευάλωτα (Craig & Baucum 2007).

Οι αντιδράσεις αλλά και οι προσδοκίες των γονέων για τα παιδιά τους σε αυτή την ηλικία αλλάζουν καθώς οι γονείς σε όλους τους πολιτισμούς πιστεύουν τώρα ότι τα παιδιά τους είναι πιο ικανά και υπεύθυνα. Επιπλέον αλλάζουν οι στρατηγικές που χρησιμοποιούν για να διορθώσουν την κακή συμπεριφορά των παιδιών τους . Όπως αλλάζει η συμπεριφορά των γονέων αλλάζει και η συμπεριφορά των παιδιών τα οποία εκφράζουν πιο ανοιχτά το θυμό τους και διαφωνούν πιο έντονα με τους γονείς τους. Βασικό στοιχείο αυτής της περιόδου αποτελεί ο ποιοτικός χρόνος που περνάνε οι γονείς με τα παιδιά τους, η σε βάθος συζήτηση των όποιων θεμάτων προκύπτουν και η προσπάθεια εκ μέρους των γονέων να “ακουστούν” ουσιαστικά τα συναισθήματα των παιδιών τους (Χατζηχρήστου Γ.Χ 2004).

Η συγκεκριμένη περίοδο είναι εξαιρετικά σημαντική καθώς διαμορφώνεται η εμπιστοσύνη των παιδιών σε πολλούς τομείς της ζωής μέσω των φίλων και του ευρύτερου σχολικού

περιβάλλοντος (Cole & Cole 2000). Τα παιδιά της μέσης ηλικίας έχουν έντονη την τάση για παραγωγικότητα και δημιουργικότητα αλλά και για συμμετοχή σε ομάδες οι οποίες απαρτίζονται από συνομηλίκους. Χαρακτηριστικό της σχέσης των δύο φύλων σε αυτή την ηλικία είναι η δημιουργία ομάδων του ίδιου φύλου (Craig & Baucum 2007). Οι ομάδες αυτές ακολουθούν ειδικούς κανόνες και έχουν ένα αρχηγό. Μέσα στα πλαίσια αυτής της ομάδας δημιουργούνται δεσμοί φιλίας.

4.2 Σεξουαλική ανάπτυξη

Κατά τη μέση παιδική ηλικία τα παιδιά τείνουν να αρνούνται το ενδιαφέρον τους για το άλλο φύλο (Cooper 2005). Παρόλα αυτά κάτω από αυτή τη συμπεριφορά κρύβεται το ενδιαφέρον τους για το αντίθετο φύλο με συμβολικό όμως τρόπο. Για παράδειγμα χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το κοριτσάκι τρέχει αποκρύνεται επιδεικτικά από το αγοράκι με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι σίγουρο ότι αυτό θα την κυνηγήσει (Craig & Baucum 2007). Επιπλέον τα παιδιά της μέσης παιδικής ηλικίας, ενδιαφέρονται για την ανατομία του σώματος του άλλου φύλου και έχουν φαντασιώσεις και κρυφές σκέψεις για αυτό. Στο στάδιο αυτό τα πειράγματα και οι συγκρούσεις είναι έντονες ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια (Craig & Baucum 2007). Επίσης τα παιδιά στρέφονται προς την αναζήτηση εξηγήσεων για την σύλληψη, τη σεξουαλική ζωή και τον αυνανισμό.

Ο αυνανισμός μπορεί φυσιολογικά να παρατηρηθεί από την νηπιακή ακόμη ηλικία, και είναι σημαντικό να το γνωρίζουν οι γονείς, ώστε να αποφευχθούν αρνητικές αντιδράσεις. Όλες οι συζητήσεις των γονέων με τα παιδιά πρέπει να γίνονται με ειλικρίνεια, σαφήνεια, απλότητα και συνέπεια, χωρίς υπερβολές, αναίτια γέλια ή αναβλητικότητα. Οι ηθικές αξίες, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και οι εμπειρίες των γονέων ενδέχεται να επηρεάσουν την συμπεριφορά τους και να οδηγήσουν σε λανθασμένα ή αρνητικά μηνύματα για την έκφραση της σεξουαλικότητας. Το πολιτισμικό πλαίσιο, τα ήθη και τα έθιμα κάθε τόπου θα καθορίσουν επίσης, ως ένα βαθμό, τη σεξουαλική συμπεριφορά. Σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη στη βιβλιογραφία, τα προσχολικά χρόνια είναι τα πιο καθοριστικά για την ανάπτυξη και έκφραση της μετέπειτα σεξουαλικότητας, και τα μηνύματα που δίνονται από το περιβάλλον κατά την περίοδο αυτή χαρακτηρίζουν την ποιότητα της μελλοντικής σεξουαλικής ζωής.

4.3 Μέση Παιδική ηλικία & Ετερόφυλλη φιλία

Όσον αφορά την φιλία ανάμεσα στα δύο φύλα, για το στάδιο της μέσης παιδικής ηλικίας οι έρευνες δεν έχουν δείξει κάτι σταθερό. Παρόλα αυτά και σε βιομηχανικές και σε μη βιομηχανικές κοινωνίες τα παιδιά αυτής της ηλικίας αναπτύσσουν παρέες με το ίδιο φύλο (Craig & Baucum 2007). Πιο συγκεκριμένα έρευνες έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 6 ετών προτιμούν να συνάψουν φιλικές σχέσεις με άτομα του ίδιου φύλου σε ποσοστό 68% (Cole & Cole 2000). Το ποσοστό αυτό αυξάνεται σε παιδιά ηλικίας 12 ετών τα οποία στο 90% προτιμούν να έχουν φίλους του αντίθετου φύλου (Craig & Baucum 2007). Παρόλα αυτά έρευνες έδειξαν ότι σε τόπους όπου τα παιδιά μέσης παιδικής ηλικίας συναντιόνται π.χ σε πάρκα και σε δρόμους μπορεί να συμβεί μια ανάμειξη των δύο φύλων (Craig & Baucum 2007).

Συμπερασματικά τα παιδιά αρχίζουν να αναπτύσσουν σχέσεις με το άλλο φύλο μετά την ηλικία των 12 ετών. Απο την ηλικία κυρίως των 8 έως και 12 ετών τα κορίτσια και τα αγόρια συγκεντρώνονται σε ομάδες του ίδιου φύλου (Craig & Baucum 2007).

Οι ομάδες των κοριτσιών είναι πιο μικρές σε αριθμό σε σχέση με εκείνες των αγοριών (Craig & Baucum 2007). Επιπλέον οι φιλικές σχέσεις ανάμεσα στα κορίτσια είναι πιο στενές (Craig & Baucum 2007).

Τα αγόρια αυτής της ηλικίας συμμετέχουν σε ζωηρά και ανταγωνιστικά παιχνίδια και προτιμούν περιπετειώδεις ιστορίες και εξερευνηήσεις (Craig & Baucum 2007), ενώ τα κορίτσια συμμετέχουν σε πιο άτονες δραστηριότητες και προτιμούν ευχάριστες και ρομαντικές ιστορίες (Cole & Cole 2000)

Καθ' όλη τη διάρκεια της ήβης τα παιδιά τείνουν να απωθούν το αντίθετο φύλο γιατί συνειδητοποιούν τον ιδιαίτερο ρόλο κάθε φύλου. Φυσικά, στη δημιουργία μιας ομάδας φιλίας ρόλο δεν παίζει μόνο το φύλο αλλά και άλλα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των παιδιών τα οποία φαντάζουν σημαντικά σε αυτές τις ηλικίες (π.χ. ομορφιά, καθαριότητα, αθλητικό παράστημα) ή η κοινή γειτονιά και το κοινό σχολείο.

Μια σημαντική διαφοροποίηση στις φιλίες κατά την παιδική ηλικία είναι οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται στις παρέες των συνομήλικων. Στα πρώτα χρόνια τα παιδιά συνήθως εξαντλούνται στο να παίζουν με τους φίλους τους, ενώ αργότερα σιγά-σιγά διαφοροποιείται αυτή η δραστηριότητα και πλέον στην μέση παιδική ηλικία αλλά και στην εφηβική τα παιδιά

προτιμούν να αθλούνται μαζί με τους φίλους τους, να βγαίνουν βόλτα, να συζητούν και να μοιράζονται τα προβλήματά τους (Craig & Baucum 2007).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

5.1 Η φιλία στην εφηβεία

Καθώς τα παιδιά μεταβαίνουν στο στάδιο της εφηβείας, ο χρόνος ο οποίος περνούν με το αντίθετο φύλο αυξάνεται (Furman, Sadbury & Ho 2007). Πιο συγκεκριμένα σημαντική αλλαγή σημειώνεται από την μέση εφηβεία στην όψιμη εφηβεία όπου αυτή η τάση για συναναστροφή με το αντίθετο φύλο αρχίζει σιγα σιγά να παίρνει την μορφή ερωτικού ενδιαφέροντος (Hansen, Christopher & Nangle 1992). Στην εφηβεία οι φιλιές βαθαίνουν και φορτίζονται με πάθος. Θερμές, αποκλειστικές, ζηλιαρικές μοιάζουν με τον έρωτα του οποίου προηγούνται και τον οποίο αναγγέλουν –τα κορίτσια κυρίως αλλά αρκετά συχνά και τα αγόρια.

Η ομάδα των συνομηλίκων μπορεί να λειτουργήσει και σαν μια πηγή σταθερότητας ιδίως σε περιπτώσεις όπου οι εφήβοι βιώνουν έντονες αλλαγές ακόμα και διάλυση στην οικογένεια τους (family disruption) (Gottlieb 1991). Η αποδοχή από τους συνομηλίκους αυξάνει την αυτοεκτίμηση (Harter, 1990a). Αντιθέτως, η απόρριψη σχετίζεται με προβλήματα στην ανάπτυξη και στην συμπεριφορά (Achenbach & Edelbroch, 1981) καθώς και με απώλεια της αυτοεκτίμησης και κατάθλιψη (Patterson & Capaldi, 1990).

Κατά την περίοδο της εφηβείας, οι συνομηλικοί μπορούν να αποτελέσουν μια σημαντική πηγή στήριξης για τους έφηβους, καθώς οι έφηβοι αγωνίζονται να ανεξαρτητοποιηθούν από τους γονείς τους (Petersen 1988). Αυτό δεν σημαίνει βασικά ότι μπορούν να υποκαταστήσουν τον υποστηρικτικό ρόλο των γονέων.

Η συναναστροφή με συνομηλίκους που έχουν ή ανέχονται αποκλίνουσες συμπεριφορές, με αποτέλεσμα να λειτουργούν σαν μοντέλα μίμησης αυξάνει τον κίνδυνο για παραβατική συμπεριφορά (Dishion, Eddy, Haas, Li & Spraklen, 1997) (Coie, Terry, Zakriski & Lockman, 1995). Γενικά οι σχέσεις με συνομηλίκους με αντικοινωνική συμπεριφορά αποτελεί παράγοντα πρόβλεψης για την υιοθέτηση και διατήρηση αντικοινωνικών συμπεριφορών κατά της περιόδου της εφηβείας (Engels & Bogt, 2001).

5.2 Στάδια εφηβείας

Μετά το τέλος της παιδικής ηλικίας, ο άνθρωπος μπαίνει σε μια νέα φάση της ζωής του εκείνη της εφηβικής. Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εφηβεία είναι εκείνη η αναπτυξιακή περίοδος στη ζωή του ανθρώπου, που ξεκινάει με ειδικές βιολογικές αλλαγές (ορμονικές) στο σώμα του παιδιού (αλλαγές που έχουν παράλληλα και ψυχοσωματικές

επιπτώσεις) και τελειώνει ψυχολογικά με τη τελική γενετήσια ολοκλήρωση και αυτόνομη ωρίμανση του ατόμου (Νομικού Α., 2004).

Ηλικιακά η εφηβεία ορίζεται ως εξής:

- 11-19 έτη σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO)
- 11-21 έτη σύμφωνα με την Αμερικάνικη Παιδιατρική Ακαδημία

Στις κοινωνίες των περισσότερων το ανώτερο ηλικιακό όριο, μετά το οποίο το άτομο αντιμετωπίζεται νομικά ως ενήλικας, είναι τα 18 έτη. Διακρίνουμε την :

- Πρώιμη εφηβεία : 11-14 ετών
- Μέση εφηβεία: 15-17 ετών
- Όψιμη εφηβεία: > 17 ετών

Τα ορόσημα της ανάπτυξης του εφήβου κατά τις ηλικιακές αυτές περιόδους περιλαμβάνουν τη σεξουαλική, σωματική και ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη (Γσιτσικά Α, 2006). Στην ουσία η εφηβική περίοδος αποτελεί το στάδιο εκείνο πάνω στο οποίο ο άνθρωπος θα στηριχτεί για να φτιάξει την εικόνα του ανθρώπου εκείνου του οποίου θα μπει μέσα στη ζωή. Οι τομείς τους οποίους θα επικεντρωθεί είναι « η επικοινωνία, η ψυχική ωριμότητα και η σεξουαλική έκφραση» (Ασκητής 2008). Κατή την εφηβική περίοδο σημαίνεται η απαρχή της σεξουαλικής αφύπνισης του ατόμου καθώς επίσης και η ταυτοποίηση του φύλου του (Craig & Baucum, 2008).

Όλα αυτά στη συνέχεια οδηγούν στην ολοκλήρωση του συνειδητού σεξουαλικού προσανατολισμού του ατόμου (Craig & Baucum, 2008).

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημάνουμε ότι η εμπειρία τόσων πολλών αλλαγών μέσα σε λίγα χρόνια δεν προκαλεί αναγκαστικά αναπόφευκτες δυσκολίες , όπως πίστευαν παλαιότερα. Τα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι το ταξίδι του κάθε ατόμου προς την εφηβεία είναι μια ατομική υπόθεση. Για να κατανοήσουμε γιατί συμβαίνει αυτό, πρέπει να εξετάσουμε με κάθε λεπτομέρεια τις συγκεκριμένες συναισθηματικές, πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες του κάθε ατόμου και το πως αυτές επηρεάζουν την εμπειρία που έχει το άτομο από τις αλλαγές που συμβαίνουν στην εφηβεία.

Στην μελέτη της βιολογικής πλευράς της εφηβείας δεν παρέχονται επαρκείς ερμηνείες της συμπεριφοράς του εφήβου. Σημαντικός είναι ο τρόπος με τον οποίο κάθε άτομο αντιδρά στις αλλαγές που συμβαίνουν μέσα του , αλλά και ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία αντιδρά απέναντι στον έφηβο είτε ως άτομο είτε ως μέλος μιας ομάδας (Tucker, 1997).

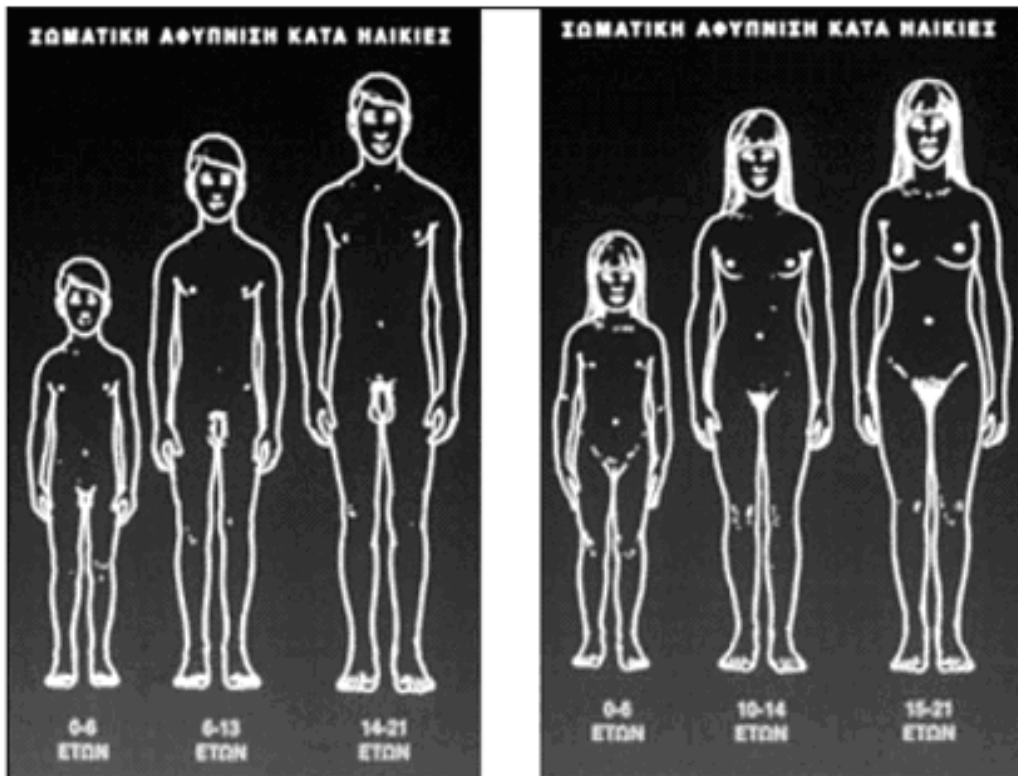
5.3 Ήβη

Μέχρι τώρα είχαμε να κάνουμε με ένα παιδί , που μεγάλωνε σιγά σιγά και ξαφνικά έχουμε εντυπωσιακές ποιοτικές αλλαγές που θα το διαφοροποιήσουν και θα του δώσουν τα αντρικά ή τα γυναικεία του χαρακτηριστικά (Κρεατσάς Γ., 2001), (Μαραγκός Γ.,2003). Αυτές οι αλλαγές σχετίζονται με την έναρξη της ήβης.

Η ήβη είναι η περίοδος, που χαρακτηρίζεται ως η σταδιακή έναρξη της ώριμης αναπαραγωγικής ορμονικής δραστηριότητας, η οποία εστιάζεται στο κεντρικό νευρικό σύστημα και συγκεκριμένα στον υποθάλαμο και την υποφύση και προκαλείται απο τις ορμόνες (Holland, C., Brown R., 2005) (Τσίτσικα Α., 2006) .

Η ήβη είναι μια ένδειξη ότι αρχίζει η εφηβεία. Το σωμα του παιδιού μεστώνει και είναι έτοιμο για αναπαραγωγή. Και στα δύο φύλα η ήβη επισημαίνεται απο τα δευτερεύοντα σεξουαλικά χαρακτηριστικά, δηλαδή την ανάπτυξη του στήθους , το τρίχωμα της ηβικής χώρας, την τριχοφυΐα του προσώπου, μασχάλης και την ανάπτυξη των εξωτερικών γεννητικών οργάνων (Holland, C., Brown R., 2005) (Τσίτσικα Α., 2006) (Τσίτσικα Α., 2006).

Πιο συγκεκριμένα για τα κορίτσια η έκρηξη της ήβης σηματοδοτείται με την πρώτη έμμηνος ρύση. Αντίστοιχα για τα αγόρια η σεξουαλική ωρίμανση σηματοδοτείται με την πρώτη εκσπερμάτωση η οποία περιέχει γόνιμα σπερματοζώαρια (Craig & Baucum, 2008).

Ορόσημα ανάπτυξης σχετικά με την σωματική και σεξουαλική ανάπτυξη.

5.4 Σωματικές αλλαγές

Ξεκινώντας την προσπάθεια μελέτης των αναπτυξιακών αλλαγών στην εφηβεία εστιάζουμε την προσοχή μας στις αλλαγές εκείνες που συμβαίνουν σε βιολογικό – σωματικό επίπεδο. Ας αναφέρουμε τις σωματικές αλλαγές των κοριτσιών που ξεκινούν κυρίως στην ηλικία των 10 ετών. Τα κορίτσια εμφανίζουν αύξηση στο ύψος και στο βάρος. Επιπλέον το πρώτο σημάδι ήβης στα κορίτσια είναι συνήθως η θηλαρχή (80%), ωστόσο σε 20% των κοριτσιών η ήβη ξεκινά με την αδρεναρχή. Η έμμηνος ρύση παρουσιάζεται 1-3 χρόνια μετά τη θηλαρχή (συνηθέστερα μεταξύ 12 και 13 ετών).

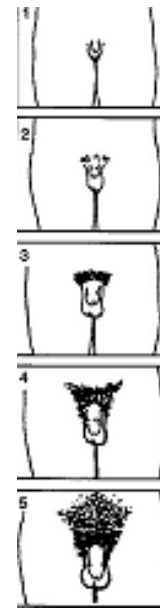
Η αύξηση του ύψους, της δύναμης και της σεξουαλικής ελκυστικότητας είναι συνήθως καλοδεχούμενη και από τα δύο φύλα. Έρευνα του Tucker, N (1997) έδειξε ότι ο χρόνος έλευσης των αλλαγών αυτών έχει σημασία και μπορεί να επηρεάσει αποφασιστικά την προσαρμογή του ατόμου στην αρχή της εφηβείας. Τα αγόρια που ωριμάζουν νωρίτερα (πρώιμη ήβη) είναι συνήθως πιο δημοφιλή και πιο άνετα από κοινωνική άποψη, και αυτό ενδεχομένως μπορεί να είναι απόρροια της μεγαλύτερης δύναμης που συχνά δοκιμάζουν με επιτυχία στα σπορ. Στην αντίθετη περίπτωση, τα αγόρια που ωριμάζουν αργότερα (αργοπορημένη ήβη) έχουν συχνά μια αυξημένη επίγνωση της μειονεκτικής τους θέσης.

Στα αγόρια την έναρξη της ήβης σηματοδοτεί η αύξηση του όγκου των όρχεων >4ml και η αυξητική τους αιχμή παρατηρείται σε μέση ηλικία 13.5 ετών. Η συσχέτιση των Σταδίων Εφηβικής Ανάπτυξης (ΣΕΑ) κατά Tanner (πίνακας 1, πίνακας 2) με σταθμούς της εφηβείας όπως η αυξητική αιχμή και η έμμηνος ρύση καθοδηγεί γονείς και ειδικούς σχετικά με την πορεία ανάπτυξης του εφήβου.

Πίνακας 1. ΑΓΟΡΙΑ

Ωρίμανση γεννητικού συστήματος- Στάδια εφηβικής ανάπτυξης (ΣΕΑ) tanner stages

ΣΤΑΔΙΟ	Τρίχωση Εφηβαίου	Πέος	Όρχεις
1	Πλήρης Απουσία	Προεφηβική εμφάνιση	Προεφηβική εμφάνιση
	Αραιές μακριές ανοίχτοχρώμες τρίχες	Μικρή αύξηση μεγέθους	Αύξηση του μεγέθους του οσχέου, ερυθρό δέρμα όχι λείο
3	Λίγες σκούρες βοστρυχωτές τρίχες	Αύξηση μήκους	Αύξηση μεγέθους
4	Πολλές σκούρες βοστρυχωτές τρίχες- επέκταση στην ηβική σύμφυση	Αύξηση διαμέτρου	Αύξηση μεγέθους- Σκοτεινόχροο όσχεο
5	Πολλές σκούρες βοστρυχωτές τρίχες- επέκταση στους μηρούς	Μέγεθος ενήλικα	Μέγεθος ενήλικου

Πίνακας 2. Κορίτσια

Ωρίμανση γεννητικού συστήματος- Στάδια εφηβικής ανάπτυξης (ΣΕΑ) tanner stages

ΣΤΑΔΙΟ	Τρίχωση Εφηβαίου	Μαστοί
1	Πλήρης απουσία	Προεφηβική εμφάνιση
	Αραιές μακριές, ανοιχτόχρωμες τρίχες κατά μήκος των μεγάλων χειλέων	Μικρό έπαρμα
3	Λίγες σκούρες βοστρυχωτές τρίχες	Αύξηση του μεγέθους των μαστών και της θηλαίας άλω χωρίς διαχωρισμό τους
4	Πολλές σκούρες βοστρυχωτές τρίχες – επέκταση στην ηβική σύμφυση	Η άλω και η θηλή προβάλλουν με σαφή διάκριση απο τον υπόλοιπο μαστό
5	Πολλές σκούρες βοστρυχωτές τρίχες- επέκταση στους μηρούς	Πλήρης ανάπτυξη. Η θηλή προέχει και η άλω έρχεται στο ύψος της περιφέρειας του μαστού

Κάτι που κρίνουμε σκόπιμο να επισημάνουμε είναι ότι, αντίθετα με τα αγόρια, τα κορίτσια μπορεί να μην δέχονται πάντοτε με ευχαρίστηση τη βιοσωματική ωρίμανση, όταν αυτή επέρχεται νωρίς. Ορισμένα κορίτσια προβληματίζονται επειδή ζυγίζουν περισσότερο απο το μέσο όρο, καθώς τα κορίτσια κατα την περίοδο της εφηβείας εμφανίζουν συχνά μια αύξηση στο μέγεθος των γοφών και μια συσσώρευση λίπους όταν σταματά η αύξηση του ύψους τους (Tucker,N, 1997). Η υπερβολική έμφαση που δίνουν τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας στο λεπτό σώμα ερμηνεύει το γεγονός ότι πολλές έφηβες ακολουθούν εξαντλητικές δίαιτες, συνήθως χωρίς αποτέλεσμα. Με την ανάπτυξη του σεξουαλικού αισθήματος βλέπουμε ότι οι έφηβοι ανησυχούν συχνά για το πόσο ελκυστικοί θεωρούνται απο το άλλο φύλο. Οι ορμονικές αλλαγές είναι δυνατό να διεγείρουν τους σημηματογόνους αδένες , οι οποίοι θα δημιουργήσουν την ακμή στην ηλικία αυτή, μια κατάσταση που μπορεί να προκαλέσει αμηχανία στον έφηβο.

5.5 Ψυχοκοινωνική ανάπτυξη

Ο Erikson (1968) θεώρησε την εφηβεία ως μια από τις πιο εξελικτικές βαθμίδες που καλύπτει όλη την ζωή του ατόμου από την παιδική ως την γεροντική ηλικία. Έχοντας κι ο ίδιος ψυχαναλυτικό προσανατολισμό, συνδύασε την βιολογική προσέγγιση του Freud με την κοινωνιολογική προσέγγιση νεότερων ψυχαναλυτών και διατύπωσε τα εξής :

- Η προσωπικότητα του ατόμου δεν διαμορφώνεται στην παιδική ηλικία αλλά εξελίσσεται και διαφοροποιείται σε όλη την διάρκεια της ζωής του.
- Σε κάθε αναπτυξιακή φάση υπάρχουν διαφορετικές ανάγκες και διαφορετικοί στόχοι που πρέπει να ικανοποιηθούν.
- Σε καθεμία από τις φάσεις αυτές αντιστοιχεί μια αναπτυξιακή κρίση τις οποίες το άτομο πρέπει να επιλύσει.
- Κάθε αναπτυξιακή φάση βασίζεται στην επιτυχή επίλυση των συγκρούσεων προγενέστερων φάσεων.
- Ανεπιτυχής επίλυση συγκρούσεων μιας αναπτυξιακής φάσης σημαίνει ύπαρξη μόνιμων συνεπειών στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του ατόμου.

Κατά το μοντέλο του Erikson, η αναπτυξιακή κρίση που καλείται να επιλύσει το άτομο κατά την εφηβεία είναι η απόκτηση ταυτότητας του Εγώ ή η σύγχυση ρόλων. Αυτό σημαίνει ότι η επίλυση της κρίσης θα επέλθει με την προσαρμογή στις απαιτήσεις των μεταβαλλόμενων αυτών ρόλων και την ταυτόχρονη δημιουργία και διατήρηση μιας καθαρά προσωπικής ταυτότητας από το ίδιο το άτομο.

Σύμφωνα πάντα με τον Erikson (1968) κάθε έφηβος διέρχεται απο μία κατάσταση **κρίση ταυτότητας**, μέχρις ότου ανακαλύψει τον πραγματικό του εαυτό. Όσοι έφηβοι αποτυγχάνουν να βρουν για τον εαυτό τους μια αποδεκτή ταυτότητα υποφέρουν με πολλούς τρόπους. Η έλλειψη σαφούς και ολοκληρωμένης ταυτότητας οδηγεί σε αυτό που η επιστημονική κοινότητα αποκαλεί **σύγχυση ρόλων**. Ο έφηβος με σύγχυση ρόλων δεν νιώθει καμία ιδιαίτερη δέσμευση με τίποτα και με κανέναν. Ο έφηβος με **αρνητική ταυτότητα**, ίσως να επιλέξει να γίνει κάποιος που δεν είναι αρεστός, προκειμένου να αποφύγει την αβέβαιη κατάσταση του να μην γνωρίζει τι είδους άτομο είναι στην πραγματικότητα. Ορισμένοι έφηβοι υιοθετούν πρόωρα μια ταυτότητα που τους προτείνουν οι φίλοι ή οι γονείς τους. Αυτός ο πρόωρος περιορισμός των δυνατοτήτων του έφηβου για περαιτέρω ανάπτυξη ονομάζεται απο τον Erikson (1968) **δοτή ταυτότητα**.

Το κενό που του δημιουργείται από αυτόν τον περιορισμό προκαλεί στον έφηβο περισσότερο άγχος σύμφωνα με την E.Kestemberg, θέτει υπο αμφισβήτηση την αυτοεκτίμηση του και προσπαθεί να καλύφθει από νέες ταυτίσεις οι οποίες στην καλύτερη περίπτωση, θα επανορθώσουν το αίσθημα της ταυτότητας και της αυτοεκτίμησης και θα αποκαταστήσουν στον έφηβο μια καθησυχαστική εικόνα του εαυτού του, δίνοντας του πάλι ένα Ιδανικό του Εγώ. Στην αρχή, παρατηρούμε ένα συμβιβασμό μεταξύ παλιών και νέων ταυτίσεων, ένα συμβιβασμό που δείχνει πόσο υπαρκτή είναι η ασυνείδητη εξάρτηση του εφήβου από τους γονείς, σε ποιο βαθμό η ανάγκη να τις απορρίψει συγχέεται με την ανάγκη για διατήρηση τους και η επιθυμία του να τον θεωρούν ενήλικο με την διάθεση να τον μεταχειρίζονται και να τον προστατεύουν σαν παιδί.

Ο έφηβος διατρέχει και έναν άλλο κίνδυνο, ο οποίος ανησυχεί συνήθως υπερβολικά τους γονείς και τους παιδαγωγούς (Μπερτ-Ρεϊμον-Ριβιέ). Η απόρριψη των πρώτων ετεροφυλικών καλεσμάτων μετατρέπει την πρώτη φάση της εφηβείας σε μια λανθάνουσα ομοφυλοφιλική φάση. Σ' ένα φυσιολογικό έφηβο, πρόκειται για μια περαστική φάση, με την εντονότερη εκδήλωση της σεξουαλικής ενόρμησης, θα τον δούμε να στρέφεται προς τον άλλο φύλο. Αντίθετα οι νέοι όπου για διάφορους λόγους (συναισθηματική στέρηση, έλλειψη ισορροπίας στην οικογενειακή ζωή κ.α)δεν μπόρεσαν κατά την διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας να ταυτιστούν «φυσιολογικά» (το αγόρι με μια ανδροπρεπή εικόνα του πατέρα, το κορίτσι με μια θηλυκή εικόνα της μητέρας) διατρέχουν τον κίνδυνο να καθηλωθούν σ' αυτή τη φάση της ομοφυλοφιλίας, ιδιαίτερα όταν οι σχέσεις που επιλέγουν ευνοούν μια τέτοια εξέλιξη.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, το πέρασμα από την λανθάνουσα ομοφυλοφιλία στις ετερόφυλες σχέσεις πραγματοποιείται χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία.

Το ερωτικό ενδιαφέρον, ο ρομαντισμός, η έκφραση συναισθημάτων και η γλώσσα του σώματος φυσιολογικά αναπτύσσονται κατά τη μέση κυρίως εφηβεία, ωστόσο γνωσιακά και ψυχοκοινωνικά ο έφηβος δεν είναι έτοιμος να διαχειριστεί όλο το συναισθηματικό, αλλά και οργανικό φορτίο μιας ολοκληρωμένης σεξουαλικής επαφής. Εξιδακνικεύει το σύντροφο και ενθουσιάζεται εύκολα, απογοητεύεται γρήγορα, οι ρομαντικές σχέσεις του διαρκούν λίγο και είναι πολλές στη σειρά (φαινόμενο serial monogamy). Επιπλέον δεν έχει αναπτύξει την υποθετική του σκέψη και είναι προσκολλημένος στο παρόν με αποτέλεσμα να αντιλαμβάνεται με δυσκολία τις μελλοντικές συνέπειες των πράξεών του και να αναπτύσσει τον «προσωπικό του μύθο (personal myth)»: «είμαι άτρωτος και αποκλείεται να μου συμβεί κάτι κακό».

5.6 Ετερόφυλη φιλία στην εφηβεία

Έρευνες αποδυναμώνουν ότι οι φίλιες ανάμεσα στα δύο φύλα ευνοούν περισσότερο τα κορίτσια από ότι τα αγόρια (Cheung&Mc-Bride-Chang, 2011). Πιο συγκεκριμένα τα ευρήματα έδειξαν ότι οι έφηβες απολαμβάνουν περισσότερα θετικά στοιχεία απο μια ετερόφυλη φιλία , όπως για παράδειγμα την συντροφικότητα, την συναισθηματική επαφή, την αφοσίωση καθώς και την αξιόπιστη υποστήριξη(Cheung&Mc-Bride-Chang, 2011).

Επιπλέον μέσω μιας ετερόφυλης φιλίας τα κορίτσια μπορούν να απολαμβάνουν την βοήθεια των αγοριών καθώς μεσω αυτής έχουν την δυνατότητα να ενισχύουν την αυτοπεποίθηση τους. Επίσης έχουν την δυνατότητα να απολαμβάνουν τον θαυμασμό του ετερόφυλου φίλου καθώς και την ικανοποίηση που λαμβάνουν από όλα τα παραπάνω σε σύνολο πλεονεκτήματα (Kuttler A. 1999).

Σύμφωνα με τον Eagly (2000) το γεγονός ότι τα πλεονεκτήματα από την ετερόφυλη φιλία ποικίλουν ανά φύλο, οφείλεται στους κοινωνικούς ρόλους οι οποίοι επικρατούν στην κοινωνία μας. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία των κοινωνικών ρόλων υποστηρίζει ότι και οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν την τάση να συμπεριφέρονται ανάλογα με τις προσδοκίες που έχει η κοινωνία απο τους ρόλους των δύο φύλων.Σύμφωνα με τα πρότυπα τα οποία προωθεί η κοινωνία, οι σχέσεις των κοριτσιών χαρακτηρίζονται απο φροντίδα και υψηλού βαθμού επικοινωνία (Eagly 2000). Για αυτό το λόγο οι έφηβες, μέσα σε μια ετερόφυλη φιλία είναι πιο πιθανό να αναζητούν το συναισθηματικό δέσιμο με τον ετερόφυλο φίλο τους από ότι τα αγόρια.

Από την άλλη, τα αγόρια θεωρείται οτι παρέχουν μια τελείως διαφορετική μορφή φιλίας από ότι τα κορίτσια. Στην ουσία με βάση τα κοινωνικά πρότυπα των ρόλων των δύο φύλων, τα αγόρια προσφέρουν ιπποτική και ηρωική υποστήριξη στα κορίτσια (Eagly & Crowley 1986). Για αυτό τον λόγο ίσως τα κορίτσια να λαμβάνουν πιο πολύ βοήθεια και ασφάλεια απο την φιλία τους με το αντίθετο φύλο απ'ότι τα αγόρια.

5.6.1 Τα οφέλη της ετερόφυλης φιλίας στην εφηβεία

Έρευνες στο παρελθόν έχουν δείξει οτι οι φίλιες ανάμεσα στα δύο φύλα ευνοούν περισσότερο τα κορίτσια απ'ότι τα αγόρια (Cheug& Mc-Bride-Chang, 2011). Πιο

συγκεκριμένα τα ευρήματα έδειξαν ότι οι έφηβες απολαμβάνουν περισσότερα θετικά στοιχεία από μια ετερόφυλη φιλία, όπως παραδείγματος χάρη στην συντροφικότητα, την συναισθηματική επαφή, την αφοσίωση καθώς και την αξιόπιστη υποστήριξη (Cheug & Mc-Bride-Chang, 2011).

Επιπλέον, μέσω μιας ετερόφυλης φιλίας τα κορίτσια μπορούν και απολαμβάνουν την βοήθεια των αγοριών καθώς μέσω αυτής έχουν την δυνατότητα να ενισχύουν την αυτοπεποίθησή τους. Τέλος έχουν την δυνατότητα να απολαμβάνουν τον θαυμασμό του ετέροφυλου φίλου καθώς και την ικανοποίηση που λαμβάνουν από όλα τα παραπάνω σε σύνολο πλεονεκτήματα (Kuttler.a 1999).

Σύμφωνα με τους Eagly κ.α (2000) το γεγονός ότι τα πλεονεκτήματα από την ετερόφυλη φιλία πικίλουν ανά φύλο, οφείλεται στους κοινωνικούς ρόλους οι οποίοι επικρατούν στην κοινωνία μας. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία των κοινωνικών ρόλων υποστηρίζει ότι οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν την τάση να συμπεριφέρονται ανάλογα με τις προσδοκίες που έχει η κοινωνία από τους ρόλους των δύο φύλων. Σύμφωνα με τα πρότυπα τα οποία πτωθεί η κοινωνία, οι σχέσεις των κοριτσιών χαρακτηρίζονται από φροντίδα και υψηλούς βαθμούς επικοινωνία (Eagly κ.α 2000). Για αυτό το λόγο οι έφηβες, μέσα σε μια ετερόφυλη φιλία, είναι πιο πιθανό να αναζητούν το συναισθηματικό δέσιμο με τον ετερόφυλο φίλο από ότι τα αγόρια.

Από την άλλη μεριά, τα αγόρια θεωρείται ότι παρέχουν μια τελείως διαφορετική μορφή φιλίας από ότι τα κορίτσια. Στην ουσία, με βάση τα κοινωνικά πρότυπα των ρόλων των δύο φύλων, τα αγόρια προσφέρουν ηρωική και ιπποτική υποστήριξη στα κορίτσια (Eagly & Crowley 1986). Για αυτό το λόγο, ίσως τα κορίτσια να λαμβάνουν πιο πολύ βοήθεια και ασφάλεια από την φιλία τους με το αντίθετο φύλο απ' ότι τα αγόρια.

Επίσης δεδομένου ότι οι άνδρες παραδοσιακά θεωρούνται ότι έχουν μια πιο κυρίαρχη επικοινωνιακή συμπεριφορά, όπως παραδείγματος χάρη να διακόπτουν και να μιλούν ευθέως (Aries 1996), δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι έφηβες έχουν πιο πολλές πιθανότητες να παρεξηγηθούν με τον ετερόφυλο έφηβο φίλο τους. Επίσης είναι πιο πιθανό να παρουσιάσουν ένταση και νεύρο (Thomas & Daubman 2001).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

6.1 Η Ομάδα

Η πλειοψηφία των εφήβων αναζητά την ομαδική ζωή, γι' αυτό και τους βλέπουμε να φτιάχνουν ομάδες με μια ευκολία που μας αφήνει έκπληκτους. Από τη μέση εφηβεία και μετά πολλοί έφηβοι αναζητούν να καλύψουν τις ανάγκες τους για δεσμούς προσκόλλησης (attachments needs) με συνομήλικους τους (Burchmester, 1992).

Ο έφηβος έχει ανάγκη να νοιώσει όμοιος με τους άλλους (διαφορετικούς από τους ενηλίκους, αλλά παρόμοιος με τους συνομήλικους του) γιατί αυτό τον βοηθά να αποβάλλει το άγχος του, να νιώσει βέβαιος και ν' αποκτήσει και πάλι εμπιστοσύνη στον εαυτό του, να βρει τον προσανατολισμό του.). Η καλή σχέση των εφήβων με τους συνομηλικούς μπορεί να συμβάλει στην διαμόρφωση της ταυτότητας τους και στην ανάπτυξη και στην διατήρηση της αυτοεκτίμησης τους (Fass & Tubman 2002). Επιπλέον στην αλληλεπίδραση του εφήβου με μια ομάδα συνομηλικών παρουσιάζονται ευκαιρίες για να ενισχυθεί η αίσθηση του ανήκειν , να γίνουν κοινωνικές συγκρίσεις, να αναπτυχθούν κοινωνικές δεξιότητες (Eisenberg & Fabes , 1988, Youniss 1985).

Αναλύοντας το θέμα της ομάδας, θα πρέπει να κάνουμε μια γενική παρατήρηση: Το πρότυπο της ομάδας φαίνεται να ταιριάζει καλύτερα στην αντρική ιδιοσυγκρασία απ' ό τι στην γυναικεία φύση. Η καθαρά γυναικεία ομάδα διασπάται γρήγορα σε μικρές υποομάδες ανταγωνιστικές ή όχι, έστω και αν εξωτερικά δίνει μια εντύπωση συνοχής. Το ομαδικό πνεύμα και η συντροφικότητα είναι πιο φυσικά στο αγόρι και τον άντρα. Όχι ότι η γυναίκα δεν είναι ικανή ν' αναπτύξει τέτοιες σχέσεις, φαίνεται όμως ότι προτιμά τις περισσότερο εξατομικευμένες σχέσεις μεταξύ δύο ή τριών.

Η εφηβική ομάδα είναι πολύ διαφορετική απ' την ομάδα των παιδιών. Τα παιδιά μαζεύονται για να παίξουν, ενώ τα κίνητρα που ωθούν τους έφηβους τον ένα προς τον άλλο είναι πολύ βαθύτερα. Τα κίνητρα και η βασική λειτουργία της ομάδας δεν αλλάζουν όποιοι και αν είναι οι σκοποί της (είτε πρόκειται για αθλητικές , πολιτικές ή πολιτισμικές δραστηριότητες , είτε έχουν σχέση με την εγκληματικότητα). Ο έφηβος ψάχνει να βρεί στην ομάδα-όπως και στην φιλία ένα λόγο ύπαρξης , ένα ιδανικό του Εγώ, μια ενθαρρυντική εικόνα του εαυτού του, που να καθησυχάζει την εσωτερική ανησυχία του και να του δίνει και πάλι το αίσθημα της αξίας του.

Σε Ελληνική ημερήσια εφημερίδα¹ δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο του 2004, έρευνα του Τμήματος Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Birmingham. Το θέμα αφορούσε: Τα χαρακτηριστικά που κάνουν τους εφήβους το κέντρο της παρέας. Τα συμπεράσματα συνοψίζονται ως εξής: “το ντύσιμο, τα μαλλιά, η ομορφιά είναι αυτά που κάνουν κάποιον να βρίσκεται στο κέντρο της προσοχής. Αν πάλι είναι κάποιος καλός στο μπάσκετ όλοι τον κάνουν παρέα μόνο και μόνο επειδή είναι γνωστός και επειδή μπορεί να οδηγήσει το σχολείο στη νίκη”, ενώ σχετικά προς τη δημοτικότητα του αντίθετου φύλου, «το πίο υψηλά ταξινομούμενο κριτήριο είναι η εξωτερική εμφάνιση. Όσο για τις αθλητικές επιδόσεις δεν προκύπτει πως τονίζουν ιδιαίτερα το προφίλ των εφήβων: μόλις το 7% των συμμετεχόντων δήλωσε πως το να είναι κανείς «αστέρι» στον αθλητισμό σημαίνει πως είναι και δημοφιλής – παρά το γεγονός πως τα 2/3 των εφήβων του δείγματος δηλώνει πως αθλούνταν».

Τελειώνοντας τη μικρή αυτή ενότητα θα ήταν χρήσιμο να σημειωθεί ότι οι έφηβοι είναι δυνατόν να συμμετέχουν σε περισσότερες από μια ομάδες φίλιας απ’ αυτές που περιγράφηκαν πιο πάνω, αλλά η προτίμηση τους στρέφεται βασικά στην συντροφιά, στους λίγους στενούς φίλους. Η συντροφιά μπορεί να μετέχει σε μεγάλη ομάδα ή και σε οργανωμένη ομάδα. Πολλές φορές οι ομάδες αυτές φίλιας εξυπηρετούν κοινωνικούς σκοπούς, αλλά πάντοτε εξυπηρετούν την κοινωνική κυριότητα του ατόμου.

6.2 Χαρακτηριστικά των εφηβικών ομάδων

Ένα χαρακτηριστικό των εφηβικών ομάδων είναι η ομοιόμορφη εμφάνιση. Οι έφηβοι, συνήθως, ντύνονται ομοιόμορφα (Διδακτική Μεθοδολογία και Παιδαγωγική Ψυχολογία). Οι

---

¹ Τα Νέα., 18/6/2004, άρθρο ‘Οι ωραίοι έχουν...ρέντα’, σελ. 16. Σύμφωνα με αναλυτικότερα δεδομένα της έρευνας στην ερώτηση ‘ποια είναι τα χαρακτηριστικά που πιστεύουν οι έφηβοι πως τους κάνουν δημοφιλείς – κατά σειρά προτεραιότητας’, προκύπτουν οι απαντήσεις: 1. Να είσαι καλός φίλος, 2. Να είσαι κοινωνικός, 3. Να είσαι καλός μαθητής, 4. Να έχεις καλή αίσθηση του χιούμορ / Να έχεις καλές επιδόσεις σε κάποιο άθλημα, 5. Εξωτερική ομορφιά / Να έχεις τον ‘σωστό κύκλο φίλων’. Στο σχετικό πεδίο που αποκαλείται: ‘το top 3 των χαρακτηριστικών των κοριτσιών που «εκτιμούν τα αγόρια», όσον αφορά τις ηλικίες 12–13 ετών των αγοριών δίνονται αξιολογικά οι απαντήσεις: 1. Εξωτερική εμφάνιση, 2. Να είναι καλή φίλη, 3. Να έχει καλή αίσθηση του χιούμορ. Οι αντίστοιχες απαντήσεις των αγοριών ηλικίας 14-15 ετών είναι: 1. Εξωτερική εμφάνιση, 2. Να είναι κοινωνική, 3. Να είναι καλή φίλη. Στην αντίστοιχη ερώτηση ‘το top των χαρακτηριστικών των αγοριών που «εκτιμούν τα κορίτσια», τα νεαρά κορίτσια ηλικίας 12-13 ετών δίνουν αξιολογικά τις εξής απαντήσεις: 1. Εξωτερική εμφάνιση, 2. να έχει καλές επιδόσεις σε κάποιο άθλημα, 3. Να είναι καλός φίλος. Οι απαντήσεις στα μεγαλύτερα κορίτσια ηλικίας 14-15 ετών δίνονται οι απαντήσεις: 1. Να είναι κοινωνικός, 2. Να είναι καλός φίλος και 3. Εξωτερική εμφάνιση.

μεγάλες φίρμες αθλητικών ειδών διεκδικούν το μερίδιο του λέοντος στις προτιμήσεις τους για το ντύσιμο (φούτερ, μπουφάν, παντελόνια, σακίδια).

Το απαραίτητο πλέον αξεσουάρ για κάθε έφηβο είναι το κινητό τηλέφωνο.

Τα τελευταία τρία χρόνια η διείσδυση των συσκευών κινητής τηλεφωνίας στη συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία ήταν μεγάλη. Παρ' όλο που δεν υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία για την κατοχή κινητών τηλεφώνων από εφήβους, οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στη συντριπτική τους πλειονότητα - αν όχι στο σύνολο - οι έφηβοι διαθέτουν το δικό τους κινητό τηλέφωνο.

Επιπλέον η αγορά ηλεκτρονικού υπολογιστή συγκαταλέγεται από ολοένα περισσότερους γονείς στα αναγκαία σχολικά έξοδα, ενώ πολλοί είναι οι έφηβοι που διεκδικούν και σύνδεση με το Internet - άλλως καταφεύγουν στα Internet καφέ.

Το λεξιλόγιο και ο τρόπος συμπεριφοράς τους είναι ομοιόμορφα και διαφορετικά απ' των ενηλίκων. Η μοτοσυκλέτα, σ' ορισμένες περιπτώσεις, αποτελεί αναγκαίο μέσο για την ένταξη στην ομάδα και για την επίδειξη των ικανοτήτων τους. Το ειδικό λεξιλόγιό τους γρήγορα μεταβάλλεται και λειτουργικά επενεργεί, προπάντων, όταν έρχονται σ' επαφή μεταξύ τους, πράγμα που βοηθάει στην καλύτερη επικοινωνία και στη συνειδητοποίηση της συνταύτισης.

Τα κύρια αίτια όλων αυτών είναι η μίμηση και η ανάγκη απόλυτης προσαρμογής στην ομάδα, γιατί διαφορετικά θα συμβεί η απόρριψη, την οποία αποφεύγουν και είναι πολύ δυσάρεστη και συνταρακτική για τους εφήβους. Έτσι, δημιουργείται μια υποκουλτούρα με κύρια χαρακτηριστικά την πρωτοτυπία και τη διαφοροποίηση με την κοινωνία των ενηλίκων. Μέσα στα πλαίσια της ομάδας μιμούνται τους ενήλικους και παρουσιάζονται, όπως κι αυτοί, σαν ενήλικοι, ανεξάρτητοι κι ελεύθεροι. Με την ομοιομορφία της εμφάνισης και των τρόπων ικανοποιείται η ανάγκη της "συνταύτισης".

Ο Rice (Συλλογικός τόμος , σελ.260) αναπτύσσει τις παρακάτω απόψεις σχετικά με την ομοιομορφία:

1. Το ομοιόμορφο ένδυμα και η εξωτερική ομοιόμορφη εμφάνιση είναι μέσα με τα οποία ο έφηβος μπορεί να ανακαλύψει και να συνειδητοποιήσει την ταυτότητά του. Ο έφηβος επιδιώκει να παρουσιάσει, ξεκάθαρα, την "ατομικότητά του" στον εαυτό του και στους άλλους, όπως την καθορίζει αυτός ο ίδιος και όχι οι ενήλικοι.

2. Με την ομοιόμορφη εμφάνιση εξωτερικεύει ο έφηβος την αντίθεσή του προς την πίεση και την προσαρμογή στον πολιτισμό των ενηλίκων. Ο έφηβος ικανοποιεί την ανάγκη της αυτοπραγμάτωσης χωρίς, στην πραγματικότητα, ν' αμφισβητεί τους θεμελιώδεις κανόνες της κοινωνίας.

3. Η ενδυμασία και η εξωτερική εμφάνιση ενισχύουν το συναίσθημα της συνταύτισης μεταξύ των εφήβων. Όποιος θέλει να συνταυτιστεί, παρουσιάζει τον εαυτό του, όπως είναι και οι άλλοι. Το γεγονός, πως ο έφηβος ανήκει στην ομάδα, του προκαλεί μεγαλύτερη ασφάλεια και του ενισχύει τη συνείδηση της ταυτότητα του Εγώ.

Αυτή η διαφοροποίηση με την κοινωνία των ενήλικων είναι ένας τρόπος αντίθεσης κι επαναστατικής διαμαρτυρίας προς τους ενήλικους. Αυτή ακριβώς η αντίθεση είναι ο ασυνείδητος ενωτικός δεσμός και ο κύριος στόχος τους. Μ' αυτή επέρχεται η αυτοεπιβεβαίωση, η αυτοπραγμάτωση και η συνταύτιση με τα άλλα μέλη της ομάδας. Ο τρόπος ζωής, συμπεριφοράς και ντυσίματος είναι ένας ασυνείδητος τρόπος απαλλαγής απ' την καταπίεση της παιδικής ηλικίας.

Στην ομάδα έχει αναγνωριστεί κάποιος αρχηγός, εξαιτίας των προτερημάτων του, της σωματικής του δύναμης ή της ευφυΐας του ή εξαιτίας κάποιας άλλης ικανότητάς του. Το κάθε μέλος της ομάδας δίνει ιδιαίτερη σημασία για τη θέση του στην ιεραρχία της ομάδας, προσπαθεί, εντατικά, να τη βελτιώσει και πάντα λαβαίνει υπόψη του, στις σχέσεις με τους συντρόφους του, το "status", την επικρατούσα κατάσταση στην ομάδα. Έτσι, η ομάδα, με την υποκουλτούρα της, εφόσον συμβάλλει στη χειραφέτηση των εφήβων απ' την οικογενειακή κηδεμονία και αποτελεί ένα κέντρο, όπου προσφέρονται ορισμένες ανάλογες αξίες και αναπτύσσεται η αντίδραση προς την αυταρχικότητα και την αυθεντία των ενήλικων.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των εφηβικών ομάδων είναι η έντονη συνείδηση της ομαδοποίησης των εφήβων, του ότι δηλαδή ανήκουν και είναι ενεργά μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας. Τούτο αποδεικνύεται απ' τους παρακάτω παράγοντες

(Συλλογικός τόμος , σελ.268):

1. Η εφηβική ομάδα, λειτουργικά και δομικά, αποτελεί μια συγκροτημένη κοινωνική ενότητα. Παρουσιάζεται σαν ένα, καλά, οργανωμένο και κατά κάποιο τρόπο σταθερό ίδρυμα. Έχει αναπτύξει σημαντικές λειτουργίες σχετικά με τη δομική της κατάσταση, τη χειραφέτηση και την αντίστασή της.

2. Η ομαδική αλληλεγγύη έχει μεγάλη σημασία για τους εφήβους, που πασχίζουν για την ενότητα, την ακεραιότητα και τα προνόμιά τους. Τα προσωπικά τους ενδιαφέροντα και η προσωπική τους ωφέλεια βλέπουν να ικανοποιούνται και να εξυπηρετούνται μέσω της ομάδας.

3. Ιδιαίτερα ενδιαφέρονται για την οργάνωση, την κατάσταση και τη δύναμη της ομάδας

Η κατάσταση των εφηβικών ομάδων δεν είναι στατική αλλά εξελίξιμη. Μέσα στις ομάδες παρατηρείται μια διαφοροποίηση, εφόσον τα μέλη γνωρίζονται μεταξύ τους κι επιλέγουν

τους στενότερους φίλους ή φίλες, σχηματίζονται υποομάδες που δημιουργούν σταθερές φιλίες και αναπτύσσουν αξιολογες κοινωνικές δραστηριότητες. Προς το τέλος της εφηβείας, οι κανόνες και οι αξιολογικές ιδέες της ομάδας ασκούν ελάχιστη επίδραση στη συμπεριφορά και τη δράση των “ενήλικων” εφήβων. Ο δεσμός με την ομάδα αρχίζει να χαλαρώνει και παρουσιάζονται τάσεις χειραφέτησης και απ’ την κηδεμονική επίδραση της ομάδας. Ο “ενήλικος” έφηβος αρχίζει πια να προσανατολίζεται προς το αξιολογικό σύστημα των ενήλικων και να ταυτίζεται μ’ αυτό. Η συμπεριφορά του αρχίζει να ρυθμίζεται απ’ τους νόμους της κοινωνίας των ενήλικων. Ο γάμος και η συγκρότηση οικογένειας αρχίζουν να τον απασχολούν σοβαρά, και οι ετεροσεξουαλικές σχέσεις να σχετίζονται με την εκλογή συζύγου. Η εκλογή επαγγέλματος ² και η επαγγελματική προετοιμασία τον απασχολούν ιδιαίτερα.

6.3 Συγκρότηση των ομάδων φιλίας

Στη φάση της εφηβείας παρατηρείται περιορισμός των στενών φίλων και διεύρυνση των γνωριμιών. Παρατηρείται επίσης αναζήτηση φίλου στην πλευρά του άλλου φύλου. Δειλά – δειλά στην αρχή και ευκολότερα αργότερα αρχίζουν να δημιουργούνται μεικτές ομάδες αγοριών και κοριτσιών και η ανάμειξη τους σε δραστηριότητες κοινού ενδιαφέροντος. Στην συνέχεια διοργανώνουν πάρτυ , εκδρομές , συγκεντρώσεις , όπου παρατηρείται ένας συναγωνισμός για την προσέλκυση των κοριτσιών απο τα αγόρια και πρόκληση από τα κορίτσια προς τα αγόρια.

Με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται στενές φιλίες ανάμεσα σε άτομα διαφορετικού φύλου. Τελικά καταλήγουν στη δημιουργία ζευγαριών του αντίθετου φύλου, που αποχωρούν από την μικρή παρέα και οι ομάδες αυτές με τον χρόνο διαλύονται , γιατί οι νέοι έχουν γίνει πια ενήλικες.

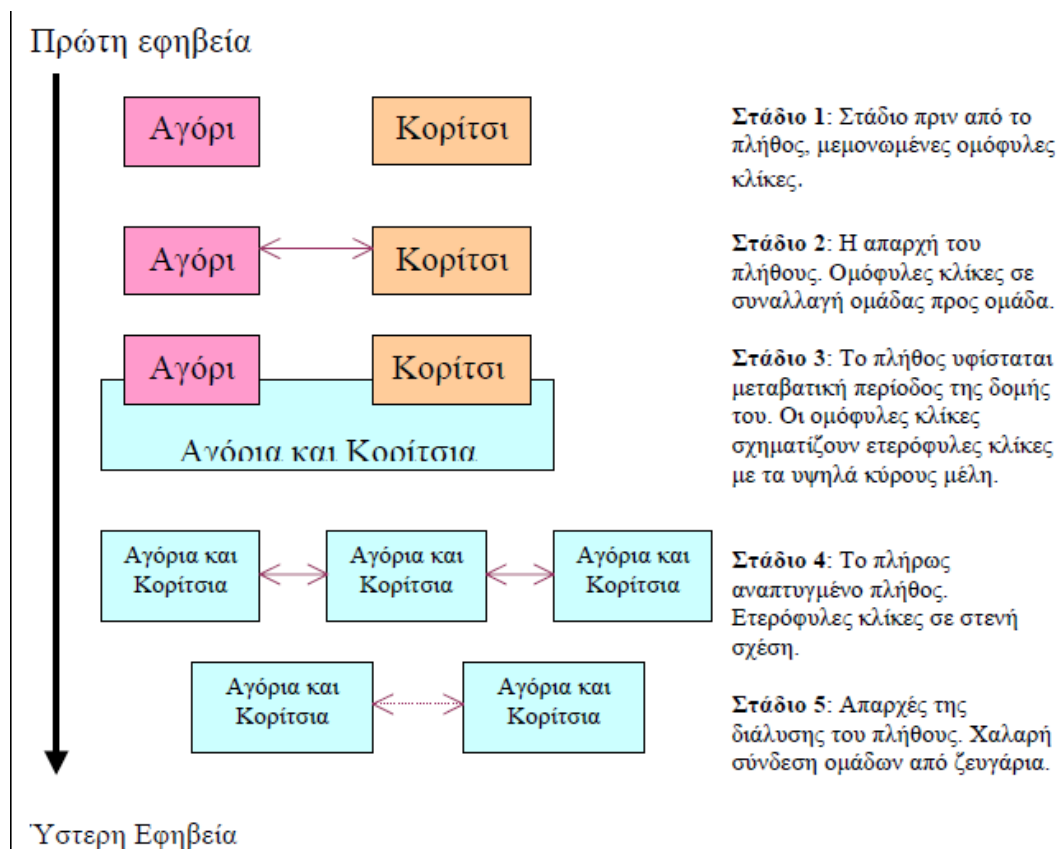
---

² Από άποψη ψυχολογική τονίζεται συνήθως ιδιαίτερα η σημασία του παράγοντας της κλίσης, του ενδιαφέροντος, της τάσης δηλαδή του ατόμου να ασχολείται με κάποια δραστηριότητα. Δεν έχει όμως μικρότερη σημασία ο παράγοντας των ικανοτήτων του ατόμου, που είναι προϋπόθεση για την επιτυχή εκπλήρωση ορισμένων μορφών δραστηριότητας. Και είναι γεγονός ότι οι δύο αυτές πτυχές του ατόμου αλληλοτροφοδοτούνται. Οι ικανότητες ενισχύουν τα ενδιαφέροντα και αυτά τις ικανότητες. Πέρα όμως από την ψυχολογική άποψη υπάρχει και η κοινωνικο-οικονομική πλευρά. Η σύγχρονη ψυχολογία εξετάζει τον άνθρωπο μέσα στο συγκεκριμένο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον του. Έτσι στους παράγοντες του ενδιαφέροντος και των ικανοτήτων προστίθεται και η προοπτική για επαγγελματική αποκατάσταση που είναι συνάρτηση του βαθμού κορεσμού ενός επαγγέλματος. Για το ρόλο και τη σημασία της εκλογής επαγγέλματος κατά την εφηβική ηλικία, βλ. Παπαδόπουλος Ν., Ψυχολογία, Εκδ. ιδίου, Αθήνα 1990, σσ.102-3, αλλά και Cole M. – Cole Sh., όπ.π., σσ.86-90.

Επίσης η τάση για αναγνώριση οδηγεί συχνά τον έφηβο στην ξενομανία, δηλαδή στην μίμηση ξένων τρόπων, ηθών και εθίμων και παρακολούθηση της ξενόφερτης μόδας. Ισχυρή όμως είναι και η τάση του για κοινωνική άνοδο. Ο έφηβος προβαίνει σε κοινωνικές διακρίσεις και συνήθως υποτιμά άτομα που ανήκουν σε άλλη φυλή, σε άλλη θρησκεία ή που είναι κοινωνικοοικονομικά κατώτερα. Η τάση αυτή μεταβάλλεται προς το τέλος της εφηβείας, όταν γνωρίζει καλύτερα τους ανθρώπους με προσωπική επικοινωνία.

Τέλος στις σχέσεις μεταξύ των εφήβων μπορεί να συγκαλεχθεί και ο συναγωνισμός. Η ευγενής άμιλλα των εφήβων διευκολύνει πολύ την πνευματική τους ανάπτυξη. Ο ανταγωνισμός όμως που υπερβαίνει τα όρια είναι επικίνδυνος. Η συμμόρφωση και ο ανταγωνισμός έχουν ως κοινό σημείο το ότι τα άτομα και στις δύο περιπτώσεις καθορίζουν την διαγωγή τους σύμφωνα με πρότυπα που έχουν τεθεί από άλλους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση συμμόρφωσης των εφήβων με την ομάδα και με τις συνήθειες της ομάδας των ενηλίκων γιατί διαφορετικά δεν γίνονται αποδεκτοί.

Παρακάτω παρατήθετε ένας πίνακας του D.Dunphy που καταδεικνύει σχηματικά τα στάδια της ανάπτυξης της ομάδας στη διάρκεια της εφηβείας. Στην αρχή αυτής της περιόδου, οι συναλλαγές της ομάδας των συνομηλίκων είναι κυρίως συγκεντρωμένες κατά φύλο. Στο τέλος υπάρχουν πολύ περισσότερες ετερόφυλες συναλλαγές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο

7.1 Μεθοδολογία της Έρευνας

Σκοπός έρευνας

Στόχος της ερευνητικής μας διαδικασίας είναι να προσεγγίσουμε τα υποκείμενα του δείγματος, προσπαθώντας να επαληθεύσουμε τα πορίσματα του θεωρητικού αυτού πλαισίου. Πιο συγκεκριμένα, να εξετάσουμε τις αντιλήψεις των εφήβων σχετικά με την ύπαρξη ή μη ετερόφυλης φιλίας.

Ερευνητικά ερωτήματα

- Ποιος ο ρόλος και η επιρροή του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος ή του ευρύτερου σχολικού στη διαμόρφωση αντιλήψεων για την φιλία μεταξύ κοριτσιών και αγοριών στην εφηβεία
- Πώς κορίτσια και αγοριά κατανοούν, αντιλαμβάνονται, αξιολογούν και ερμηνεύουν τις διαφορές ομόφυλης και ετερόφυλης φιλίας
- Αν τα κοινά χαρακτηριστικά οδηγούν τους έφηβους στη σύναψη στενών ετερόφυλων σχέσεων
- Αν οι έφηβοι διαχωρίζουν τη φιλική σχέση από την ερωτική έλξη
- Αν διαφοροποιείται ο κώδικας επικοινωνίας μεταξύ ομόφυλων και ετερόφυλων εφήβων

Συνήθως, στην παιδική ηλικία τα αγοράκια παίζουν με τα αυτοκινητάκια τους μαζί με άλλα αγοράκια και τα κοριτσάκια με τις κούκλες τους και άλλα κοριτσάκια. Στην εφηβεία όμως, κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες με την καθιέρωση των μεικτών σχολείων, υπάρχει μια αποδέσμευση της κοινωνίας από το κλισέ ότι τα αγόρια κάνουν παρέα με αγόρια και τα κορίτσια με κορίτσια. Η ετερόφυλη φιλία είναι πλέον κοινωνικό γεγονός, ευρέως διαδεδομένο και δεν παραπέμπει σε κάτι μεμπτό ή παρεξηγήσιμο. Ποια μπορεί όμως να είναι τα θετικά και τα αρνητικά μιας συναναστροφής με το αντίθετο φύλο στην εφηβική ηλικία;

Στάδια της έρευνας

Η ποιοτική έρευνα, όπως όλες οι επιστημονικές έρευνες, οφείλει να είναι προσεκτικά σχεδιασμένη και προγραμματισμένη³. Η συγκεκριμένη έρευνα σχεδιάστηκε με αυστηρότητα και συστηματικό τρόπο, σύμφωνα με την επιστημονική μεθοδολογία. Σε κάθε στάδιο διεξαγωγής της έρευνας, οι αποφάσεις που έλαβα, βασίζονταν στους στόχους της έρευνας και στα παραγόμενα δεδομένα. Η πορεία της έρευνας, τα προβλήματα που ανέκυψαν και οι σχετικές αποφάσεις καταγράφηκαν και τεκμηριώθηκαν με την τήρηση σημειώσεων πεδίου και ημερολογίου της έρευνας. Η υλοποίηση της έρευνας έγινε με αυστηρότητα, σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό. Η όποια ευελιξία αφορούσε την εφαρμογή διαδικασιών που εμπεριέχονται στην ποιοτική έρευνα⁴ και στον αρχικό σχεδιασμό και όχι την εκ των υστέρων αλλαγή στόχων, σχεδίων κλπ. Έγινε εκτεταμένη αναζήτηση και μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας, η οποία λήφθηκε υπόψη στον καθορισμό των στόχων, της ερευνητικής μεθοδολογίας, την επιλογή του δείγματος, την κατασκευή των ερευνητικών εργαλείων κλπ. Ειδικότερα, έχοντας κάνει τη βιβλιογραφική επισκόπηση και έχοντας θέσει τα ερευνητικά ερωτήματα, προχώρησα στην επιλογή του πληθυσμού της έρευνας και στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τη δειγματοληψία. Στη συνέχεια κατάρτισα το δελτίο συνέντευξης με γνώμονα τα ερευνητικά ερωτήματα, τα πορίσματα της βιβλιογραφίας και τα χαρακτηριστικά του δείγματος. Πραγματοποίησα την πρώτη ομαδική πιλοτική συνέντευξη, την οποία στη συνέχεια ανέλυσα και χρησιμοποίησα για εντοπίσω τους βασικούς θεματικούς άξονες και να σκιαγραφήσω την ύπαρξη κάποιου θεωρητικού μοντέλου. Μετά από την ανάλυση αυτή, επανεξέτασα και τροποποίησα μερικώς τα ερευνητικά ερωτήματα. Αντίστοιχες αλλαγές έκανα και στο δελτίο συνέντευξης.

Δειγματοληψία

Στόχος ήταν η όσο το δυνατό ακριβέστερη αναπαράσταση του πληθυσμού που βρίσκεται στα χρονικά όρια της εφηβείας. Από τα 17 φροντιστήρια του νησιού επιλέχθηκαν 2 φροντιστήρια μέσης εκπαίδευσης λόγω μεγάλης προσέλευσης μαθητών (‘‘Θετικό’’ και ‘‘Σκυτάλη’’). Κατόπιν επικοινωνίας με τους επιστημονικά υπεύθυνους των φροντιστηρίων και περιγραφής των στόχων της έρευνας μας οργανώθηκαν τέσσερις ομάδες. Σύνολο 16 μαθητές , 8 κορίτσια & 8 αγόρια , ηλικίας απο 14 έως και 18 ετών.

---

³ Βλ. σχ. στο Βρυωνίδης, 2004.

⁴ Για την ευελιξία στην ποιοτική έρευνα βλ. στα Καραγεώργος, 2002, Bryman, 2001.

Για την επιλογή του δείγματος ακολούθησα την τεχνική της θεωρητικής δειγματοληψίας⁵. Ειδικότερα, έθεσα τις παρακάτω προϋποθέσεις:

- Έφηβοι αγόρια- κορίτσια
- Μαθητές Γυμνασίου- Λυκείου
- Ηλικίας από 14 έως και 18 ετών
- Τόπος κατοικίας : νομός Χίου
- Να συναναστρέφονται με το αντίθετο φύλο σε φιλικό επίπεδο
- Μαθητές συγκεκριμένων εκπαιδευτικών φροντιστηρίων

Η διεξαγωγή των συνεντεύξεων με τους έφηβους ομιλητές πραγματοποιήθηκε μεταξύ Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου του 2015 σε χώρους φροντιστηρίων, με προσδιορισμό του απαιτούμενου χρόνου που θα έπρεπε να διαθέσουν οι έφηβοι και τη χρήση μαγνητοφώνου (όλοι οι ομιλητές ερωτούνταν για την εκ μέρους μου χρήση μαγνητοφώνου όπου κατόπιν εξηγήσεων μου έγινε καθολικά αποδεκτό το αίτημά μου). Ύστερα από σύντομη εισαγωγή που γινόταν για το σκοπό και τη σημασία της έρευνας, οι συμμετέχοντες καλούνταν να συνδιαλαγούν μαζί μου σε μια ελεύθερη ημι-δομημένη συνέντευξη, όπου όμως δεν παρέθεσα τις ερωτήσεις όπως παρατίθενται παρακάτω. Δηλαδή, η διαδικασία δεν προέβλεπε την αυστηρή ακολουθία των συγκεκριμένων ερωτήσεων, αλλά ούτε και την από κειμένου υποβολή των ερωτήσεων. Στόχος ήταν να διεξαχθεί μια informal συζήτηση, που θα απελευθέρωνε τους ομιλητές από τη χρήση τυπικών / καθώς πρέπει διατυπώσεων και στάσεων.

Μέθοδος συλλογής δεδομένων και ερευνητικά εργαλεία

Σαν μέθοδο συλλογής των ερευνητικών δεδομένων χρησιμοποίησα τη συνέντευξη βάθους, σε ημι-δομημένη μορφή⁶. Στα πρώτα στάδια της έρευνας, κατάρτισα ένα δελτίο συνέντευξης σύμφωνα με τις τεχνικές που προτείνονται στη σχετική βιβλιογραφία⁷. Κεντρικοί άξονες στη διαδικασία αυτή ήταν τα ερευνητικά ερωτήματα, το τι χρειάζομαι για να τα απαντήσω και στοιχεία που είχα συλλέξει κατά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση. Το δελτίο συνέντευξης περιλάμβανε αρχικά ορισμένα δημογραφικά στοιχεία και στη συνέχεια θεματικούς άξονες που αφορούσαν την ύπαρξη ή μη κοινών ενδιαφερόντων ανάμεσα στους συμμετέχοντες, την

---

⁵ Πρόκειται για μία από τις πιο διαδεδομένες τεχνικές δειγματοληψίας στην ποιοτική έρευνα. Βλ. σχ. στο Bryman, 2001

⁶ Για τη συνέντευξη βάθους βλ. στα Bery, 1999, Mason, 2003.

⁷ Βλ. σχ. στα Βρυωνίδης, 2005, Berry, 1999, Ardel, 2004, Kvale, 1996.

υπάρξη ή μη κοινού κώδικα επικοινωνίας με τους ετερόφυλους φίλους τους, τις αντιλήψεις και την στάση τους απέναντι στην ετερόφυλη φιλία και αν οι ίδιοι την βιώνουν. Μετά την συνάντησή μου με την πρώτη ομάδα των συμμετεχόντων πρόσθεσα κάποιες επιπλέον ερωτήσεις για το οικογενειακό περιβάλλον των συμμετεχόντων. Πρόσθεσα ερωτήσεις για την ύπαρξη αδερφών, την ηλικία τους καθώς και ερωτήσεις που αφορούσαν το μορφωτικό επίπεδο των γονέων τους και το επάγγελμά τους. Χρειάστηκε να επαναδιατυπώσω μια ερώτηση που διαπίστωνα πως ήταν δυσνόητη για κάποιους ερωτώμενους και αφορούσε το τι απολάμβαναν κύριως στην ετεροφυλή φιλία τους.

Ορισμένα από τα θέματα που περιλήφθηκαν στο δελτίο και σχετίζονται με προηγούμενες έρευνες ήταν:

- Οι άντρες στις δυτικές κοινωνίες εμπλέκονται πολύ περισσότερο σε οικείες προσωπικές συζητήσεις, όταν αλληλεπιδρούν με γυναίκες – φίλες παρά με άντρες-φίλους (Ferh, 1996).
- Σε κοινωνικό και σε ερευνητικό επίπεδο, παράλληλα με την αποδοχή της ύπαρξης ετερόφυλης φιλίας, άρχισε να γίνεται αποδεκτό και το ενδεχόμενο ότι μέσα σε μια τέτοια σχέση υπάρχει χώρος για σεξουαλική επιθυμία ή/και ερωτισμό (O'Meara, 1989). Σε μια σχετική έρευνα 64% των ανδρών και 44% των γυναικών αποδέχονται το παραπάνω ενδεχόμενο (Sapadin, 1988), αν και λιγότερα από τα μισά από τα άτομα αυτά αναφέρουν πως αυτό ισχύει σε κάποια από τις ετεροφυλικές τους σχέσεις (Monsour k.a., 2004)

Παράλληλα, με τη συγκεκριμένη έρευνα προσπάθησα να προσεγγίσω και ζητήματα πρωτότυπα που δεν έχουν διερευνηθεί σε σχέση με την εφηβεία και την φιλία. Πρόκειται για:

- Ποιος ο ρόλος και η επιρροή του στενού ή του ευρύτερου κοινωνικού περιγύρου στην όλη διαδικασία.
- Πώς κορίτσια και αγόρια κατανοούν (αντιλαμβάνονται, αξιολογούν, ερμηνεύουν) τις διαφορές ομόφυλης και ετερόφυλης φιλίας.
- Πώς αγόρια και κορίτσια βιώνουν την μεταξύ τους φιλία και πως αυτή σχετίζεται με τις αναπαραστάσεις τους περί σχέσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών γενικότερα.
- Ποιος είναι ο ρόλος της σεξουαλικότητας στην ετερόφυλη εφηβική σχέση και πως την διαχειρίζονται τα δύο μέλη της.

Κατά την διεξαγωγή της έρευνας πραγματοποιήθηκαν 4 ομαδικές συνεντεύξεις σε 16 μαθητές, 8 κορίτσια & 8 αγόρια , ηλικίας απο 14 έως και 18 ετών. Όλες οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν μετά από σύμφωνη γνώμη των εφήβων που συμμετείχαν. Στις συναντήσεις αυτές συνειδητά καθυστερούσα για περίπου 20' την έναρξη της συνέντευξης και συζητούσα με τα μέλη της εκάστοτε ομάδας θέματα γενικότερου ενδιαφέροντος αλλά και προσωπικά, π.χ. για το σχολείο όπου πηγαίνουν, για τις επιδόσεις τους στα μαθήματα, για το διάστημα γνωριμίας τους κλπ. Ο λόγος για τον οποίο ενήργησα με τον τρόπο αυτό ήταν για να δημιουργήσω οικειότητα. Ταυτόχρονα μάθαινα πληροφορίες για το κλίμα που επικρατεί στις διαπροσωπικές τους σχέσεις , για τα κοινά ενδιαφέροντά τους κλπ. Με τον τρόπο αυτό συγκέντρωνα στοιχεία για το κοινωνικό τους περιβάλλον και μπορούσα να κατευθύνω καλύτερα την πορεία της συνέντευξης.

Η διάρκεια κάθε συνέντευξης ήταν περίπου 60'. Στο διάστημα αυτό παρατηρούσα την εκάστοτε ομάδα των συνεντευζιαζόμενων, προσπαθώντας να εντοπίσω τα εξω-λεκτικά μηνύματα της συζήτησης, αν νοιώθουν άνετα κλπ. (Mason, 2003)⁸ . Λίγο μετά τη συνέντευξη, κατέγραφα τις παρατηρήσεις μου στις σημειώσεις πεδίου.

Από την αρχή της έρευνας κρατούσα σημειώσεις , εκει ενσωμάτωσα και τις σημειώσεις πεδίου. Δηλαδή τις παρατηρήσεις μου σχετικά με την πορεία της κάθε συνέντευξης, το κλίμα που επικράτησε, τη διάθεση των συμμετεχόντων , τα μη λεκτικά μηνύματα, τα κενά ή προβλήματα κατά την πορεία των συνεντεύξεων κλπ. Κατά την απομαγνητοφώνηση της κάθε συνέντευξης, συμπλήρωνα στο ημερολόγιο τις σκέψεις και εντυπώσεις μου.

Μέθοδος ανάλυσης και επεξεργασίας των δεδομένων

Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της ποιοτικής έρευνας είναι εκείνο της ανάλυσης των δεδομένων που έχουν παραχθεί. Στόχος μου από την αρχή της έρευνας ήταν η δημιουργία ενός θεωρητικού πλαισίου που να περιγράφει τους παράγοντες που επηρεάζουν την έννοια της φιλίας και περικλείουν την προσχολική , την νεανική και την εφηβική ηλικία, βασισμένου στα δεδομένα της έρευνας. Η μέθοδος που χρησιμοποίησα ήταν εκείνη της θεωρίας που είναι

---

⁸ Βλ. και στο Βρυωνίδης , 2005

θεμελιωμένη στα δεδομένα-grounded theory, που προτάθηκε από τους Glaser και Strauss⁹ το 1967. Χρησιμοποιεί τη σταθερή συγκριτική μέθοδο¹⁰, με βάση την οποία δημιουργούνται κατηγορίες, ιδιότητες και μεταξύ τους σχέσεις σύμφωνα με τα αρχικά δεδομένα. Κάθε καινούριο δεδομένο συγκρίνεται με όλες τις προηγούμενες κατηγορίες, ιδιότητες κλπ. Σαν αποτέλεσμα της σύγκρισης, το δεδομένο είτε εντάσσεται σε προϋπάρχουσα κατηγορία είτε δημιουργεί νέα, έως ότου να επιτευχθεί η θεωρητική ωρίμανση όπου δεν εμφανίζονται καινούριες κατηγορίες ή ιδιότητες. Σαν αποτέλεσμα της σύγκρισης, το δεδομένο είτε εντάσσεται σε προϋπάρχουσα κατηγορία είτε δημιουργεί νέα, έως ότου να επιτευχθεί η θεωρητική ωρίμανση όπου δεν εμφανίζονται καινούριες κατηγορίες ή ιδιότητες. Τα στάδια που ακολουθεί η μέθοδος δεν είναι γραμμικά, αφού επαναλαμβάνονται σύμφωνα με τις ιδέες που προκύπτουν από τη συνεχιζόμενη συλλογή και ανάλυση των δεδομένων. Οι Maykut και Morehouse (1994), βασιζόμενοι στη μεθοδολογία των Glaser και Strauss και σε προτάσεις άλλων ερευνητών, προτείνουν σαν στάδια τα ακόλουθα:

- Προετοιμασία των δεδομένων για την ανάλυση
- Εξερεύνηση
- Επαγωγική κωδικοποίηση κατηγοριών
- Αποσαφήνιση των κατηγοριών
- Διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ των κατηγοριών
- Ολοκλήρωση των δεδομένων

Τις προτάσεις αυτές ακολούθησα για την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας. Πριν ξεκινήσω την διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Έγραψα σε ένα χαρτί τα ερευνητικά ερωτήματα. Ήδη από την περίοδο της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, είχα καταγράψει διάφορα θέματα και ιδέες που ανάμεσα ότι πιθανώς να εντοπίσω στα δεδομένα που θα συλλέξω (στάδιο εξερεύνησης).

Στη συνέχεια, ξεκίνησα τη συλλογή των δεδομένων πραγματοποιώντας 1 πιλοτική ομαδική συνεντεύξη. Στην επιλογή των εφήβων που έδωσαν τις συνεντεύξεις, προσπάθησα οι ομάδες να είναι μεικτές (2 αγόρια και 2 κορίτσια), και οι μαθητές να έχουν φιλικές σχέσεις μεταξύ τους. Αποφάσισα να εφαρμόσω ένα σύστημα κωδικοποίησης που να προστατεύει την

---

⁹ Για την grounded theory που περιγράφεται στο έργο των Glaser, B. & Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine βλ. στα Bryman, 2004, Borgatti, 1996, Bryman, 2001, Faulkner, Swann, Baker, Bird, & Carty, 1999, Mason, 2003, Silverman, 2001.

¹⁰ Βλ. σχ. στα Bird, Hammersley, Gomm & Woods, 1999, Lacey & Luff, 2001, Mason, 2003, Thorne, 2000.

ανωνυμία των εφήβων και να με διευκολύνει ταυτόχρονα στο να αναγνωρίζω ανά πάσα στιγμή για ένα οποιοδήποτε τμήμα συνέντευξης, σε ποια συνέντευξη αναφέρεται. Αυτό το θεώρησα σημαντικό γιατί δεν με ενδιέφερε μόνο το να συγκρίνω διαφορετικά τμήματα συνεντεύξεων μεταξύ τους, αλλά ήθελα να μπορώ εύκολα να συσχετίζω έναν παράγοντα, που προκύπτει από την ανάλυση ότι επηρέασε έναν έφηβο, με τους υπόλοιπους παράγοντες που επηρέασαν τον ίδιο. Για τους σκοπούς αυτούς, κατά την απομαγνητοφώνηση έδινα στις ομάδες των εφήβων τα ονόματα των φροντιστηρίων συνοδευόμενες με τα αρχικά Α και Β ξεκινώντας με την ομάδα Α Σκυτάλης. Στους έφηβους για να τους αναγνωρίζω με ευκολία κράτησα τα ονόματα τους και την ηλικία τους, ώστε να τους ξεχωρίζω με μεγαλύτερη ευκολία. Κάθε απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη ομάδας την εκτύπωνα σε έγχρωμο χαρτί. Προμηθεύτηκα τέσσερα διαφορετικά έγχρωμα χαρτιά (στάδιο προετοιμασίας των δεδομένων).

Αφού διάβασα και ξαναδιάβασα τις 4 συνεντεύξεις της πρώτης ομάδας, επέλεξα μία που θεώρησα ότι ήταν πιο πλούσια σε στοιχεία και έννοιες σχετικές με τα ερωτήματα της έρευνας και προχώρησα στην ανάλυση της συγκεκριμένης συνέντευξης.

Προετοίμασα τις συνεντεύξεις για την ανάλυση ως εξής: διάβασα αρκετές φορές τις συνεντεύξεις ούτως ώστε να είμαι πολύ καλά εξοικειωμένη με το περιεχόμενό τους. Τις χώρισα στη συνέχεια σε μικρές ομάδες κόβοντας το χαρτί. Κάθε ερώτηση περιελάμβανε τις απάντησεις των εφήβων. Ενδεχομένως βέβαια, οι απαντήσεις τους να περιέχουν αναφορές και σε άλλα θέματα. Στο αριστερό περιθώριο κάθε απάντησης έγραφα την ουσία των στοιχείων (στάδιο προετοιμασίας των δεδομένων). Εκτός από τις συνεντεύξεις συμπεριέλαβα και όσες παρατηρήσεις δικές μου ή πληροφορίες μου έδωσαν οι συμμετέχοντες περιλαμβάνονταν τις σημειώσεις πεδίου που μου φάνηκαν σχετικές με τα ερευνητικά ερωτήματα.

Τελειώνοντας την ανάλυση των τεσσάρων συνεντεύξεων της πρώτης ομάδας, ήδη μπορούσα να σκιαγραφήσω το θεωρητικό μοντέλο με τους παράγοντες που επηρεάζουν τη φιλία και την επίδραση της στην αναπτυξιακή διαδικασία του ατόμου. Αυτό στη συνέχεια αποτέλεσε οδηγό για την πορεία της έρευνας: τις επιλογές για τη δειγματοληψία, την αναζήτηση ακραίων/αντίθετων περιπτώσεων και την ανάλυση των δεδομένων.

Μετά από την ανάλυση της πρώτης ομάδας συνεντεύξεων ήταν φανερό ότι θα δυσκολευόμουν. Αγόρασα τέσσερα ντοσιέ όσο οι ομάδες μου με διαφάνειες πολλών

σελίδων. Κάθε μία κατηγορία, μαζί με τις απαντήσεις, τις τοποθέτησα στις σελίδες του κάθε ντοσιέ. Έτσι, μετέφερα όλες τις κατηγορίες και τις απαντήσεις τους σε 4 ντοσιέ των 40 διαφανειών διπλής όψης. Η ανάλυση για τις καινούριες συνεντεύξεις συνεχίστηκε με τον ίδιο τρόπο, τοποθετώντας ή/και μετακινώντας κατηγορίες και απαντήσεις στα ντοσιέ.

Το τελευταίο στάδιο ήταν η ολοκλήρωση των δεδομένων και συγγραφή των ευρημάτων της έρευνας. Στη φάση αυτή είχα για λίγο αμηχανία: από πού να αρχίσω και πού να τελειώσω; Η εμπειρία αυτή με κάνει να συμφωνήσω με τους Maykut και Morehouse (1994) που υποστηρίζουν ότι και η συγγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας αποτελεί μέρος της ανάλυσης γιατί σε κάνει να ξανασκεφτείς τα δεδομένα και ίσως να διακρίνεις και νέες ερμηνείες.

Εγκυρότητα – Αξιοπιστία

Η κοινωνική έρευνα έχει σαν στόχο την ακριβή περιγραφή της κοινωνικής πραγματικότητας με ελεγχόμενο και συστηματικό τρόπο (Βρυωνίδης, 2005) . Στη διαδικασία αυτή τα ζητήματα της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας αποκτούν κρίσιμη σημασία. Ωστόσο, οι έννοιες της εγκυρότητας και αξιοπιστίας προσιδιάζουν καλύτερα στη φύση της ποσοτικής έρευνας. Είναι ιδιαίτερα σημαντικές και για την ποιοτική έρευνα, αλλά δεν εφαρμόζονται με τον ίδιο τρόπο, αφού είναι δύσκολο να μετρηθούν. Έχει διατυπωθεί έτσι η άποψη, ότι στις ποιοτικές μεθόδους οι έννοιες της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας επιτυγχάνονται όταν αντικατασταθούν από άλλα χαρακτηριστικά (Bryman, 2001, Golafshani, 2003)¹¹.

Η έννοια της εγκυρότητας έχει σχέση με το να προσεγγιστεί η πραγματικότητα με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια. Ειδικότερα στην ποιοτική έρευνα, τα αποτελέσματα της έρευνας, οι περιγραφές, οι ερμηνείες, οι θεωρίες που διατυπώνονται έχει σημασία να αναπαριστούν με ακρίβεια την πραγματικότητα (Βρυωνίδης, 2005).

Η έννοια της αξιοπιστίας σχετίζεται με τη συνέπεια που ακολουθήθηκε κατά τη διαδικασία (Cano, 2002) . Η ποιοτική έρευνα είναι αξιόπιστη, στο βαθμό που τα αποτελέσματά της είναι ανεξάρτητα από τυχαία γεγονότα. Αν δηλαδή γινόταν με άλλο τρόπο, θα έπρεπε να καταλήξει στα ίδια συμπεράσματα. Στο ζήτημα αυτό συμβάλλει η στάση του/ης ερευνητή/ιας που τεκμηριώνει και αιτιολογεί τις επιλογές που κάνει σε διάφορα στάδια της έρευνας έτσι ώστε

---

¹¹ Βλ. και στο Βρυωνίδης, 2004.

να είναι δυνατός ο δημόσιος έλεγχος της διαδικασίας παραγωγής και ανάλυσης των δεδομένων (Mason, 2003)¹² .

Τα ζητήματα της εγκυρότητας και αξιοπιστίας με απασχόλησαν ιδιαίτερα κατά το σχεδιασμό και τις φάσεις διεξαγωγής της έρευνας. Στη δημιουργία του δελτίου συνέντευξης, για λόγους εγκυρότητας, αξιοποιήθηκαν ευρήματα από προηγούμενες έρευνες, αλλά και ζητήματα για τα οποία υπήρχαν ενδείξεις ότι επηρεάζουν το υπό διερεύνηση ζήτημα. Χρησιμοποίησα σα μέθοδο δειγματοληψίας τη **θεωρητική** δειγματοληψία, ενώ αξιοποίησα και την ευελιξία που εμπεριέχεται στις **ποιοτικές** μεθόδους . Στην εγκυρότητα της έρευνας συνέβαλε επίσης και η φύση του επαγγέλματος μου (Κοινωνική Λειτουργός) καθώς και το νεαρό της ηλικίας μου. Αυτό κέρδισε την εμπιστοσύνη των εφήβων που συμμετείχαν και διευκόλυνε την άνετη και φιλική διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Επιπρόσθετα, συνειδητά καθυστερούσα την έναρξη κάθε συνέντευξης θέλοντας να καλλιεργήσω φιλικό κλίμα αλλά και να γνωρίσω το ιδιαίτερο περιβάλλον καθέ ομάδας συμμετεχόντων για να μπορέσουν οι ερωτώμενοι να ανταποκριθούν άμεσα και ειλικρινά σε ερωτήσεις πολύ προσωπικού χαρακτήρα.

Προσπάθησα να είμαι προσεχτική όσον αφορά την διατύπωση των ερωτήσεων και τον τρόπο αντίδρασης στις απαντήσεις των ερωτώμενων, έτσι ώστε να μην γνωστοποιηθούν οι δικές μου απόψεις και να μην επηρεασθούν από τις προσωπικές μου αντιλήψεις, ακόμη κατέβαλα προσπάθεια να αξιοποιήσω τα επικοινωνιακά μου προσόντα έτσι ώστε να μην μεταβληθούν τα χαρακτηριστικά του υπό μελέτη κοινωνικού φαινομένου, δηλαδή της ύπαρξης ή μη φιλίας ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια εφηβικής ηλικίας. Η ευαισθησία, το γνήσιο ενδιαφέρον και η ευελιξία μου διευκόλυνε την επικοινωνία με τους ερωτώμενους και περιόρισε τις επιφυλάξεις τους.

Δεοντολογία

Η κοινωνική έρευνα εμπεριέχει σε μεγάλο βαθμό την αλληλεπίδραση μεταξύ ερευνητή/ιας και συμμετέχοντα/ουσας. Προκύπτουν έτσι αρκετά ζητήματα δεοντολογίας, δηλαδή κανόνων

---

¹² Βλ. και στο Βρυωνίδης , 2005.

που να ορίζουν τη σχέση αυτή (Cohen & Manion, 1994, Knapik, 2002, Mason, 2003)¹³. Έχουν διατυπωθεί διάφορες οπτικές για την αντιμετώπιση της δεοντολογίας που ποικίλλουν από την άποψη ότι οι δεοντολογικοί κανόνες δεν πρέπει ποτέ να καταστρατηγούνται έως την άποψη ότι πρέπει να υπάρχει ευελιξία στη λήψη τέτοιων αποφάσεων¹⁴.

Σημαντικό θέμα για προβληματισμό αποτελεί το είδος και το μέγεθος της πληροφόρησης που δίνει ο/η ερευνητής/ρια προς το/ην συμμετέχοντα/ουσα σε σχέση με τους σκοπούς, τις διαδικασίες της έρευνας, τους τυχόν κινδύνους που εμπεριέχονται κλπ. Άλλα λεπτά θέματα είναι η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ ερευνητή και συμμετέχοντα, η διατήρηση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων, το είδος των δεδομένων που συγκεντρώνονται, το πού προωθούνται και διαχέονται τα αποτελέσματα της έρευνας κλπ.

Οι ομάδες εφήβων που συμμετείχαν ενημερώθηκαν αναλυτικά για το αντικείμενο και τους σκοπούς της έρευνας. Ζήτησα την έγκρισή τους για τη μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων. Κατά την απομαγνητοφώνηση, αφαίρεσα στοιχεία, ονόματα κλπ. που θα μπορούσε να οδηγήσουν στην αναγνώριση της ταυτότητάς τους. Τους απέδωσα ψευδώνυμο και τήρησα πλήρως την ανωνυμία τους και την εμπιστευτικότητα του περιεχομένου των συνεντεύξεων. Χρησιμοποίησα τα δεδομένα αυτά αποκλειστικά και μόνο για τους σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας.

Μεροληψία – Εμπλοκή Ερευνητή

Για να επιτευχθεί μεγαλύτερη εγκυρότητα ο πλέον σωστός τρόπος είναι να ελαχιστοποιηθούν οι μεροληψίες όσο το δυνατόν περισσότερο. Οι πηγές μεροληψίας είναι τα χαρακτηριστικά του συνεντευκτή, τα χαρακτηριστικά του ερωτώμενου και το ουσιαστικό περιεχόμενο των ερωτήσεων. Πιο συγκεκριμένα, αυτά περιλαμβάνουν: τη συμπεριφορά και τις απόψεις του συνεντευκτή, μία τάση του συνεντευκτή να βλέπει τον ερωτώμενο με τη δική του εικόνα, μια τάση του συνεντευκτή να επιδιώκει απαντήσεις που υποστηρίζουν τις δικές του προσχηματισμένες ιδέες, παρανοήσεις από την πλευρά του συνεντευκτή για το τι λέει ο ερωτώμενος και παρεξηγήσεις από την πλευρά του ερωτώμενου ως προς το τι ερωτάται.

Διάφοροι συγγραφείς έχουν υποδείξει τα εξής ως μέσα για τη μείωση της μεροληψίας: προσεκτική διατύπωση των ερωτήσεων, έτσι ώστε το νόημα να είναι απολύτως σαφές, σωστή

---

¹³ Βλ. και στο Βρυωνίδης, 2005.

¹⁴ Βλ. και στο Βρυωνίδης, 2005.

εκπαίδευση, έτσι ώστε ο συνεντευκτής να έχει μεγαλύτερη επίγνωση των πιθανών προβλημάτων, συγκρότηση του δείγματος των ερωτώμενων με επιστημονικό τρόπο και μερικές φορές, εφόσον καθίσταται δυνατό, το συνταίριασμα των χαρακτηριστικών του συνεντευκτή με εκείνα του δείγματος που θα ερωτηθεί (Cohen L- Manion L., 2000).

Τόσο οι ερωτήσεις, όσο και οι απαντήσεις διαμορφώνονται, αναπτύσσονται και διαπλάθονται μέσω του διαλόγου μεταξύ συνεντευκτών και ερωτώμενων. Επιπλέον, για να κατανοήσει κανείς επαρκώς τις συνεντεύξεις, χρειάζεται να εκτιμήσει τον τρόπο με τον οποίο οι συνεντευκτές αναδιαμορφώνουν τις ερωτήσεις και τον τρόπο με τον οποίο οι ερωτώμενοι εκφράζουν τις απαντήσεις τους σε σχέση με την αμοιβαία κατανόηση των νοημάτων, όπως προκύπτουν στην πορεία μιας συνέντευξης (Mishler G.E.).

Η παρουσία και η μορφή της εμπλοκής του συνεντευκτή, ο τρόπος με τον οποίο ακούει, παρακολουθεί, ενθαρρύνει, διακόπτει, παρεμβαίνει, εισάγει θέματα και τερματίζει τις απαντήσεις, συνιστούν μια συνεχή επίδραση στην αφήγηση του ερωτώμενου. Και υπ' αυτή τη συγκεκριμένη έννοια, αυτές οι "ιστορίες" αποτελούν από κοινού δημιουργήματα (Mishler G.E.).

Οι έφηβοι που συμμετείχαν ενημερώθηκαν αναλυτικά για το αντικείμενο και τους σκοπούς της έρευνας. Ζήτησα την έγκρισή τους για τη μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων. Κατά την απομαγνητοφώνηση, αφαίρεσα στοιχεία, ονόματα κλπ. που θα μπορούσε να οδηγήσουν στην αναγνώριση της ταυτότητάς τους. Τους απέδωσα ψευδώνυμα και τήρησα πλήρως την ανωνυμία τους και την εμπιστευτικότητα του περιεχομένου των συνεντεύξεων. Χρησιμοποίησα τα δεδομένα αυτά αποκλειστικά και μόνο για τους σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας.

7.2 Η Δομή της συνέντευξης

Η συνέντευξη αυτή εντάσσεται στα πλαίσια της μεταπτυχιακής εργασίας με τίτλο “*Η φιλία αγοριών και κοριτσιών στην εφηβική ηλικία*” του προγράμματος σπουδών « Φύλο και νέα εκπαιδευτικά και εργασιακά περιβάλλοντα στην κοινωνία της πληροφορίας » και είναι ανώνυμη. Οποιαδήποτε δημογραφικά στοιχεία θα παραμείνουν αδημοσίεута και μόνο τα συμπεράσματα που θα προκύψουν είναι δυνατό να ανακοινωθούν. Σας ευχαριστούμε για τη συνεργασία σας.

❖ Ποιος ο ρόλος και η επιρροή του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος ή του ευρύτερου σχολικού στη διαμόρφωση αντιλήψεων για την φιλία μεταξύ κοριτσιών και αγοριών στην εφηβεία

Αν οι ίδιοι οι γονείς έχουν φιλικές σχέσεις και συναστροφές

Αν πιστεύουν ότι γονείς κατανοούν την ανάγκη για συναναστροφή με φίλους και αν ενθαρρύνουν την όλη διαδικασία

Αν δέχονται κριτική από τους γονείς για την επιλογή των φίλων τους

Σε περίπτωση ανάγκης σε ποιούς απευθύνονται (γονείς, φίλους, καθηγητές..)

Αν υπάρχει διαφοροποίηση στα θέματα συζήτησης με τους γονείς σε σχέση με εκείνα των συνομιλήκων

❖ Αν τα κοινά χαρακτηριστικά οδηγούν τους έφηβους στη σύναψη στενών ετερόφυλων σχέσεων

Πόσο διάστημα γνωρίζονται

Ποία μέρη επιλέγουν να συχνάζουν και σε τι συχνότητα

Αν έχουν κοινά ενδιαφέροντα και κοινές δραστηριότητες και ποιές είναι αυτές

❖ Αν διαφοροποιείται ο κώδικας επικοινωνίας μεταξύ ομόφυλων και ετερόφυλων

Επιλογή τρόπου επικοινωνίας όταν δεν βρίσκονται στον ίδιο χώρο και συχνότητα

Αν και κατά πόσο η χρήση κοινού λεξιλογίου τους βοηθάει στη μεταξύ τους επικοινωνία

Αν οι εκφράσεις που χρησιμοποιούν όταν συζητούν με τους ετερόφυλους φίλους τους διαφέρει από εκείνες των ομόφυλων φίλων τους

❖ **Πώς κορίτσια και αγοριά κατανοούν, αντιλαμβάνονται, αξιολογούν και ερμηνεύουν τις διαφορές ομόφυλης και ετερόφυλης φιλίας**

Τι σημαίνει γι' αυτούς η έννοια της φιλίας

Τι συναισθήματα τους προκαλούν οι φίλοι τους

❖ **Αν οι έφηβοι διαχωρίζουν τη φιλική σχέση από την ερωτική έλξη**

Τι απολαμβάνουν περισσότερο στην ετερόφυλη φιλία τους

Αν υπάρχει διαφοροποίηση των θεμάτων συζήτησης ανάμεσα στους ομόφυλους και στους ετερόφυλους φίλους τους

Αν θα μοιράζοταν μαζί με τους ετεροφύλους φίλους τους ερωτικά-σεξουαλικά θέματα

Αν υπάρχει ερωτικός σύντροφος , ποια είναι η σχέση με τον ετερόφυλο φίλο τους

Υποθετικά πως θα διαχειριζόταν το γεγονός αν αντιλαμβάνονταν πως ο ετερόφυλος φίλος τους ένιωθε ερωτική έλξη για τους ίδιους

7.3 Παρουσίαση – Ανάλυση της έρευνας

Τα κοινωνικά / δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος

A. Φύλλο – Ηλικία – Βαθμίδα Εκπαίδευσης – Τύπος Σχολείου

Το σύνολο των υποκειμένων της έρευνας αντιστοιχούσε σε δεκαέξι εφήβους από τους οποίους εννέα ήταν αγόρια και επτά κορίτσια.

Οι ηλικίες των υποκειμένων ανά φύλο παρουσίαζαν τις εξής διακυμάνσεις: στην ηλικία των δώδεκα υπήρξε ένα κορίτσι και στην ηλικία των δεκατριών ετών υπήρξαν τρία αγόρια , στην ηλικία των δεκαπέντε δύο αγόρια και τρία κορίτσια, στην ηλικία των δεκαέξι τρία αγόρια και ένα κορίτσι , στην ηλικία των δεκαεπτά ένα αγόρι , στην ηλικία των δεκαοχτώ ένα κορίτσι και τέλος στην ηλικία των δεκαεννέα ένα κορίτσι.

Οι έφηβοι της έρευνας φοιτούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, δηλαδή στο γυμνάσιο και στο λύκειο. Ο αριθμός του δείγματος που φοιτούν στο γυμνάσιο είναι πέντε αγόρια και τρία

κορίτσια και στο λύκειο τέσσερα αγόρια και τέσσερα κορίτσια. Από το παραπάνω δείγμα τα έννεα παιδιά είναι μαθητές του εκπαιδευτικού φροντιστηρίου «θετικού» ενώ τα επτά του φροντιστηρίου «Σκυτάλη». Όλα τα παιδιά φοιτούν σε δημόσια σχολεία.

B. Επάγγελμα Γονέων – Μορφωτικό Επίπεδο Γονέων

Όπως αναμέναμε κατά το σχεδιασμό της έρευνας και των ερωτήσεων, υπάρχει μια αναμφισβήτητη διαστρωμάτωση και ποικιλία στα επαγγέλματα των γονέων, αντίστοιχη του κοινωνικού συνόλου. Ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, που βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με τα συνολικά δεδομένα του πληθυσμού της Ελλάδας όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο, όπως τουλάχιστον αυτό τεκμαίρεται μέσα από τη βαθμίδα εκπαίδευσης. Από τις δεκαέξι μητέρες οι δεκατρείς είναι απόφοιτες λυκείου και οι τρεις ανώτερης εκπαίδευσης και μόλις δύο εργάζονται στον ιδιωτικό και στον δημόσιο τομέα αντίστοιχα οι υπόλοιπες δεκατέσσερις ασχολούνται με τα οικιακά και εποχικά με αγροτικές εργασίες. Από τους δεκαέξι πατέρες οι έντεκα είναι απόφοιτοι λυκείου, οι τρεις ανώτερης σχολής και ο ένας ανώτατης σχολής. Οι τρεις είναι δημόσιοι υπάλληλοι, οι τέσσερις ιδιωτικοί υπάλληλοι, ο ένας συνταξιούχος και οι επτά ελεύθεροι επαγγελματίες.

Ο ρόλος και η επιρροή του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος ή του ευρύτερου σχολικού στη διαμόρφωση αντιλήψεων για την φιλία μεταξύ κοριτσιών και αγοριών στην εφηβεία

Αρχικά το ζητούμενο ήταν αν οι ίδιοι οι γονείς είχαν φιλικές σχέσεις. Επτά παιδιά απάντησαν (τρία κορίτσια και τέσσερα αγόρια) πως οι γονείς τους γνωρίζονται και κάνουν παρέα μεταξύ τους πράγμα που ενισχύει και τις μεταξύ τους φιλικές σχέσεις. Τρία παιδιά (ένα κορίτσι και δύο αγόρια) απάντησαν πως οι πατέρες τους δεν έχουν φίλους απλά γνωστούς λόγω της φύσης του επαγγέλματος τους (ναυτικοί). Τα τακτικά και μεγάλα χρονικά διαστήματα απουσίας τους δεν τους επιτρέπουν να αναπτύξουν μακροχρόνιες φιλικές σχέσεις. Συνήθως συγκροτούν σχέσεις με συγγενικά τους πρόσωπα του ίδιου φύλου. Δύο αγόρια εστίασαν σε ετήσιες συναντήσεις παλαιών συμμαθητών όπου οι γονείς τους συμμετέχουν. Οι τηλεφωνικές επικοινωνίες των γυναικών είναι σχεδόν καθημερινές. Αρκετές φορές μάλιστα ανταλλάσσουν σύντομες πρωινές επισκέψεις.

Όλα τα παιδιά απάντησαν πως οι γονείς τους κατανοούν την ανάγκη τους για συναναστροφή .

«Ναι τι πιο φυσιολογικό απλά φέτος λόγω σχολικών υποχρεώσεων θέλουν να είμαι πιο συνεπής και με οριοθετούν».

Ελευθερία 19 ετών

Γενικά τα παιδιά ομολόγησαν πως οι γονείς τους ξέρουν πολλά χρόνια τους φίλους τους και έτσι δεν ανησυχούν.

« Κάποια σαββατόβραδα δε θέλω να βγώ και η μητέρα μου με πιέζει να μην μείνω μέσα μόνος....το αντίθετο θα έλεγα εγώ».

Σιδεράς 14 ετών

« Ναι το κατανοούν απλά μου επισημαίνουν οτι αν γίνει κάτι μεσα στην οικογένεια να μην βγει παραέξω...»

Περίανδρος 13 ετών

Οι συνομήλικοι μπορούν να ασκήσουν επιρροή στους εφήβους και πολλές φορές πιέζονται να κάνουν πράγματα που δεν θεωρούν σωστά επειδή «τα κάνουν όλοι». Τέτοια πράγματα μπορεί να είναι από τα πιο απλά όπως μία κοπάνα από το μάθημα, μέχρι πιο επικίνδυνα όπως το κάπνισμα, η χρήση ουσιών, η πρόωγη έναρξη σεξουαλικών σχέσεων, να λένε ψέματα στους γονείς τους καθώς επίσης και παραβάσεις με πολύ σοβαρές επιπτώσεις.

Υπάρχουν παιδιά που παρασύρονται και υποκύπτουν στη πίεση αυτή και άλλα που δεν ακολουθούν επειδή έχουν πιο δυνατό χαρακτήρα ή αδιαφορούν για το τι θα πουν οι άλλοι.

Στο ερώτημα αν δέχονται κριτική από τους γονείς για τους φίλους τους τα κορίτσια ήταν εκείνα που ομολόγησαν ότι συνήθως οι μητέρες τους τους τονίζουν να δείχνουν περισσότερη προσοχή στις φίλες τους και να μην επηρεάζονται. Τα κορίτσια αποδεικνύεται ότι συζητούν περισσότερο με τις μητέρες τους για τις φίλες τους κυρίως.

« Πάνω στα αγόρια το τι κάνουν δεν πέφτει κριτική αλλά πάνω στα κορίτσια ναι...γιατί πιστεύουν οτι θα με επηρεάσουν περισσότερο.

Ζωή 12 ετών

« Θα μου πουν οι γονείς μου γιατί υπάρχουν ναρκωτικά , παιδιά που καπνίζουν και θα μου τονίσουν να προσέχω τις παρέες μου....κόψε τις παρέες με αυτόν, τα πολλά πολλά με τον άλλον.Να προσέχεις μην μάθουμε τίποτα ώστε να ακουστεί κάτι μέσα στο χωριό».

Περίανδρος 13ετών

« Εμένα αρκετές φορές.....είχα μια πολύ παιδική φίλη και αυτή άλλαξε παρέες και άρχισε να βγαίνει κάθε Σάββατο να πίνει , να καπνίζει και δεν πολύ ήθελε να βγαίνω μαζί της. Σύμφωνα μαζί της πολλές φορές γιατί δεν λέει κάτι για το κακό μου και απο την στιγμή που βλέπω και προσπαθώ να την απομακρύνω απο αυτά που κάνει , είναι επιλογή μου να απομακρυνθώ απο αυτήν. Άρα επί της ουσίας εκείνη με έβαλε σε δίλημμα να σκεφτώ τι θέλω και τι δεν θέλω.

Μάρθα 13 ετών

Οι γονείς αντιμετωπίζουν ανήσυχα αυτήν την τάση των παιδιών για προσκόλληση με φιλικά τους πρόσωπα γιατί πολλές φορές αμφισβητούν την συγκεκριμένη τους παρέα. Είναι φορές που σαν μεγαλύτεροι που είναι διακρίνουν στοιχεία που τους βάζουν σε σκέψη για την αληθινή και την αμοιβαία φιλία που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στα παιδιά τους και τους υπόλοιπους νέους της παρέας τους. Με την πείρα που διαθέτουν διακρίνουν καλούς και ηθικούς χαρακτήρες αλλά και ψεύτικους και επικίνδυνους. Όλα τα παιδιά ομόλογησαν ότι μια φορά έστω έχει ασκηθεί κριτική για φίλο τους ιδιαίτερα αν είναι σχετικά καινούργιος στην παρέα και μάλιστα πολλές φορές έχουν αποδεχθεί ότι οι γονείς τους τους επηρέασαν θετικά.

«Πριν λίγο καιρό έκανα με κάποιους παρέα αλλά αυτο τώρα έχει αλλάξει ...το έβλεπα και εγώ και η μαμά μου μου έλεγε όχι να μην κάνω παρέα μαζί τους άλλα να προσέχω να μην με καθοδηγούν εκείνο, να τους καθοδηγώ εγώ....η μαμά μου μου έλεγε την γνώμη της , εγω την σκεφτόμουνα και την τηρούσα».

Σιδεράς 14 ετών

« Η μητέρα μου λέει οτι διαλέγω καλούς φίλους και οτι καλαβαίνω ποιοί είναι κακοί επιρροή για μένα αλλά καμιά φορά για κάποιους φίλους που κάνω τώρα ότι να τους προσέχω περισσότερο γιατί δεν βλέπει τόσο σωστή την συμπεριφορά τους....το αποδέχομαι , το σκέφτομαι, το αποστηθίζω και μετά αλλάζει η συμπεριφορά μου. Πιστεύω οτι το επεξεργάζομαι πάρα πολύ καλά και εγώ και για να το λέει κάποιος γονιός κάτι καλύτερα θα ξέρει...».

Νίκος 14 ετών

Βέβαια, υπάρχει και η θετική πλευρά του θέματος που δεν πρέπει να ξεχνάμε. Αν οι έφηβοι συναναστρέφονται τα σωστά άτομα τότε η επίδραση είναι θετική. Οι συνομήλικοι με τη συμπεριφορά τους μπορεί να επηρεάσουν τους εφήβους και θετικά. Αν οι συνομήλικοι σε ενθαρρύνουν να μελετάς, να τα πηγαίνεις καλά στο σχολείο, να αθλείσαι, να τρως υγιεινά ή να συμπεριφέρεσαι καλά στους άλλους, και αυτό είναι επιρροή συνομηλίκων μόνο που είναι θετική. Κάποιος συνομήλικος που είναι καλός αθλητής και παράλληλα καλός μαθητής και τον θαυμάζουν όλοι μπορεί να γίνει παράδειγμα προς μίμηση. Επίσης αν κάποιος έχει στην

παρέα του φιλόδοξα παιδιά που θέλουν να πετύχουν στη ζωή τους ίσως θελήσει να ακολουθήσει την ίδια τακτική για να μη αισθάνεται ξένος.

Διαφαίνεται, έστω και ισχνή σε επίπεδο αναφοράς των υποκειμένων, ποιοτική αξιολόγηση των θεμάτων που θα συζητήσουν στα δύο περιβάλλοντα. Δηλαδή, στα σοβαρά ζητήματα (εκτός των ερωτικών) επιλέγουν τους ενήλικες γονείς τους παρά τους συνομηλίκους τους. Όχτω παιδιά απάντησαν πως για κάποιο σοβαρό θέμα θα συζητήσουν αρχικά με τους κολλητούς τους και έπειτα απευθύνονται στην μητέρα τους. Έξι άτομα απάντησαν ότι σχεδόν ταυτόχρονα θα το εξομολογηθούν σε μητέρα και κολλητό φίλο. Ένα παιδί ομολόγησε πως προτιμάει να συζητάει οτι τον απασχολεί με τον πατέρα του.

Αναφορικά με τα ερωτικά δύο παιδιά ανέφεραν πως νιώθουν πιο άνετα να τα εξομολογούνται στα αδέρφια τους καθώς είναι μεγαλύτερα και θεωρούν ότι έχουν μεγαλύτερη πείρα. Δήμος 13 ετών: « Τα ερωτικά τα συζητώ με τον αδερφό μου μετά τον μπαμπά...πολλές φορές και με την Ζωή».

« Τα γκομενικά στην αδερφή μου την μεγάλη , την Άννα και μετά στις φίλες μου αν είναι κάτι που θέλω αν δεν είναι όχι αλλά δεν θα πω κάτι στην μαμά μου, αν ας πούμε σε κανένα κακό βαθμό επειδή πάντα με συγκρίνουν με την αδερφή μου την Άννα θα τους το πω...γιατί πάντα μου έλεγαν οτι η Άννα είναι καλύτερη αλλά αποδुकνύεται οτι εγώ είμαι η καλύτερη...Αν είναι όμως κάτι που με απασχολεί με το αγόρι μου θα το πω και στους φίλους μου και στους γονείς μου. Όχι στον μπαμπά μου γιατί είναι πολύ αυστηρός...θα το πω μόνο στην μαμά μου...».

(Ζωή , 12 ετών)

« Αν είναι για βαθμό δεν θα το πω στην μαμά μου αλλά αν είναι κάτι άλλο θα το πω σε εκείνη...όλα τα ξέρει και στην κολλητή μου , αυτά τα δύο άτομα».

(Έφη , 14 ετών)

Είμαι κλειστός τύπος στους γονείς μου όσον αφορά τα προσωπικά μου και πάντα ανοίγομαι στους κολλητούς μου φίλους και τους λέω τον προβληματισμό μου, μου λένε και εκείνοι την άποψη τους και αφού έχει περάσει κάμποση ώρα και πιστεύω και ο ίδιος οτι έχω ηρεμήσει...βγάζω το συμπέρασμα μου και το τι θα κάνω...» .

(Νίκος , 14 ετών)

Έχει βρεθεί πως στην παιδική και στην εφηβική ηλικία η « σχεσιακή επιθετικότητα» (relational aggression), δηλαδή η χρήση πρακτικών που στοχεύουν στην πρόκληση συναισθηματικής βλάβης σ'ένα άτομο (κοινωνικός εξοστρακισμός, χειραγώγηση του άλλου στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων, διάδοση αρνητικών φημών κ.ο.κ) εμφανίζεται τέσσερις φορές περισσότερο στις διαπροσωπικές σχέσεις των κοριτσιών.

(Crick N.R., Bigbee M., A 1998 French D.C et al., 2002)

Οι φίλοι μου...δεν θα το πω σε κολλητή γιατί αν μαλώσουμε το έχω παρατηρήσει πολλές φορές αν μαλώσουμε με κάποιον ειδικά με κορίτσι θα καθίσει να με κατηγορήσει γι αυτό οτι της είπα εκείνο..ενώ αν το πω στο Πέρι ή σε κάποιον απο έδω δεν θα πάει να το πει. Έχω πει πολλά μυστικά και στους τρεις. Προσπαθώ όσο πιο πολλά να μην τα λέω στα κορίτσια..τους λέω όχι για την οικογένεια μου , αν είναι προσωπικό μου ναί θα τους πω, θα τους πω την γνώμη μου για τον έναν, για τον άλλον.

(Ζωή , 12 ετών)

Αν τα κοινά χαρακτηριστικά οδηγούν τους έφηβους στη σύναψη στενών ετερόφυλων σχέσεων

Από τους δεκαέξι εφήβους οι δεκατρείς έχουν φιλικές σχέσεις απο το το νηπιαγωγείο. Τρεις κοπέλες ενσωματώθηκαν στις παρέες τα τελευταία τρία χρόνια και δύο κορίτσια τον τελευταίο έναν χρόνο. Οι έφηβοι συναναστρέφονται καθημερινά με συνομηλίκους στο πλαίσιο του σχολείου, του φροντιστηρίου και της γειτονιάς, μοιράζονται κοινές δραστηριότητες και ενδιαφέροντα, και μέσω αυτής της διαδικασίας διαμορφώνουν τελικά τις φιλίες τους.

Τα μέρη που επιλέγουν να συχνάζουν τα υποκείμενα της έρευνας είναι κυρίως στο σχολείο στην διάρκεια του διαλείμματος, οι πλατείες των χωριών τους ή ανταλλάσσοντας επισκέψεις στα σπίτια τους ,βόλτα στην πόλη, καφέ , fast –food. Τους καλοκαιρινούς μήνες όλοι ανέφεραν πως έχουν κοινά στέκια και παίρνουν περισσότερο ελεύθερο χρόνο μαζί καθώς καθημερινά πηγαίνουν για μπάνιο και μετά βρίσκονται ως αργά έξω. Τους χειμερινούς μήνες τουλάχιστον δυο φορές την εβδομάδα συναντιούνται όλοι μαζί κυρίως σαββατοκύριακο. Οχτώ αγόρια και δύο κορίτσια ανέφεραν πως σχεδόν καθημερινά θα βρουν λίγο χρόνο να συναντήσουν ένα φίλο μετά το σχολείο σ' αντίθεση με τα κορίτσια που δεν παρατηρείται κάτι αντίστοιχο.

«Με τα αγόρια τώρα το έχω συνηθίσει όλη μέρα ...στο σχολείο θα είμαστε μαζί , μετά θα είμαστε μαζί , με τα κορίτσια αλλάζει το κλίμα και τις συμπεριφορές των αγοριών. Αλλά κάποιες μέρες χρειάζεται να είμαστε μόνο αγόρια...όχι πάντα. Το καλοκαίρι σίγουρα που έχει κόσμο χρειάζονται τα κορίτσια...να μην είναι μόνο αγόρια .Τις καθημερινές που βγαίνουμε για μια ώρα να ξεσκασουμε..εντάξει φασαρία..».

Λεωνίδα, 16 ετών

«Εγω με την κολλητή μου συναντιόμαστε κάθε μέρα ή πηγαίνουμε βόλτα στην γειτονιά ή σπίτι και βλέπουμε ταινίες. Λίγο μια-δυο ώρες κάπου εκεί. Με τους άλλους φίλους μου κάθε Σάββατο κατεβαίνουμε στην πόλη βόλτα και ταινίες».

Έφη 14 ετών

Οι δραστηριότητες των εφήβων εκτός σχολείου αποτελούν μία σημαντική πτυχή της ζωής τους. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των μαθητών, οι αθλητικές δραστηριότητες, η χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή και η παρακολούθηση DVD είναι οι δημοφιλέστερες ασχολίες τους ανεξαρτήτως φύλου ή ηλικίας. Στις συναντήσεις τους επιλέγουν κυρίως επιτραπέζια, ηλεκτρονικά παιχνίδια και να βλέπουν ταινίες ειδικά κατά τους χειμερινούς μήνες. Έχουν κάποιες κοινές αθλητικές δραστηριότητες εβδομαδιαίως όπως μπάσκετ (τέσσερα αγόρια και ένα κορίτσι) , ποδόσφαιρο (έξι αγόρια και ένα κορίτσι). Εξωσχολικές δραστηριότητες όπως χορός (ένα αγόρι και ένα κορίτσι) ή προσκοπισμό (δύο αγόρια και ένα κορίτσι), κοινά φροντιστήρια ξένων γλωσσών (δυο αγόρια και δύο κορίτσια) και φροντιστήρια γενικής εκπαίδευσης (Το σύνολο των ερωτώμενων). Ως προς την ηλικία παρατηρείται ότι οι μεγαλύτεροι έφηβοι περιορίζουν τη συχνότητα σωματικής άσκησης συγκριτικά με τους μικρότερους κυρίως επικαλούμενοι έντονες σχολικές υποχρεώσεις (δύο κορίτσια και ένα αγόρι).

Ρωτώντας τους ποιο τρόπο επιλέγουν προκειμένου να επικοινωνήσουν με τους συνομηλίκους τους όταν δε βρίσκονται στον ίδιο χώρο, οι έφηβοι συνολικά υποδεικνύουν τη σύγχρονη τεχνολογία που θα αναμέναμε. Έτσι, κυριαρχεί το κινητό τηλέφωνο, με την αποστολή SMS μέσω facebook (γραπτά μηνύματα), ακολουθεί η σύντομη τηλεφωνική κλήση κυρίως για να διεκπαιρέωσουν κάτι και τέλος το Skype. Συνήθως έχουν οργανωμένες ομάδες επικοινωνίας ανοιχτές και κλειστές, όπου διαχωρίζονται ως σχολικό τμήμα , στενοί φίλοι και προσωπικές συνομιλίες.

Αν διαφοροποιείται ο κώδικας επικοινωνίας μεταξύ ομόφυλων και ετερόφυλων

Για να αναπτυχθεί η νεανική γλώσσα βασική προϋπόθεση είναι η παρέα. Η παρέα παίζει σημαντικό ρόλο για τον έφηβο και αυτό γιατί γίνονται οι σύμμαχοί του στην προσπάθειά του να απομακρυνθεί από τους εξαρτησιακούς δεσμούς που έχει με την οικογένειά του και τον βοηθούν να αποκτήσει μια προσωρινή ταυτότητα. Ο έφηβος μέσα στην ομάδα ανοίγεται, τολμά, αναθεωρεί, δοκιμάζει καινούργιες δεξιότητες και κάνει καινούργιες τατίσεις. Για να ανήκει στην ομάδα πρέπει να ασπαστεί τους κανόνες της ομάδας και την εκάστοτε μόδα. Όποιος διαφοροποιηθεί από την ομάδα εξοστρακίζεται.

«Όταν ήμασταν πιο μικροί χρησιμοποιούσαμε τα τσιτσιρίστικα....δηλαδή βάζαμε μπροστά το τσι από κάθε λέξη άλλα μετά απο καιρό το έμαθαν όλοι πλέον και δεν είχε νόημα να το χρησιμοποιούμε. Και κωδίκες στα χαρτιά όταν παίζουμε που έχουμε τα συνθήματα μας....έχουμε ψευδώνυμα για τους άλλους και κυρίως για τους καθηγητές όπου όλα τα παιδιά τα γνωρίζουν».

Μάρθα 15 ετών

Θέλοντας να διερευνήσουμε αν ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται συγκλίνει περισσότερο προς τους ομόφυλους ή τους ετερόφυλους συνομιλήκους τους και αν το λεξιλόγιο διαφοροποιείται ανάλογα με την σύνθεση της παρέας . Όπως αναμέναμε όλα τα υποκείμενα της έρευνας δηλώνουν μια πρωταρχική λεκτική προσομοίωση και επικοινωνιακή άνεση όταν συναναστρέφονται ομόφυλους τους, γεγονός που διαφαίνεται έντονα στις εφηβικές παρέες, καθώς τουλάχιστον κατά τα πρώτα έτη της εφηβείας η σύνθεση της κάθε παρέας αποτελείται από άτομα του ίδιου φύλου. Φαίνεται ωστόσο, πως τα αγόρια όταν βρίσκονται σε παρέες ετερόφυλες διαμορφώνουν και επεξεργάζονται το λεκτικό τους κώδικα στα πρότυπα των ετερόφυλων ατόμων , καθώς ελαχιστοποιούν τις βωμολοχίες και μεταβάλλουν τα θέματα συζήτησης .

Αντίθετα τα κορίτσια στο μεγαλύτερο ποσοστό τους απαντούν πως χρησιμοποιούν τον ίδιο λεκτικό κώδικα , είτε πρόκειται για παρέες ομοφύλων είτε για παρέες ετερόφυλων.

«Με τα κορίτσια στην παρέα αλλάζει τις συμπεριφορές των αγοριών ..αν είμαστε μια παρέα π.χ του Φώτη θα του αρέσει ένα κοριτσάκι , αλλάζει όλη η συμπεριφορά του θα μας πει και το τσαχπίνικο...».

Λεωνίδας , 16 ετών

Ρωτώντας τους ποιο τρόπο επιλέγουν προκειμένου να επικοινωνήσουν με τους συνομηλικούς τους όταν δε βρίσκονται στον ίδιο χώρο, οι έφηβοι συνολικά υποδεικνύουν τη σύγχρονη τεχνολογία που θα αναμέναμε. Έτσι, κυριαρχεί το κινητό τηλέφωνο, με την αποστολή SMS (γραπτά μηνύματα), ακολουθεί η τηλεφωνική κλήση και τέλος η αποστολή E-mail (ηλεκτρονική αλληλογραφία). Σημαντικό είναι πως δεν φαίνεται να ενυπάρχει κάποια σχέση μεταξύ του κοινωνικο-οικονομικού status της οικογένειας με την επιλογή χρήσης συγκεκριμένου τρόπου επικοινωνίας.

Οι έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα στην Ελλάδα μας δίνουν σημαντικές πληροφορίες για τη διείσδυση του κινητού στην μαθητική νεολαία και ανιχνεύουν ως ένα βαθμό τις αιτίες της χρήσης του. Πιο συγκεκριμένα, αποτελέσματα μελετών αναφέρουν ότι οι μαθητές δηλώνουν σαφή προτίμηση στο κινητό τηλέφωνο ως μέσο επικοινωνίας το οποίο τους εξασφαλίζει ιδιωτικότητα και συνεχή προσβασιμότητα καθώς μπορούν να το έχουν μαζί τους ανά πάσα στιγμή (Ασλανίδου & Οικονόμου, 2008), ενώ αναφέρουν ευρεία χρήση γραπτών μηνυμάτων και αναπάντητων κλήσεων ακόμα και κατά τη διάρκεια των μαθημάτων (Λαζαρίνης, 2004). Παραδέχονται δε την εξαιρετική σημασία που έχει το κινητό στη ζωή τους ως ένα προσωπικό αντικείμενο που τους επιτρέπει να ρυθμίζουν τις φιλικές τους σχέσεις, χαρακτηρίζοντας το ακόμα και ως τον « καλύτερο τους φίλο» (Meddiapro:14, 2006).

Στο ίδιο πλαίσιο, η καθιέρωση του κινητού τηλεφώνου ως μέσου επικοινωνίας, είναι δυνατό να δημιουργήσει προβλήματα ένταξης σε όσους δεν κατέχουν, καθώς η κυριαρχία του είναι καθολική, από όλες τις εφηβικές ομάδες ανεξαρτήτως ηλικίας.

«Μέσω Facebook, μέσω τηλεφώνου μερικές φορές...π.χ όταν βαριέται να μου γράψει ο Νίκος με παίρνει τηλέφωνο...έχουμε μια ομάδα συνομιλίας που μπαίνουν όλοι οι συμμαθητές και μετά οι προσωπικές συνομιλίες της παρέας...αν θέλουμε να κανόνισουμε κάτι μεταξύ μας.»

Μάρθα 15 ετών

« Συνήθως με το κινητό μιλάμε από το viber....ξέρете γρήγορες συννεοήσεις για να βρεθούμε και με μηνύματα. Είμαστε στην ίδια γειτονιά σχεδόν όλοι μέρα μαζί τα λέμε όλα από κοντά....»

Περίανδρος 13 ετών

Πώς κορίτσια και αγοριά κατανοούν, αντιλαμβάνονται, αξιολογούν και ερμηνεύουν τις διαφορές ομόφυλης και ετερόφυλης φιλίας;

Πολλές φορές μάλιστα οι νέοι απολαμβάνουν περισσότερο την παρέα ενός ατόμου διαφορετικού φύλου καθώς δεν υπάρχει ανταγωνισμός και ζήλια. Επίσης, επειδή τα κορίτσια σκέφτονται διαφορετικά από τα αγόρια η διαφυλική φιλία τους βοηθάει να έχουν πιο ολοκληρωμένη αντίληψη για πολλά θέματα που τους απασχολούν.

«Για μένα προσωπικά η φίλια μου καλύπτει τις ανάγκες που μου κάλυπταν οι αδερφές μου κυρίως, ένιωθα ότι είχα μια παρέα στο σπίτι ενώ τώρα νιώθω άδειος... Απο κει και πέρα είναι οι φίλοι μου μ' αυτούς νιώθω περισσότερη άνεση, χαίρομαι πάρα πολύ όταν είναι μαζί μου...»

Νίκος 15 ετών

«Επίσης για μένα η φίλια είναι η σχέση που δεν έχω με τον αδερφό μου..διότι δεν έχουμε πολύ καλή σχέση ...δεν πολυ μιλάμε. Πίστευω ότι μου το αναπληρώνουν αυτό το κενό....ειδικά με τα αγόρια..»

Μάρθα 15 ετών

Αν οι έφηβοι διαχωρίζουν τη φιλική σχέση από την ερωτική έλξη

Η αναγκαιότητα κατανόησης της οπτικής του άλλου φύλου υπακούει βέβαια και σε κάποιες βαθύτερες στοχοθεσίες. Από τον ετερόφυλο του φίλο ή της φίλης μπορούμε να επικεντρώσουμε την προσοχή μας σε ότι μας ενδιαφέρει για την γνώση του ερωτικού μας παρτενέρ.Και αν αυτό φαίνεται κάπως χρησιμοθηρικό, είναι μολαταύτα σημαντικό, στο

βαθμό που μαρτυρά μια θέληση εμπλουτισμού της σχέσης ζευγαριού με ένα στοιχείο αλληλοκατανόησης.

«Μου δίνουν μια καλύτερη εικόνα για τα προσωπικά μου, για τις σχέσεις. Μου δίνουν μια γυναικεία ματιά. Γενικώς είμαστε μια παρέα που λέμε όλη την ώρα αστεία και βλακειές και γελάμε όλη την ώρα. Τα πάω πιο καλά με τα κορίτσια γιατί τα αγόρια πιστεύω στην ηλικία μου είναι πάρα πολύ ανώριμα...είναι πολύ ανώριμα και κάνουν πάρα πολλές χαζομάρες και δεν μπορώ να κάνω με αυτούς παρέα γιατί σπάνε πράγματα , βρίζουν όλη την ώρα».

Νίκος 15 ετών

Το θέμα της έλξης συνεπάγεται εν ολίγοις τη συνύπαρξη δύο αλληλοαποκλειόμενων σχεσιακών πλαισίων: του φιλικού και του ερωτικό-σεξουαλικού, κάτι που συνήθως προκαλεί σύγχυση στα άτομα. Ωστόσο, εαν και όταν η σεξουαλική έλξη αναδυθεί, τα άτομα καλούνται να την διαχειριστούν

Στη διαδικασία διαχείρισης της έλξης συναντάμε τα εξής σχήματα:

A. Η επιλογή του φίλου ή της φίλης βασίζεται ακριβώς στην απουσία ερωτικής έλξης.

«Θα το σταματούσα κατευθείαν γιατί πιστεύω πως θα χαλούσαν οι σχέσεις ανάμεσα μας. Τις φίλες που έχω τώρα δεν σκέφτομαι για καμία να κάνω σχέση γιατί θεωρώ ότι οι σχέσεις μας είναι πάρα πολύ καλές για να το προχωρήσουμε παραπάνω , θα χαλιόντουσαν οι σχέσεις μας.... με καλύπτουν ότι είναι φίλες μου».

Νίκος 15 ετών

Το σεξουαλικό στοιχείο υπερβαίνεται «νοητικά» (και η μονόπλευρη ή αμοιβαία επιθυμία για σεξουαλική σχέση παύει να υφίσταται) με στόχο την διατήρηση της καθαρότητας της σχέσης ή/και της αποφυγής της σύγχυσης των σχεσιακών πλαισίων (του φιλικού ερωτικο-σεξουαλικού). Μπορούμε να θεωρήσουμε δηλαδή ότι τα άτομα υπακούουν σε ένα σενάριο φιλίας απο το οποίο αποκλείεται κάθε πραγμάτωση ερωτικής –σεξουαλικής σχέσης ή ότι τα σενάρια σεξουαλικότητας τους δεν περιέχουν την σεξουαλική συνενούρηση με φίλους.

«Μου έχει τύχει στο γυμνάσιο αυτό και τον είχα πάρει τηλέφωνο και του είχα πει ότι δεν νιώθω κάτι για σένα ...απλά σταμάτησε μετά να με κάνει παρέα...δηλαδή το πήρε πολύ σοβαρά..επειδή τον απέκλισα και απο φίλο..το ξεκαθάρισα ότι απο εμένα δεν τρέχει κάτι γιατί τότε είχε πει ότι δήθεν έτρεχε κάτι μεταξύ μας και για να μην συνεχιστούν αυτά τα πράγματα , να μην τα έλεγε πια..του είπα έτσι και έτσι μπροστά στους φίλους του κιάλας γιατί είχε πει ψέματα..στην αρχή σταμάτησε να μου μιλάει , μετά επανήλθε..!»

Λόλα

B.Το ερωτικό- σεξουαλικό στοιχείο υπερβαίνεται «σωματικά». Η σεξουαλική ένταση κάποια στιγμή εκτονώνεται μέσα απο κάποια- κάποιες σεξουαλικές συνενουρήσεις ενώ στην συνέχεια «υποχωρεί», επιτρέποντας την επικράτηση του φιλικού πλαισίου.

Εγω είχα ένα θεματάκι πριν δύο χρόνια ...αλλά μου άρεσε και του άρεσα ενός φίλου μου . έγινε κάτι αλλά εκεί σταμάτησε και τώρα είμαστε μια χαρά!Δεν του λέω τα πάντα γιατί δεν νιώθω και τέλεια αλλά ξέρει αυτός , ξέρω και εγω...Ήταν μια στιγμή αδυναμίας. Το πρώτο καιρό ένιωθα πάρα πολύ άσχημα, δεν μπορούσα να τον κοιτάζω στα μάτια και εκείνος το ίδιο, μετά απο λίγο καιρό το ξεχάσαμε και οι δύο...οχι κατά την διάρκεια δεν είχαμε επαφές , μιλούσαμε κανονικά αλλά όχι τόσο όσο πριν , στην πορεία έφτιαξε.

Ελευθερία 18 ετών

Γ.Η σεξουαλική έλξη , η έκφραση και η πραγμάτωση της, εντάσσονται στην φιλία. Για (μερικά μόνο) υποκείμενα τα δυο πλαίσια (σεξουαλικό και φιλικό) μπορούν με κάποιο τρόπο να συνυπάρχουν. Στην λιγότερο συχνή αυτή περίπτωση η (έστω και σποραδική) πραγμάτωση του σεξουαλικού στοιχείου δεν είναι αρκετή για να οριστεί η σχέση ως αμιγώς σεξουαλική ή ερωτική . Μια τέτοια σχέση αν και διέπεται απο τα τελετουργικά και δεν εμπεριέχει το σύνολο των στοιχείων που χαρακτηρίζουν μια ερωτική σχέση , μπορεί εκτός απο την σεξουαλική επαφή και τον ερωτισμό να περιέχει τα στοιχεία εκείνα που χαρακτηρίζουν την φιλία (επικοινωνία, ανταλλαγή, οικειότητα , αποδοχή...)

«Εμένα αυτό το αγόρι μου το είχε πει.....ήμασταν φίλοι αλλά μου άρεσε και εμένα ...!!Είχε γίνει κάτι και τώρα μιλάμε. Τώρα είμαστε πάρα πολύ καλοί φίλοι.....»

Έφη 15 ετών

Συμπεράσματα

Ορόσημο των σχέσεων ανάμεσα στα δύο φύλα αποτελεί η περίοδος της εφηβείας. Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου, το παιδί υφίσταται σημαντικές αλλαγές σε όλους τους τομείς. Είναι η περίοδος κατά την οποία τόσο το άτομο μεταβάλλεται σωματικά όσο και υφίσταται μεταβολή στον ψυχοκοινωνικό του κόσμο (Craig & Baucum 2008, σελ. 65). Στην πρώιμη φάση της εφηβείας το παιδί αρχίζει να συναναστρέφεται και με το αντίθετο φύλο και να δημιουργεί κοινές παρέες. Συνεπώς, αρχίζει η περίοδος κατά την οποία οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα μεταλλάσσονται.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία η ομάδα/παρέα συνομηλίκων στην οποία ανήκει ένα παιδί διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση μίας φιλικής σχέσης, καθώς παρέχει τη δυνατότητα για διαμόρφωση οικείων φιλικών σχέσεων λόγω της συχνής αλληλεπίδρασης των ατόμων που απαρτίζουν την ομάδα. Υπάρχουν ποικίλες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες διαφοροποιούνται ως προς τη φύση και το στόχο τους. Στο πλαίσιο των κοινών δραστηριοτήτων, οι οποίες στοχεύουν προς έναν κοινό στόχο, προκύπτει η διαμόρφωση κοινωνικής αλληλεπίδρασης και φιλίας. Η ομάδα συγκεκριμενοποιεί τις υποχρεώσεις μεταξύ των φίλων (Allen, 1981).

Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη σε δείγμα ελλήνων και ελληνίδων εφήβων η σημασία της φιλίας είναι διαφορετική για το κάθε φύλο. Συγκεκριμένα, για τα κορίτσια η σημασία της φιλίας έγκειται στην ψυχική επαφή και το συναισθηματικό δέσιμο, ανεξάρτητα από τη συχνότητα επικοινωνίας και το πόσο οι φίλες ταιριάζουν ως χαρακτήρες και βασικό στοιχείο για τη διαμόρφωση ουσιαστικής φιλίας σύμφωνα με τις αντιλήψεις των κοριτσιών είναι η ομοιότητα ως προς τον χαρακτήρα. Αντίθετα, για τα αγόρια η ουσία της φιλίας συνίσταται στην καθημερινή επαφή και επικοινωνία μέσω της συμμετοχής σε κοινές δραστηριότητες. Ωστόσο, και για τα δύο φύλα βασικό στοιχείο για την απαρχή και διατήρηση μίας φιλικής σχέσης αποτελεί η εμπιστοσύνη μεταξύ των φίλων (Ζώγα, 2003). Στα συμπεράσματα αυτά κατέληξε και η παρούσα ποιοτική έρευνα καθότι οι συμμετέχοντες έφηβοι υπέδειξαν από τα λεγόμενά τους τόσο ότι η ουσία των σχέσεών που συνάπτουν βασίζεται στην καθημερινή τριβή όσο και στην οικειότητα. Η οικειότητα αποτελεί μια διαδικασία αποκάλυψης προσωπικών στοιχείων και συναισθημάτων στο άλλο άτομο ή/και στο άλλο φύλο, η αμοιβαία ανταπόκριση του άλλου ατόμου και η αντίληψη τους ενός ότι το άλλο άτομο το κατανοεί και νοιάζεται γι' αυτό (Laurenceau, Rivera, Shaffer & Pietromonaco, 2004). Στο καίριο ερώτημα αν υπάρχει φιλία μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, οι έφηβοι δηλώνουν πως υπάρχει. Ωστόσο,

από την άποψη των κοριτσιών γίνεται σαφές πως δεν εμπλέκεται το συναίσθημα της ερωτικής έλξης στο συναίσθημα της φιλίας, ενώ από την πλευρά των αγοριών ορισμένες φορές αποτελεί το κίνητρο σύναψης ετεροφιλικής σχέσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

About, F. E., & Mendelson, M. J.(1996). Determinantsof friendship selection andquality: Developmental perspectives. In W. M.Bukowski, A. F. Newcomb & W. W. Hartup (Eds).The Company they keep: Friendship in childhood and adolescence(pp.87-136).New York: Cambridge University Press

Allard, A. C., & Yates, L. (2001). Exploring positive cross-gender peer relations: Year 10 students' perspectives on cross gender-friendships. *International Journal of Inclusive Education*, 5, 33-46.

Allen, V. L.(1981). Self, social group and social structure:surmises about the study of children's friendships.In

S. R. Asher, & J. M. Gottman (Eds). *The development of children's friendships*.(pp.182-203).Cambridge: Cambridge University Press

Arndorfer,C.L.,& Stormshak,E.A.(2008). Same-sex versus other-sex best friendship in early adolescence: Longitudinal predictors of antisocial behavior throughout adolescence. *Journal Youth of Adolescence*, 37, 1059-1070

Erwin. P. (1998). *Friendship in childhood and adolescence*. London: Routledge.

Hartup,W.W. (1996b).The Company they Keep:Friendship and their developmental significance. *Child Development*,67, 1-13.

Newcomb, A. F., & Bagwell, C. L. (1996). The developmental significance of children's friendship relations.In W. M.Bukowski,A. F. Newcomb & W. W. Hartup (Eds)
The Company they Keep: Friendship in childhood and adolescence (pp. 289-321).Cambridge Studies

De Goede, I. H. A, Branje , S. J. T., & Meeus, W. (2009). Developmental changes and gender differences on adolescents' perceptions of friendships. *Journal of Adolescence*, 32, 1105-1123

Gottman, J. M.(1986). The world of coordinated play: same-and cross-sex friendship in young children. In J. M. Gottman & J. G. Parker (Eds) *Conversations of friends*, (pp. 139-191). New York: Cambridge University Press.

McDougall, P., & Hymel, S. (2007). Same gender versus cross-gender friendship conceptions. Similar or different? *Merrill-Palmer Quarterly*, 53,347-380.

Thomas, J. J., & Daubman, K.A. (2001). The relationship between friendship quality and self-esteem in adolescent girls and boys. *Sex Roles*, 45,53-65.

Achenbach, T. M. & Edelbrock, C. S. (1981). Behavioral problems and competencies reported by parents of normal and disturbed children aged 4 through 16. *Monogr. Soc. Res. Child Dev.* 46.

Aries E., (1996) *Men & Women in Interaction*. Oxford University Press

Ardelt, M. (2004). Guide for qualitative interviewing. Ανακλήθηκε στις 21/2/04 από τον ιστοτόπο <http://www.clas.ufl.edu/users/ardelt/Aging/QualInt.htm>

Argyle, M. & Henderson, M.(1985). *The anatomy of Relationships*. Harmondsworth: Penguin Books

Berndt J. Thomas (2002) Friendship Quality and Social Development. *Current Directions in Psychological Science, February . vol. 11, 1: pp. 7-10.*

Berry, R. (1999). Collecting data by in-depth interviewing. (Ανακοίνωση στο British Educational Research Association Annual Conference, University of Sussex at Brighton).

Borgatti, S. (1996). Introduction to grounded theory. Ανακλήθηκε 20/5/2005 από τον ιστοτόπο <http://www.analytictech.com/mb870/introtoGT.htm>

Bryman, A. (2001). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.

Burhmester, D. (1992). The developmental courses of sibling and

peer relationships. In, F. Bou, & J. Dunn (Eds.), Children's sibling relationships (pp. 192–240). Hillsdale, NJ: Erlbaum

Cheung, S. K., & McBride Chang, C. (2011). Relations of gender, gender related personality characteristics, and dating status to adolescents' cross sex friendship quality. *Sex Roles*, 64(1-2), 59-69

Cohen L. – Manion L., *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, μτφ. Μητσοπούλου Χ. – Φιλοπούλου Μ., Εκδ.Μεταίχμιο, Αθήνα 2000, σελ.374-5.

Coie, J. D., Terry, R., Zakriski, A. & Lochman, J. (1995). Early adolescent social influences on delinquent behavior. In J. McCord (Ed.), *Coercion and punishment in long-term perspectives*(pp. 229–244). Cambridge: Cambridge University Press.

Cole M., & Cole S, R., (2000) *Η ανάπτυξη των παιδιών*, Τόμος Β. Εκδόσεις: Τυπωθητώ-Γιώργος Δαρδανός

Cole M., & Cole S, R., (2002) *Η ανάπτυξη των παιδιών*, Τόμος Γ. Εκδόσεις: Τυπωθητώ-Γιώργος Δαρδανός

Craig G., & Baucum D(2007).*Η ανάπτυξη του ανθρώπου*. Τόμος Α. Εκδόσεις Παπαζήση

Craig G., & Baucum D(2008).*Η ανάπτυξη του ανθρώπου*. Τόμος Β. Εκδόσεις Παπαζήση

Crick , N.R., Bigbee, M.A. (1998) Relational and overt forms of peer victimization:a multiinformant approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 337-347.

Dishion, T. J., Eddy, J. M., Haas, E., Li, F. & Spracklen, K. M.(1997). Friendships and violent behavior during adolescence. *Social Development*, 6, 207–225.

Dunphy D.C., The social Structure of urban adolescent peer groups , *Sociometry*, 26, 230-246 , όπως παρατίθεται στο Cole M, - Cole Sh. pp 189

Eagly, A.H & Crowley, M.,(1986) Gender & Helping behavior: A meta- analytic Review of the social psychology literature. *Psychological Bulletin* 100, 283-108.

Eagly, A. H., Wood, W., & Diekmann, A. B. (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. In T. Eckes & H. M. Trautner (Eds.), *The developmental social psychology of gender* (pp. 123-174). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Eisenberg, N. & Fabes, R. A.(1998). Prosocial development.In, W. Damon (Ed.), *Handbook of child psychology(5thed.)*, Vol. 3. Social, emotional, and personality development(N. Eisenberg, Vol. Ed.) (pp.701–778). New York: Wiley

Engels, R. C. & Bogt, T. T.(2001). Influences of risk behaviors on the quality of peer relations in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 675–696.

Engels, F.(2001).*Η διαλεκτική της φύσης*. 5^η έκδοση. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Erikson, E.,(1968). *Identity, Youth & Crisis*. New York : W. W. Norton

Eve, M. (2002) ‘Is friendship a sociological topic? *European Journal of Sociology* 43(3): 386-409

Fass, M. & Tubman, J. (2002).The influence of parental and peer attachment on college students’ academic achievement. *Psychology in the Schools*, 561–574.

Faulkner, D., Swann, J., Baker, S., Bird, M. & Carty, J. (1999). Εξέλιξη του Παιδιού στο Κοινωνικό Περιβάλλον. *Εγχειρίδιο Μεθοδολογίας*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Ferh, B.(1996) *Friendship Processes*. London, Sage.

French , D.C., Jansen , E.A., Pidada S., (2002). US and Indonesian children’s and adolescents’ reports of relational aggression of disliked peers. *Child Development*,73 (4), 1143-1150.

Goleman, D.(1995).*Emotional Intelligent*. New York: Bantam Books

Goleman, D.(2008).The secret success. New research says social-emotional learning helps student in every way. Educational Digest, 74 (4),8-9

Gottlieb, B.H.(1991).Social support in adolescence. In, Colten, M.E. & Gore, S. (Eds),Adolescent Stress.Causes and Consequences. New York: Aldine de Gruyter

Harter, S.(1990a).Self and identity development.In, S. S. Feldman & G. R. Elliott (Eds.), At the Threshold. The Developing Adolescent (pp. 352–387). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hays, R.B.(1988) Friendship. In S. Duck(Ed.), Handbook of Personal Relationships (pp.391-408). Chichester: Wiley

Holland Cynthia, Brown Robert T.(2005) Secrets Εφηβικής Ιατρικής , προλ. Γ.Π. Χρούσος, Επιμ. Ελλην. Έκδοσης Α.Κ. Τσίτσικα, Αθήνα: Ιατρικές εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης

Kestemberg, E., “ L’ Identite et l’ identificationchez les adolescents”, Psychiatrie de l’ enfant, Τόμος V, τεύχος 2 , Παρίσι : P.U.F

Kuttler A., (1999) Friendship qualities and social emotional functioning of adolescents with , close , cross-sex friends. Journal of Research on adolescence 9 , 339-366.

Kvale, S. (1996). Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing. Thousand Oaks: Sage.

Lacey, A. & Luff, D. (2001). Trend Focus for Research and Development in Primary Health Care: An Introduction to Qualitative Analysis. Trend Focus.

Laurenceau, Rivera, Shaffer & Pietromonaco, 2004.

Leutenberg, E.A & Korb- Khalsa, K.L (1999).Life Management Skills IV (3rd edition) . Beachwood, OH: Wellness Reproductions Publishing.

Maykut, P. & Morehouse, R. (1994). *Beginning Qualitative Research, A Philosophic and Practical Guide*. London, Philadelphia: The Falmer Press.

Mediappro, A (2006) *European Research Project: The Appropriation of New Media by Youth*, Βρυξέλλες. Ανακτήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2010 από <http://www.mediappro.org/publications/finalreport.pdf>.

Miel, D., & Dallos,R., (2009) Διαπροσωπικές σχέσεις . Μια συνεχής κοινωνική αλληλεπίδραση. Γκάρη, Α (Επιμέλ). Μετφρ(Παναγιωτοπούλου Π.,)Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

Mishler G.E., Συνέντευξη Έρευνας, μτφ. Ρώντα Ντ., Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996

Monsour, M.(2002). *Women and men as friends: Relationships across the life span in the 21st century*. Mahwah, NJ: Erlbaum. 277 pp. I

Monsour M.,Harris B.,Kurzeil N(1994) *Challenges Confronting cross-sex friendship: much ado about nothing?* *Sex Roles*, 31, 55-77.

Maisonneuve, J (2001) *Εισαγωγή στην ψυχοκοινωνιολογία*, Αθήνα: Τυπωθητώ (Γαλλική έκδοση 1977)

Muraco, Anna. (2005)“Heterosexual Evaluations of Hypothetical Friendship Behavior Based on Sex and Sexual Orientation.”*Journal of Social and Personal Relationships*. 22(5).

Salkind, N. J. (2001) *Θεωρίες της Ανθρώπινης Ανάπτυξης*. Μετάφραση, Δ. Μαρκούλης. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Sherrod, D. (1989). *The influence of gender on same- sex relationship*.In C.Hendrick (ed), *Review of Personality and Social Psychology: close relationship* (pp.164-186). Newbury Park, CA: Sage

Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. 2nd edition. London: Sage.

Reeder, H.,(2000) I like you...as a friend: The role of attraction in cross-sex friend-ship. *Journal of Social & Personal Relationships*, 17 (3),329-348

Rubin Z.(1985) *Just Friends*, New York, Harper & Row

Thibaut J.W & Kelley H.H.(1959). *The Social Psychology of Groups*.New York: Wiley (reprinted by Transaction Books, New Brunswick, 1986).

Sapadin L.,(1988) Friendships and gender: perspoectives of professional men & women. *Journal of Social & Personal Relationship*, 5,387-403.

Tucker, N., (1997) Εφηβεία, ωριμότητα και τρίτη ηλικία (Ε.Γαλανάκη μτφρ).
Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα

Thomas, J. J. & Daubman, K. A. (2001). The relationship between friendship quality and self-esteem in adolescent girls and boys. *Sex Roles*, 45, 53-66.

Thorne, S. (2000). Data analysis in qualitative research. *Evidence-Based Nursing*, 3, 68-70.

Youniss, J. (1985). *Parents and peers in social development: A Sullivan–Piaget perspective*. Chicago: University of Chicago Press.

O’ Meara, J.D (1989) Cross- Sex Friendship: Four Basic Challenge of an ignored relationship. *Sex Roles*, 21, 525-543

Patterson G., Debaryshe, D. & Rumsey E.. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, 44(2), 329-335.

Petersen, A.C. (1988). Adolescent development. *Ann Rev Psychol*, 39, 583-607.

Ασλανίδου Σ., Οικονόμου Α.,(2008) «Η επικοινωνία των Νέων Μέσω Γραπτών Μηνυμάτων στο κινητό και στο Διαδίκτυο», εισήγηση στο 6^ο Συνέδριο ΕΤΠΕ (Ελληνική Επιστημονική Ένωση Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση), Λεμεσός, Κύπρος,.

Βάμβουκας Μ., Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1988, σελ.237.

Βρυωνίδης, Μ. (2004). Επιστημολογία και μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας. (Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου).

Βρυωνίδης, Μ. (2005). Ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι και τεχνικές έρευνας. (Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου).

Γαλανάκη, Ε (2003). Θέματα αναπτυξιακής ψυχολογίας. Αθήνα: Ατραπός.

Ζεργιώτης Ν. Ανδρέας (2011) Διαφυλικές Σχέσεις , Αθήνα : Σχολές Γονέων.

Ζώγα, Μ.(2003). Ρεπερτόρια αγοριών και κοριτσιών εφηβικής ηλικίας για τις φίλια, τις συγκρούσεις και την αυτοαποκάλυψη. Μεταπτυχιακή εργασία. Α.Π.Θ.

Κακαβούλης , Κ.Α (1997) Συναισθηματική ανάπτυξη και αγωγή. Αθήνα: Κακαβούλης.

Κρεατσάς Γεώργιος (2001) Γυναικολογία και Μαιευτική της Νεαρής ηλικίας, Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις, Π.Χ. Πασχαλίδης.

Κουλακιώτη Α., & Μαρτιμιανάκη Π., (2005) Η αντίληψη των παιδιών σχολικής ηλικίας ως προς την ποιότητα της φιλίας: Επίδραση φύλου και ηλικίας. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Κυριαζή Ν., Η Κοινωνιολογική Έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Β' έκδ. Αθήνα 2000, σελ.52.

Λαζαρίνης Φ.,(2004) «Έρευνα για την χρήση των κινητών τηλεφώνων στα Ελληνικά σχολεία», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχος 134, σελ. 44-56.

Μαραγκός Γεώργιος (2003) 31 Μαθήματα Εφηβικής Ιατρικής και Ασκήσεις , Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Λίτσας

Μπερτ Ρεϊμον –Ριβιέ., Η κοινωνική Ανάπτυξη του Εφήβου, (μεταφρ. Μαρίζα ντε Κάστρο), Αθηνά: Εκδόσεις Καστανιώτη

Νομικού Χαρά Γ., (2004) Εφηβεία, η ηλικία της επανάστασης. Αθήνα : εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη.

Παπαδάκη – Μιχαηλίδη, Ε., (2006). Ο δεσμός της αγάπης , στοιχεία της ψυχοσυναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού μέσα απ’ τη νεοψυχαναλυτική σκέψη. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1985). Εξελεγκτική Ψυχολογία, Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση. Τόμοι 4. Αθήνα:αυτοέκδοση.

Τσίτσικα Άρτεμις ,(2006) Εφηβεία : Από το Α έως και το Ω, πρόλογος Γ.Χρούσος, Ιατρική Έκδοση Π.Χ Πασχαλίδης , Αθήνα

Φεντ, Χέλμουτ (1989). Κοινωνική ένταξη και εκπαίδευση (Μεταφρ., Γ.Σ Κακαλέτρης). Αθήνα : Καστανιώτη

Χατζηχρήστου, Γ.Χ. (2004). Πρόγραμμα προαγωγής της ψυχικής υγείας και της μάθησης, Κοινωνική και συναισθηματική αγωγή στο σχολείο. Προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία (τ. 1-7). Αθήνα : Τυπωθητώ- Γιώργος Δαρδάνος

Πηγές / Περισσότερες Πληροφορίες:

<https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/DCSF-00707-2008.pdf>© Crown copyright 2008. Published by the Department for Children, Schools and Families, UK.